MURRAY EDELMAN

POLITINIO SPEKTAKLIO KONSTRAVIMAS

ALK
Eugrimas

MURRAY
EDELMAN

POLITINIO SPEKTAKLIO KONSTRAVIMAS

MURRAY
EDELMAN

POLITINIO SPEKTAKLIO KONSTRAVIMAS

Iš anglų kalbos vertė
DR. ALGIRDAS DEGUTIS

Vilnius
Eugrimas
2002

UDK 32:070
Ed-15

Versta iš:
Edelman, Murray J., *Constructing the Political Spectacle*,
The University of Chicago Press: Chicago and London, 1988.

Vertė
dr. *Algirdas Degutis*,
Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas

Knygos leidimą finansavo
ATVIROS LIETUVOS FONDAS

© 1998 by The University of Chicago.
All rights reserved.
© Vertimas į lietuvių kalbą –
Algirdo Degučio, 2002
© „Eugrimas", 2002

ISBN 9955-501-12-X

Turinys

Padėkos žodis 7

1. KAI KURIOS PRIELAIDOS APIE POLITIKĄ 9
Materializmas, idealizmas ir abejingumas 14
Subjekto, objekto ir teksto nenuoseklumas 17

2. KAIP KONSTRUOJAMOS IR PANAUDOJAMOS SOCIALINĖS PROBLEMOS 20
Problemos kaip ideologiniai konstruktai 20
Grėsmingos sąlygos, netampančios problemomis 21
Problemų nauda 22
Problemų nevienareikšmiškumas 23
Problemų pagrindimo konstravimas 25
Autoriteto konstravimas 28
Problemų konstravimas sprendimams įteisinti 29
Gestai kaip sprendimai 32
Problemų įamžinimas per jų politinius sprendimus 33
Problemos kaip kitų problemų neiginiai 35
Naudojimasis nematomomis socialinėmis problemomis 37
Įvykių kaip krizių apibrėžimas 38
Auditorijos kaip socialinių problemų kūrėjos 39
Kasdienės patirties nuvertinimas 42
Socialinės problemos kaip tekstai: sklaida, ištrynimai, žymės, papildiniai 43

3. POLITINIŲ LYDERIŲ KONSTRAVIMAS IR NAUDOJIMAS 45
Psichologinis lyderiavimo panaudojimas 47
Sėkmės ir nesėkmės vertinimai 48
Lyderių vaidmuo 52
Lyderių išskirtinumo konstravimas 57
Novacija 58

Politinės novacijos konstravimas ... 60
Biurų funkcija ... 62
Nenuoširdumo paskatos ... 64
Lyderiavimas kaip išstūmimas ... 67
Lyderiavimas ir seksizmas ... 68
Kandidatų į lyderius atranka ... 69
Išvada ... 72

4. PRIEŠŲ KONSTRAVIMAS IR NAUDOJIMAS ... 73
Priešai ir oponentai ... 74
Politinės koalicijos ... 75
Ambivalentiškumas ... 78
Lingvistinis priešų įtaigavimas ... 80
Perspektyvos praradimas ... 82
Taikinių sukeitimas ... 84
Priešų konstravimas ... 87
ir kognityvinis struktūrizavimas ... 87
Oponentai kaip stabilizatoriai ... 89
Erotizavimas kaip socialinės kontrolės būdas ... 90
Biurokratinių struktūrų įtaka priešo konstravimui ... 91
Kai kurie politinio priešo konstravimo padariniai ... 93

5. POLITINIŲ ŽINIŲ DVIPRASMYBĖS ... 97
Kurios žinios svarbios? ... 98
Kontrastai ir opozicijos ... 100
Žinių interpretavimas ... 102
Žinios ir bejėgiškumas ... 104
Žmogiškojo smalsumo naratyvai ... 106
Žinių ir jų konstruojamų prasmių tipai ... 107
Žinių patrauklumo konstravimas ... 108

6. POLITINĖ KALBA IR POLITINĖ REALYBĖ ... 110
Politinė kalba kaip dekonstrukcija ... 121

7. POLITINIS SPEKTAKLIS KAIP TAKTIKA IR KAIP MISTIFIKACIJA 126
Spektaklis kaip vientisas procesas ... 127
Žiniasklaidos priemonių įvairovė ... 128
Politinis stabilumas ir valdžios pripažinimas ... 129
Interpretacija kaip aiškinimas ... 129
Priešnuodžiai ... 132

Rodyklė ... 137

Padėkos žodis

Kaip ir politinis spektaklis, autorius yra konstrukcija; daugiausia skolingas esu tiems autoriams, profesoriams ir studentams, kurie padėjo parengti šią knygą konstruodami mane, net jeigu jie nėra cituojami. Iš kolegų, kurie prisidėjo labiau tiesiogiai, kandžiai kritikuodami knygą atskiromis dalimis, turiu paminėti Lance'ą Bennettą, Jamesą Farrą, Marthą Fineman, Gerdą Lerner, Michaelą Lipsky, Cathy May, Richardą Merelmaną, Marthą Minow, Laurel Munger, Rozann Rothman ir Virginia Sapiro.

Johno Simono Guggenheimo stipendija septintajį dešimtmetį padėjo man parašyti pirmąją knygą apie politinį simbolizmą, antroji Guggenheimo stipendija ir Viskonsino universiteto Tyrimų tarybos skirta stipendija leido parašyti šią knygą.

Kaip politinės kalbos bei simbolikos tyrinėtojas esu skolingas daugybei valstybės pareigūnų ir politikų, skyrusių man daug savo laiko ir suteikusių man daugiau informacijos, dažnai keliančios nerimą ir net šokiruojančios, nei gebėjau aprėpti.

Lori Schlinkert ir Renee Gibsonas dalykiškai ir kruopščiai rankraštį suredagavo.

1 Kai kurios prielaidos apie politiką

Visuotinio raštingumo, televizijos bei radijo dėka daugumai pramoninio pasaulio gyventojų tapo prieinamos naujausios politinės žinios, ir tai smarkiai skiriasi nuo padėties, vyravusios maždaug iki Antrojo pasaulinio karo. Kokius padarinius ideologijai, politiniam veiksmui ir neveiklumui turi šis padidintas domėjimasis politikos žinių spektakliu? Kaip šis spektaklis generuoja interpretacijas? Kokių implikacijų jis turi demokratijos teorijai? Būtent tokie klausimai mums rūpės šioje knygoje.

Į šiuos klausimus paprastai atsakoma standartiškai; tam atsakymui formuluoti nereikia ištiso tomo, pakanka vieno sakinio: jeigu piliečiai gerai informuojami apie politinę raidą, jie veiksmingiau gali ginti savo individualius ir bendruosius visuomenės interesus. Šis atsakymas postuluoja, jog gyvename faktų pasaulyje, kuriame faktai turi tiksliai apibrėžtas prasmes, ir žmonių pasaulyje, kuriame žmonės racionaliai reaguoja į suvokiamus faktus. Tačiau politikoje abi šios prielaidos yra nepagrindžiamos. Deja, nors šią išvadą pakartotinai liudija istorija, jos nėra linkę pripažinti politinio spektaklio žiūrovai. Grindžiant šią išvadą sunku parašyti optimistinę knygą ar pateikti guodžiantį žmogaus būties vaizdą; vis dėlto tikiuosi, jog ši knyga padės realistiškiau įvertinti politikos santykį su žmonių gerove ir galbūt šiek tiek padidinti politinio veiksmo efektyvumo šansus.

Žinių reportažų spektaklis nuolat konstruoja ir rekonstruoja socialines problemas, krizes, priešus ir lyderius – kuria nesibaigiantį grėsmių atsiradimo ir žmonių raminimo serialą. Šios konstruojamos problemos ir asmenybės teikia peno politinei žurnalistikai ir duomenų istorinėms bei analitinėms politikos studijoms. Jos taip pat yra esminės politikams kovojant dėl visuomenės paramos vienokiai ar kitokiai politikai.

Šį jų vaidmenį paprastai maskuoja prielaida, esą piliečiai, žurnalistai, analitikai ir kiti stebėtojai susiduria su „faktais", kurių prasmę gali išaiškinti profesionaliai parengti ir deramai motyvuoti žinovai. Šis pozityvistinis požiūris šiandien paprasčiausiai postuluojamas nemėginant jo pagrįsti. Vis dėlto dažnai jaučiame, kad stebėtojai ir tai, ką jie stebi, konstruoja vienas kitą; kad politiniai įvykiai yra nevienareikšmiški esiniai ir prasmes jiems suteikia jų stebėtojai; kad pačių stebėtojų vaidmenys bei jų savivoka taip pat yra konstruktai, bent iš dalies priklausomi nuo to, kaip jie interpretuoja savo stebinius.[1]

Šį epistemologinį principą mėginsiu taikyti politikai. Užuot politines žinias traktavęs kaip aprašymą įvykių, į kuriuos žmonės paprasčiausiai reaguoja, politinius įvykius traktuoju kaip konstruktus, kuriamus suinteresuotų grupių. Ar tam tikri įvykiai pastebimi ir kokią prasmę jie turi – tai priklauso nuo stebėtojų padėties ir nuo kalbos, atspindinčios ir interpretuojančios šią padėtį. Socialinė problema, politinis priešas ar politinis lyderis yra kartu ir objektas, ir ženklas, turintis aibę prasmių, kurių kaitą bent iš dalies galime suprasti. Ir politine veikla užsiimančius žmones panašiai traktuoju kaip konstruktus: dvejopai. Pirma, jų veiksmai ir jų kalba kuria jų pačių subjektyvumą ir savivoką. Antra, politika užsiimantys žmonės yra simboliai kitiems žmonėms: jie atstovauja ideologijoms, vertybėms arba moralinėms nuostatoms ir patys tampa modeliais, etalonais arba grėsmės ir blogio simboliais.

Žodžiu, dėmesį telkiu į įvairias kintančias prasmes, siejančias žmones ir įvykius. Toks požiūris analitikui kelia rimtą iššūkį, nes mūsų tiriamasis dalykas tyrimo metu neišlieka stabilus: subjektai ir objektai nuolat transformuojasi tarpusavio konstravimo procese. Vis dėlto ir istorijos duomenys, ir psichologijos teorija patvirtina šias prielaidas. Kiekvienoje epochoje ir kiekvienoje nacionalinėje kultūroje politiniai konfliktai bei manevrai sukasi apie konkuruojančias veiksmų bei įvykių interpretacijas: lyderiai suvokiami kaip geravaliai arba piktavaliai, karai – kaip teisingi arba agresyvūs, ekonominė politika – kaip klasinių interesų tenkinimo arba bendros gerovės siekio išraiška, ma-

[1] Dvi neseniai pasirodžiusios knygos – viena žymaus filosofo, kita žymaus psichologo, išsamiai dėsto sąvokinę schemą, kuria naudojuosi šiame darbe: Nelson Goodman, *Of Mind and Other Matters* (Cambridge: Harvard University Press, 1983); Jerome Bruner, *Actual Minds, Possible Worlds* (Cambridge: Harvard University Press, 1985).

žumos – kaip kenkėjiškos arba draugiškos. Būtent tokie nesutarimai dėl politiškai svarbių ženklų kuria politinę ir socialinę istoriją.

Jeigu politinė raida priklausytų tik nuo stebimų faktų, tai klaidingos prasmės ilgainiui būtų šalinamos ir laipsniškai susiklostytų sutarimas dėl tikrųjų prasmių, bent jau tarp informuotų ir dalyką išmanančių stebėtojų. To neįvyksta net per ilgą laiką. Problemų, lyderių ir priešų bruožas, darantis juos politikos agentais, yra būtent tai, kad niekada nesibaigia ginčai dėl jų prasmių. Ar skurdas kyla dėl skurstančiųjų charakterio ydų, ar dėl socialinių institucijų deformacijų? Ar lyderio veiksmai naudingi, ar kenksmingi visuomenei? Ar rasinė, religinė, etninė grupė yra priešas, ar draugas? Tokie klausimai kyla kaskart vis iš naujo ir visada lieka neišspręsti. Ginčai tokiais klausimais konstituoja politiką ir katalizuoja politinį veiksmą. Nėra politikos ten, kur vyrauja sutarimas dėl aktualių faktų, jų prasmės ir racionalaus veiksmo kurso.

Taip pat akivaizdu, jog individų nuomonė politiniais klausimais keičiasi kintant jų socialinei situacijai ir priklauso nuo to, kaip įsivaizduojami tikėtini politinių veiksmų padariniai, kokia informacija apie autoritetingus tam tikros politikos šaltinius disponuojama ir nuo to, su kokiomis grupėmis individas save tapatina. Asmens savivoka, „kito" suvokimas ir socialinio objekto suvokimas yra to paties proceso aspektai, ir kiekvienas kinta priklausomai nuo kitų kaitos. Šiuo klausimu sutaria tokie skirtingi psichologijos teoretikai kaip Meadas, Vygotskis, Marcuse'as ir Festingeris – visi jie patvirtina mūsų istorinę patirtį. Buvęs studentas radikalas, gavęs naują postą, tampa tradiciniu liberalu arba konservatoriumi; buvęs aršus komunistas tampa antikomunistu; liberalas tampa neokonservatoriumi; pacifistas palaiko karą, jeigu į jį įsitraukia jo šalis, – visa tai iliustruoja principą, jog žmonių politinė savivoka atspindi sąlygas bei galimybes, kurios jiems iškyla; ideologija ir materialios sąlygos yra sąveikaujantys dalykai. Norint suprasti tiek stabilumą, tiek kaitą, būtina žvelgti į tai, kaip žmonės suvokia, prognozuoja arba įsivaizduoja savo socialinę padėtį.

Paskata neapibrėžtumą paversti tikrumu, daugiamačius žmones traktuoti kaip vienmačių ideologijų atstovus, ir noras visur įžvelgti racionalumą vyrauja ne tik kasdienėje kalbėsenoje, bet ir socialinių mokslų praktikoje. Šios prielaidos stebėtojams savo interpretacijas leidžia laikyti faktais. Šis įprastas požiūris atrodo įtaigus dar ir dėl impli-

citinės prielaidos, kad racionalumas ir informacija kada nors galiausiai nutrauks nesibaigiančią karų, skurdo, žiaurumų ir kitų negandų virtinę, žymėjusią visą žmonijos istoriją; kad racionalus pasirinkimas, nors ir ne visada optimalus, yra ypač svarbus sprendimų priėmimo, politikos formavimo bei balsavimo procesams ir kad ši jo reikšmė ilgainiui tik didės.

Alternatyvi prielaida neigia tokio radikalaus istorinio lūžio idėją: ateitis iš esmės nesiskirs nuo praeities, o toji politinė kalba, kuri praeityje racionalizavo privilegijas, skriaudas, agresiją ir prievartą, veikiausiai ir ateityje atliks šią funkciją; frazė „racionalus pasirinkimas" nerodo kelio į būsimąjį apšvietos amžių, ji tėra dar vienas simbolis nesibaigiančiame racionalizacijos procese. Pesimistinės išvados kelia nerimą, tačiau tai nėra pakankamas pagrindas atmesti prielaidas, iš kurių jos išplaukia. Priešingai, bet kuri politinė analizė, grindžiama tikėjimu saugiu, racionaliu ir bendradarbiaujančiu pasauliu, prieštarauja mūsų patirčiai ir istorijos faktams.

Minėti pastebėjimai ir daugelis kitų, kuriuos aptarsime vėliau, patvirtina požiūrį, jog politinių žinių interpretacijos konstruoja skirtingas realybes. Daugelis įtakingų XX a. socialinių teoretikų prieina prie šios išvados. Savo naujose knygose Nelsonas Goodmanas pateikia aiškią ir įtaigią proceso, kurį jis vadina „pasaulėkūra", analizę.[2] Mokslą, meną ir kitas kultūros formas Goodmanas konceptualizuoja kaip pasaulių kūrimo būdus. Jeigu kalbame apie politiką, tai panašią pasaulėkūros funkciją joje atlieka politinių žinių reportažai. Tad realybė, kurią žmonės pajunta, nėra ta pati, kurią kiekvienas žmogus jaučia kiekvienu momentu; toji realybė veikiau priklauso nuo jų socialinės padėties ir nuo ženklų, į kuriuos jie atkreipia dėmesį. Šioje knygoje mėginsiu iliustruoti šią prielaidą.

Tačiau reliatyvizmas baugina. Jis nepalieka mums patikimo kriterijaus sprendžiant klausimą, kas realiai egzistuoja ir kas esame mes patys; be to, reliatyvistinės tezės negali būti verifikuotos ar falsifikuotos pozityvistine prasme, nes jos kelia Mannheimo paradokso problemą: stebėtojai, postuluojantys, jog stebinių prasmės kinta priklausomai nuo socialinių situacijų ar kitokių veiksnių, turi laikytis skeptiškai savo pačių reliatyvizmo atžvilgiu.

[2] Nelson Goodman, *Ways of Worldmaking* (Indianapolis: Hacket Publishing Co., 1978); *Of Mind and Other Matters* (Cambridge: Harvard University Press, 1983).

Įsitikinimas, kad stebiniai gali būti verifikuojami (arba falsifikuojami), kad faktai gali būti atskirti nuo vertybių ir kad galima kliautis tuo, jog dedukcija jų pagrindu leidžia daryti galiojančius apibendrinimus – šis įsitikinimas yra receptas savimanai bei dogmatizmui ir dingstis pretenzijoms į teisę valdyti kitus. Tačiau jeigu šios prielaidos yra nepagrįstos, jeigu visos žinios ir reikšmės vienaip ar kitaip priklauso nuo kitų žinių ir nuo stebėtojo socialinės padėties, tada nei stebėjimų technikos tobulumas, nei dedukcinis griežtumas negali garantuoti, kad bus gauti priimtini „dengiamieji dėsniai" ar apibendrinimai. Tokios garantijos regimybė atsiranda tik todėl, kad dėmesys nukreipiamas nuo probleminių klausimų; tad kliovimasis šia socialinių mokslų paradigma yra panašus į anekdotinę pastangą tamsoje pamestos monetos ieškoti ten, kur šviečia gatvės žibintas.

Reliatyvistinės pozicijos kritikai ją kaltina tuo, kad neįmanoma patikrinti jos pačios prielaidų ir išvadų, nes jos *taip pat* priklauso nuo tam tikrų sąlygų; tačiau šio kaltinimo negalima painioti su reliatyvizmo tezės klaidingumo įrodymu. Kaltintojas tik sako, jog pats reliatyvizmas negali būti įrodytas. Tačiau tas pat pasakytina ir apie pozityvizmą. Visos aiškinimo formos tėra bandomosios. Reliatyvistinė pozicija nėra vienintelė, kurią galima pažeisti verifikacijos (falsifikacijos) testu. Argumentai už ir argumentai prieš tam tikrą poziciją – tai yra viskas, ko mirtingieji gali tikėtis. Galutinės išvados, kaip ir galutiniai sprendimai, priklauso dogmatikams.

Yra ir moralinių argumentų prieš reliatyvizmą: esą jis pateisinąs bet kokią elgseną, nes pats nepripažįstąs jokio absoliutaus etinio standarto. Tačiau ir logika, ir istorinė patirtis verčia abejoti šia teze. Reliatyvizmas neneigia aiškaus moralinio kodekso būtinybės; jis tik sako, jog veiksmų interpretacijos skiriasi priklausomai nuo socialinių situacijų kaitos. Šios įvairovės pripažinimas reikalauja atsargaus moralinių pretenzijų vertinimo ir nuosaikumo jas taikant būdais, kurie galėtų sukelti kitų pasipriešinimą; tai nereiškia, jog individams ir jų grupėms nustatomas naujas moralinis kodeksas ar panaikinamas jau turimas.

Būtent įsitikinimas (absoliučia) savo moralės tiesa, o ne (reliatyvistinis) atsargumas istoriškai skatino vienus žmones kenkti kitiems ar net juos žudyti. Genocidas, rasistiniai bei religiniai persekiojimai ir daugelis kitų ilgo politinių nusižengimų katalogo dalykų, temdančių žmonijos istoriją, buvo inicijuoti žmonių, įsitikinusių savo teisumu. Tik

prastuose romanuose ir komiksuose veikėjai sąmoningai daro blogį ir tuo didžiuojasi. Realiame gyvenime kiekvienas žmogus savo veiksmus visada racionalizuoja moralės terminais, ir tai reiškia, jog reliatyvizmas palaiko morale grindžiamą gyvenimą, nes skatina kritinę ir reflektyvią asmens nuostatą ne tik kito, bet ir savo atžvilgiu.

Kai kurių kritikų įsitikinimu, tie, kurie pripažįsta įvairias realybės konstravimo galimybes, turi pripažinti ir vienodą konstruojamų pasaulių galiojimą; tačiau ši išvada nėra logiškai pagrįsta. Priešingai, realybės konstravimo idėja implikuoja, jog galioja tik kai kurios, o ne visos konstrukcijos. Realybių įvairovė atsiranda dėl to, kad skiriasi žmonių situacijos ir tikslai. Jūros realybė, kurią vaizduoja dailininkas impresionistas, nėra jūrininko ar branduolinės fizikos teoretiko realybė. Juodaodžio vargšo konstruojama realybė, paaiškinanti jo skurdą, vargiai ar galios konservatyviam politiniam kandidatui, konservatyviam politikos analikui ar net tokiems pat juodaodžiams, siekiantiems aukštų vertinimo balų verslo mokykloje. Bet kurią pasaulio konstravimo pastangą turi remti atsakinga veikla. Ji gali būti realizuojama vykusiai arba nevykusiai, teisingai arba neteisingai. Suvokimas, jog susiduriame su skirtingomis realybėmis, veikia išlaisvinamai, tačiau toks supratimas jokiu būdu nereiškia, kad visos konstrukcijos yra vienodai geros.[3]

Socialiniai teoretikai, neigiantys pasaulių įvairovės idėją, netenka svarbių įžvalgos ir interpretacijos priemonių; tačiau jie išsižada savo moralinių ir intelektinių pareigų, jeigu nepripažįsta, jog kai kurios realybės yra labiau galiojančios nei kitos ir tiems, kurie jas konstruoja, ir tiems, kurie jas analizuoja.

MATERIALIZMAS, IDEALIZMAS IR ABEJINGUMAS

Politikai, pareigūnai, žurnalistai, kurių karjera priklauso nuo žinių reportažų, taip pat politiniai aktyvistai ir daugelis tų žmonių, kuriuos nuolat traukia, gundo, jaudina ir šokiruoja šių žinių srautas, yra godi politinio spektaklio auditorija. Kas savaitę, kas dieną, kartais net kas valandą jie patiria pergalės ir pralaimėjimo, vilties ir baimės akimirkas – ištisą potyrių popuri, bylojantį pozityvias ir negatyvias tendencijas, kai

[3] Šią nuostatą aptariu savo knygoje *Political Language* (New York: Academic Press, 1978), 5–20.

kurias iš jų – istorines. Politinis gyvenimas yra hiperrealus: jo įvykiams paprastai teikiama daugiau reikšmės nei privataus gyvenimo įvykiams.

Vis dėlto dauguma pasaulio gyventojų, net dauguma „išsivysčiusių šalių" gyventojų neturi jokių paskatų savo džiaugsmus, pralaimėjimus ar viltis sieti su viešaisiais reikalais. Politika ir politiniai įvykiai jiems yra tolimi, retai įdomūs ir jų gyvenimui dažniausiai nesvarbūs dalykai. Šis „masių" abejingumas džiaugsmams ir nusivylimams, patiriamiems tų, kurie gyvena iš visuomenės domėjimosi politika, pastarąją grupę stumia į neviltį. Masių abejingumą smerkia politikai ir visuomeniškai nusiteikę piliečiai. Jis yra politinio švietimo, oratorystės, televizijos diskusijų taikinys ir nuolatinė svarstymų tema aptariant viešųjų apklausų rezultatus, kurie rodo, kokia menka politine informacija visuomenė disponuoja ir kaip menkai ji vertina politiką.

Veiksmai, demonstruojantys nenorą veltis į politiką, yra net iškalbingesni už apklausas. Nedalyvaujantys rinkimuose sudaro didesnę politinę grupę nei bet kurios partijos šalininkai. Tik labai maža gyventojų dalis prie politinių tikslų prisideda pinigais, užsiima kokia nors politine veikla ar apskritai bent kiek daugiau dėmesio skiria politikai.[4]

Šis abejingumas, kurį akademinis politinis mokslas laiko kliūtimi žengiant į labiau apsišvietusią ar demokratiškesnę visuomenę – žvelgiant į jį iš kitos perspektyvos – teikia žmonėms prieglobstį nuo jėgas sekinančių rinkimų kampanijų, lobizmo, vienų vadavimo ir kitų slopinimo, karų ir kitokio politinio aktyvizmo, kuris, jeigu jam tik būtų leista, išstumtų visą gyvą, mėgstamą, kūrybinę veiklą. Režimai ir politiniai veikėjai puikiai žino, kiek propagandinių pastangų tenka padėti norint išgauti bent šiokią tokią visuomenės reakciją. „Visuomenė" yra tarsi juodoji skylė, kurioje beveik be pėdsako dingsta politikų, visuomenės veikėjų, žiniaskaidos politinės pastangos.[5] Jos apatija, abejingumas ir tylus priešinimasis „sąmonės industrijai"[6] yra ypač iškalbingas šiais visuotinio raštingumo ir žiniasklaidos prieinamumo laikais. Abejingumas politinių aktyvistų raginimams bei gąsdinimams visada buvo svarbi, nors ne visada veiks-

[4] Duomenų apie žemą suaugusių gyventojų politinio informuotumo lygį pateikia Robert S. Erikson, Norman R. Luttbeg and Kent L. Tedin, *American Public Opinion*, 2nd ed. (New York: Wiley, 1980), 19.

[5] Jean Baudrillard, *In the Shadow of the Silent Majorities* (New York: Semiotext, 1983), 1-64.

[6] Enzensbergerio terminas, žr. Hans Magnus Enzensberger, *The Consciousness Industry* (New York: Seabury Press, 1974).

minga politinė jėga, kurią sunku suvokti dėl to, kad savo pobūdžiu ji yra neveikimas. Be šios jėgos įvairių grupių naikinimas bei slopinimas, vykdomas nacionalizmo, moralės ar racionalumo vardu, būtų buvęs dar masiškesnis reiškinys, nei faktiškai buvo; juk politikų pretenzijos atstovauti viešajam interesui dažnai deformuoja arba sunaikina žmonių rūpinimosi savo pačių gerove nuostatą.

Tik suvokdami šią abejingumo politikos vilionėms galią galime pradėti suvokti politinio simbolizmo veiksmingumą. Simboliai, kalbiniai ir vaizdiniai, neturintys ryšio su žmonių kasdieniu gyvenimu, su jų viltimis ir nusivylimais, sėkmėmis ir nesėkmėmis, yra beprasmiai ir bejėgiai. Į juos reaguojama kaip į svetimos, nieko nesakančios kultūros eksponatus muziejuje. Politikas, apeliuojantis į dalykus, kurie nesusiję su jo auditorijos gyvenimiškąja patirtimi, gali sulaukti tik abejingumo.

Simboliai tampa tais materialaus pasaulio patyrimo aspektais, kurie suteikia jam specifinę prasmę. Kalba, ritualai bei objektai, į kuriuos žmonės reaguoja, nėra abstrakčios idėjos. Jeigu jiems apskritai teikiama prasmė, tai tik todėl, kad jie laikomi esminiais gyvenimo kokybės elementais. Žodis „nedarbas" gali sukelti tik žiovulį pasiturinčiam žmogui, niekada nepatyrusiam darbo netekties baimės. Daugiau konotacijų jis turi net dirbančiajam, kilus depresijai susiduriančiam su atleidimo grėsme. Vėliava gali būti tik ryškių spalvų audinys, bet ji gali priminti ir patriotizmo šūkiais teisinamą priespaudą ar skriaudas arba gali kelti nostalgiškas asociacijas su kraštu, kuriame užaugome ir su pasakojimais apie jo praeitį, kuriuos girdėjome vaikystėje. Simbolis visada turi aibę skirtingų, dažnai prieštaringų prasmių, kurios yra neatsiejami specifinių materialinių ir socialinių situacijų aspektai. Esamos materialinės sąlygos ir suvokiami simboliai yra vienas kitą nurodantys dalykai. Subtilūs ir sudėtingi psichologiniai procesai, kurių pagrindu klostosi ši sąsaja, mums, žinoma, nėra visiškai suprantami. Čia gali veikti asmeninių problemų projektavimo į viešuosius objektus mechanizmas, kaip jį aiškina Laswellas[7], savigarbos siekio principas,[8] racionalaus išskaičiavimo principas arba visų šių funkcijų junginys. Kiekvienu atveju esminis yra materialusis simbolio pagrindas. Mano nuorodos šioje knygoje į kalbą, į veiks-

[7] Harold D. Lasswell, *Psychopathology and Politics* (Chicago: University of Chicago Press, 1930).

[8] Paul M. Sniderman, *Personality and Democratic Politics* (Berkeley: University of California Press, 1975).

mus ar objektus, sužadinančius tam tikras prasmes, visada postuluoja, jog toks „sužadinimas" visada priklauso nuo specifinių materialinių ir socialinių sąlygų. Idealizmas ir materializmas yra priešybės kaip abstrakčios sąvokos, tačiau kasdieniniame gyvenime jos nusako tik skirtingus to paties proceso aspektus. Kiekvienas ženklas daro poveikį tik tame specifiniame klasinės padėties, siekių ir nusivylimų, vilčių ir baimių kontekste, kuriame jis patiriamas.

Subjekto, objekto ir teksto nenuoseklumas

Šios pastabos apie mano naudojamą sąvokinę schemą gali būti siejamos su bendresnėmis idėjomis, kurių ištakos siekia George'o Herberto Meado ir Levo Vygotsky darbus ir kurias detaliai dėsto prancūzų poststruktūralistai, pirmiausia Michelis Foucault ir Jacques'as Derrida.

Subjektas negali būti laikomas neprieštaringo veiksmo, tekstų konstravimo ar kitokių raiškos formų šaltiniu. Kaip jau pabrėžiau, veiksmus bei interpretacijas saisto jų atsiradimo socialinės aplinkybės ir tas aplinkybes vaizduojanti kalba. Kalba, interpretuojanti objektus ir veiksmus, kuria patį subjektą. Politinių lyderių, kaip ir visų kitų subjektų, veiksmai bei kalbos atspindi situacijas, su kuriomis jie susiduria; jų tarpusavio nesutarimai yra šių situacijų skirtingumo išraiška, o ne tapataus *ego* pasireiškimas, nes toks veiksmų stabilumas, iškylantis virš konkrečių situacijų su jų kintančiomis politinėmis pagundomis, niekada realiai neegzistuoja. Toliau 3 skyriuje kalbėdami apie „politinį lyderiavimą" mėginsime išsiaiškinti, kuria prasme ši perspektyva griauna prielaidą, daugiausia implikuojamą paties „lyderio" termino, esą konkretūs pareigūnai gali būti kokios nors nuoseklios veiksmų linijos pradininkai. Tame skyriuje nagrinėsime ir analizės tendencingumą, kurį nulemia įprastas politinio lyderiavimo suvokimas.[9]

[9] Tas pat, žinoma, pasakytina ir apie terminą „autorius". Rašydamas šią knygą aš taip pat esu konstruojamas įvairių šaltinių bei paskatų: esu dabar veikiamas poststruktūralistinių autorių, bet ir tradicinio politinio mokslo teoretikų, kurių darbus skaičiau ir kuriais galbūt pernelyg įtikėjau universiteto studijų metais. Jeigu idėja, kad kalba atspindi nenuoseklumą ir kad joje esama vidinių prieštaravimų, skaitytojui sukelia svaiginantį visų atramos taškų praradimo pojūtį, tai toks pojūtis vis vien yra geresnis už įprastąsias analizės prielaidas, kurios neleidžia suvokti socialinio pasaulio nenuoseklumo ir fragmentiškumo. Toks svaigulys gali tapti kritinio susivokimo ir naujų įžvalgų šaltiniu.

Galbūt mažiau šokiruoja idėja, kad politiniai objektai bei įvykiai taip pat yra fragmentiškos ir dažnai prieštaringos esybės, konstruojamos ženklų bei kontekstų, teikiančių jiems prasmę. Šią idėją išsamiau aptarsime 2 ir 4 skyriuje. Jau nekalbant apie prieštaringumo pavyzdžius, kuriuos atskleidžia nuodugni bet kurio politinio objekto analizė, visi objektai iš esmės yra prieštaringi, nes pati kalba, kurios priemonėmis jie yra konstruojami, visada yra nenuosekli ir tam tikra prasme griauna savo pačios pamatus.[10] Teiginiai paprastai virsta jiems priešingos, jų neigiamos pozicijos liudijimais, ir ši inversija ypač būdinga politinei kalbai. Amerikos pareigūnui prabilus apie tai, esą tokiuose statytinių režimuose kaip Elsalvadoras ar Gvatemala gerbiamos žmogaus teisės, jo teiginiai auditorijai tik primena, jog padėtis ten yra veikiau priešinga. Kiekvienas kalbos ar veiksmo aktas sužadina kitas prasmes ir su jomis susijusias baimes ar lūkesčius – kiekvienas toks aktas paskleidžia ištisą spektrą prasmių, kintančių priklausomai nuo auditorijos ir aktorių situacijų kaitos.

Šioje perspektyvoje politiniam veiksmui, politiniam žodžiui, tekstui ar žinių reportažui teikiama kitokia prasmė, nei toji, kurią jam paprastai teikia patys politikai ar įprastieji socialinio mokslo tekstai. Politinių klausimų, problemų, krizių, grėsmių aiškinimai nustoja būti fakto teiginiais ir tampa tik įrankiais, kuriais konstruojamos įvairios prielaidos bei įsitikinimai apie socialinį ir politinį pasaulį. Pati „fakto" sąvoka tampa bereikšmė, nes kiekvienas prasmingas politinis veiksmas ar veikėjas tėra tam tikra interpretacija, atspindinti ir įtvirtinanti tam tikrą ideologiją. Tokių interpretacijų visuma yra politinis spektaklis, kuris keičiasi priklausomai nuo stebėtojo socialinės padėties ir kuris veikia kaip prasmių – įsitikinimų, tad ir suvokimų, baimių, lūkesčių bei veiksmų strategijų – generavimo mašina. Įprastoji procedūrų ir rezultatų perskyra netenka savo įtaigumo, nes šie proceso aspektai tampa tik ženklais, generuojančiais prasmes, padedančias išlaikyti politinį klusnumą arba paskatinti politinį priešinimąsi. Pagrindinių politinių terminų referentai tampa įtartini, nes lyderiai jau nėra nuoseklios veiksmų linijos autoriai, problemos nebūtinai yra objektyvūs ir spręstini sunkumai, o priešai nebūtinai kelia realią grės-

[10] Šią mintį plėtoja Jacques'as Derrida ir Kenneth'as Burke'as savo rašiniuose apie politinę retoriką; žr. Burke, *The Grammar of Motives* (New York: McGraw-Hill, 1945).

mę. Veikiau tokių terminų vartojimas specifinėse situacijose išreiškia sąmoningą arba nesąmoningą strategiją ginant arba puolant specifinę veiksmų liniją ar tam tikrą ideologiją.

Taigi politiniai objektai, turintys didžiausios įtakos visuomenės sąmonei ir elgsenai, yra fetišai – stebėtojų konstruktai, kurie kartą sukurti pradeda valdyti ir klaidinti pačius jų kūrėjus. Suvokdamas, jog analitinė pastanga niekada negali būti visiškai sėkminga, nes visada kyla pagunda demaskuoti fetišą konstruojant racionalią politikos teoriją, mėginsiu išanalizuoti kai kuriuos tipiškus šio fetišizmo padarinius politikoje.

2 KAIP KONSTRUOJAMOS IR PANAUDOJAMOS SOCIALINĖS PROBLEMOS

PROBLEMOS KAIP IDEOLOGINIAI KONSTRUKTAI

Pagrindinė politinio diskurso tema – tai tam tikros nuolatinį susirūpinimą keliančios aplinkybės. Socialinės problemos vaikams aiškinamos mokyklose, laikraščiai pasakoja apie dorojimosi su jomis sėkmes ir nesėkmes, akademinės studijos aiškina jų priežastis, prigimtį, paplitimo mastą ir padarinius. Tačiau šios problemos retai būna išsprendžiamos, nebent ta prasme, kad kartais jos dingsta iš viešojo diskurso arba pradedamos formuluoti kitokiais teisiniais, socialiniais ar politiniais terminais, tarsi jos būtų visiškai kitokio pobūdžio.[1] Kita vertus, kai kurios aplinkybės, kurios laikomos neišvengiamomis arba neproblemiškomis, gali virsti problemomis; dar kitos grėsmingos aplinkybės apskritai gali būti neapibrėžiamos kaip politinės problemos.

Skurdas, nedarbas, mažumų ir moterų diskriminacija šiandien laikomos problemomis, nors ilgą žmonijos istorijos laikotarpį jos buvo laikomos natūralios tvarkos bruožais, o raganų tarnavimas šėtonui, Amerikos katalikų talkinimas Popiežiui arba japonų kilmės amerikiečių kenkėjiški ketinimai praeityje buvo suvokiami kaip problemos.

Problemos įtraukiamos į diskursą, tad ir savo būtį įgyja kaip ideologijų įtvirtinimo priemonės, o ne paprasčiausiai todėl, kad jos egzistuoja ir daro poveikį mūsų gerovei. Jos padeda dorus ir naudingus žmones atskirti nuo pavojingų arba kenksmingų, pagirtinus veiksmus – nuo smerktinų. Žmones jos leidžia konstruoti kaip subjektus su specifiniais siekiais, specifine savivoka, su jų konkrečiomis viltimis ir baimėmis; ir jos kuria įsitikinimus dėl santykinės įvykių bei objektų

[1] Michelis Foucault pateikia istorinę diskurso kaitos analizę beprotybės, nusikalstamumo ir seksualumo klausimais. Žr. *Madness and Civilization* (New York: Pantheon, 1965); *Discipline and Punish* (New York: Pantheon, 1977); *The History of Sexuality* (New York: Vintage, 1980). Kai kurie Amerikos pavyzdžiai aptariami 6 skyriuje.

svarbos. Nuo jų iš esmės priklauso, kas valdys ir kas bus valdomas. Jos konstruoja rūpesčių nekeliančias sritis, nes šios apibrėžiamos kaip nekeliančios problemų. Kaip ir lyderiai bei priešai, socialinio pasaulio kontūrus jos apibrėžia ne kiekvienam vienodai, bet priklausomai nuo situacijų, kuriose būdami žmonės reaguoja į politinį spektaklį.

Šiame skyriuje analizuojama, kokiu būdu tam tikros sąlygos konstruojamos kaip problemos; kaip tekstų apie problemas prasmė priklauso nuo situacijų, iš kurių į jas žvelgiama; ir kaip problemų konstravimas panaudojamas politikoje. Skirtinguose skyriaus skirsniuose nagrinėjame įvairias socialinių problemų prasmes bei pasekmes. Visos jos nusako to paties proceso aspektus, nes papildo ir stiprina viena kitą įtvirtindamos vienokią ar kitokią ideologinę nuostatą arba viešosios politikos kryptį. Mėginame atskleisti kai kurias mūsų kalbų ir veiksmų socialinių problemų atžvilgiu implikacijas, kurios paprastai nutylimos viešųjų pareigūnų bei interesų grupių – nutylimos arba užmirštamos todėl, kad tai padeda įtvirtinti vyraujančią ideologiją.

GRĖSMINGOS SĄLYGOS, NETAMPANČIOS PROBLEMOMIS

Jeigu socialinės problemos yra konstruktai, tai, žinoma, ne visos žmonių gerovei kenksmingos sąlygos tampa problemomis. Segreguoti restoranai, viešbučiai, mokyklos ir tualetai, kaip ir daugelis kitokių rasistinės praktikos aspektų, Pietuose išliko daugiau nei pusantro šimto metų ir nebuvo problemos. Amerikos indėnų persekiojimas ir daugumos jų išnaikinimas nebuvo problema tuo metu, kai tai vyko, ja tapo kur kas vėliau, faktui jau įvykus.

Peteris Bachrachas šį reiškinį pavadino „nesprendimų priėmimu" *(nondecision)*.[2] Kartais su juo susiduriame ten, kur įtakingos grupės užkerta kelią svarstymui tam tikros praktikos, kuri joms naudinga; tačiau toks nesprendimo priėmimas paprastai yra trumpalaikis. Ilgalaikiu reiškiniu jis tampa tada, kai kyla iš ideologinių prielaidų, kurios yra taip giliai įsitvirtinusios kai kurių žmonių kasdienėje kalboje, jog jos apskritai nesuvokiamos kaip ideologinės, o traktuojamos kaip paties pa-

[2] Žr. Peter Bachrach, *The Theory of Democratic Elitism* (Boston: Little Brown, 1967); Peter Bachrach and Morton Baratz, *Power and Poverty* (New York: Oxford University Press, 1970).

saulio sandaros bruožas. Žmonėms, įpratusiems indėnus, moteris ar homoseksualistus laikyti žemesnio rango būtybėmis, lygių teisių gynėjai atrodė nenormalūs; problema galėjo būti *jie*, o ne tam tikrų grupių diskriminacija.

Kadangi ilgalaikę socialinę praktiką paprastai palaiko platus sutarimas, tik nedaugelis jų tampa problemomis, ir tokiu atveju jos paprastai ne itin nukenčia. Tačiau dažniausiai sutarimas dėl įsitvirtinusios praktikos lengvina siauresnio „problemų" rato toleravimą. Bene galingiausias žinių reportažų, kalbų bei rašinių poveikis problemoms yra tas, jog nepastebimos, nutylimos ir apsaugomos nuo kritikos lieka tos kenksmingos sąlygos, kurios nėra įtrauktos į politinę darbotvarkę. Toks problemų konstravimo būdas kuria tikėjimą režimų ir individų moraliniu jautrumu, nes nutyli nutylėjimus, kurie verstų tuo jautrumu abejoti.

Problemų nauda

Dauguma žiniasklaidoje svarstomų problemų yra ilgaamžės ir dingsta iš jos akiračio tik trumpam. Nusikalstamumas, skurdas, nedarbas, mažumų diskriminacija – štai keletas reiškinių, kurie ilgą laiką išlieka kaip problemos.

Nesugebėjimą rasti efektyvų jų sprendimą iš dalies paaiškina problemų vidinis prieštaringumas. Vienos grupės problema duoda naudos kitai grupei; ji didina pastarosios įtaką. Darbdaviams nedarbas ir skurdas reiškia mažesnes darbo išlaidas ir sukalbamesnius darbuotojus, ir šis suinteresuotumas problemos išlikimu yra nesunkiai suderinamas su asmenine užuojauta bedarbiams ar varguoliams. Moterų ar mažumų diskriminacija reiškia privilegijuotą vyrų ir daugumų padėtį. Terminas „problema" menkai maskuoja faktą, jog iš kiekvienos problemos kai kas turi naudos.

Kokių politinių padarinių turi terminai, pabrėžiantys žalą ir nuslepiantys naudą? Jie, žinoma, slopina konfliktus tarp socialinių grupių. Jie taip pat įteigia problemų aukoms ir tiems, kurie jas užjaučia, jog jų padėtimi rimtai rūpinamasi. Taip kalbos priemonėmis švelninamas socialinių konfliktų intensyvumas.

Kaip jau sakyta, yra ir kitokių būdų nurodyti naudai, kurią kai kam duoda problemos: didelė darbo pasiūla, valdžios nesikišimas į darbo

ir produktų rinkas, verslui palankus klimatas, iniciatyvumo skatinimas. Tokios nuorodos nuslepia naudos ryšį su problemiška padėtimi. Be to, akivaizdžiai matyti, jog kalba turi esminės reikšmės politiniam manevravimui ir subjektyvumo konstravimui.

Plačiajai visuomenei, savo kasdieniame gyvenime patiriančiai šiuos vidinius prieštaravimus, tampa lengviau maskuoti tiek sprendimų nesėkmes, tiek naudą, kurią tam tikros grupės gauna iš šių nesėkmių. Kapitalistinė pramoninių šalių ekonomika gali sau leisti didėjantį gyvenimo komfortą, vartojimo prekių gausą, teikiančią vieniems pasirinkimo, o kitiems spoksojimo į vitrinas laisvę, ji siūlo įspūdingą laisvalaikio praleidimo bei kultūrinių interesų tenkinimo formų įvairovę, o visa ši plėtra skatina dar didesnius ateities lūkesčius. Kartu išlieka nerimas dėl karo grėsmės, kyla gyvūnijos rūšių išnykimo pavojus, nemažėja skurdo ir nedarbo lygis, ypač jaunimo, moterų ir mažumų; didėja profesinių susirgimų, pramoninių avarijų, maisto, oro ir vandens užteršimo rizika. Priešingi požiūriai į gerą gyvenimą ir valdžios pažadai kuria ambivalentišką nuostatą socialinio pasaulio atžvilgiu, ir šis ambivalentiškumas lengvai virsta ambivalentiškumu viešosios politikos atžvilgiu. Ambivalentiškumas nebūtinai veda prie neryžtingumo. Priešingai, jis teikia paramos ir režimui, ir iššūkiams režimui. Patirties prieštaringumas lemia politinio veiksmo prieštaringumą.

Problemų nevienareikšmiškumas

Pagrindinė šios analizės tema – tai prasmių įvairovė, kuri glūdi kiekvienoje socialinėje problemoje ir atspindinti interesus skirtingų grupių, kurios siekia prastumti savo veiksmų liniją ir ją pavadinti sprendimu. Nacionalinis saugumas nėra ta pati problema skirtingoms grupėms; vienaip ją suvokia ginkluotųjų pajėgų vadovybė, *General Dynamics* korporacijos vadovybė arba jos darbininkai, kitaip ją regi Tarptautinė moterų už taiką ir laisvę lyga ar potencialūs šauktiniai. Specifine kiekvienai grupei problema tampa būtent dėl to, kad jų varžovės skirtingai ją apibrėžia. Šia prasme problemą sukuria jos apibrėžimų skirtingumas.

Kaip problemos, kurios tėra tam tikros skirtingų apibrėžimų aibės įvardijimas, taip ir jų sprendimai tėra skirtingų politinių linijų šalininkų prieštaravimų bei konfliktų padarinys. Tad problema yra ženklas, pasižymintis kai kuriais iš šių bruožų:

1. Dėmesys telkiamas į tam tikru būdu įvardijamą nepageidaujamą aplinkybę ar grėsmę gerovei.
2. Valdžios veiklą, kurią toks sutelktas dėmesys racionalizuoja, nusako tam tikra virtinė prieštaringų reikalavimų bei atsakomųjų veiksmų, kurie nuolat kinta ir dažnai griauna vienas kitą, nes atliekami tenkinant skirtingų grupių interesus. „Gynybos" dingstimi režimai didina karinį biudžetą, finansuoja atitinkamo profilio tyrimus universitetuose, palaiko „ginkluotės kontrolės" arba nusiginklavimo iniciatyvas, kuria naujas ginkluotės sistemas; nusileisdami gamybininkų spaudimui silpnina techninės kokybės reikalavimus, dosniai teikia pensinio aprūpinimo privilegijas kariškiams, kai kuriems verslo žmonėms duoda valstybinių užsakymų, palaiko vienus ir padeda griauti kitus trečiojo pasaulio režimus ir t.t. Panašų skirtingų ir tarpusavyje nesuderinamų reikalavimų bei veiksmų sąrašą galima pateikti analizuojant bet kurių politinių problemų – nusikalstamumo, skurdo, švietimo, aplinkos taršos ir t.t. – sprendimo turinį.
3. Ši kalbų ir veiksmų maišalynė kartais pagerina, o kartais pablogina probleminę situaciją; tačiau kai kurie vykdomos politikos padariniai visada yra priešingi formaliai skelbiamiems jos tikslams. Priešiškų šalių ginklavimosi eskalacija mažina kiekvienos jų saugumą. Kovos su nusikalstamumu vardan teisės sistema gali toleruoti žmonių žudymą.

Kartais tam tikras nuoseklumą išreiškiantis „kursas" išlieka ilgesniems dorojimosi su problema periodams: „Naujasis kursas", „Karas su skurdu", baudžiamųjų kodeksų griežtinimas, tarptautinio detanto periodas, tarptautinis mirties bausmės panaikinimo arba jos grąžinimo vajus. Tačiau kursas aprėpia labai skirtingų veiksmų įvairovę, nors stebėtojas ją įvardija vienu vardu. „Detanto" periodais taip pat vykdomos provokacijos ir eskaluojama įtampa. „Naujasis kursas" nedavė jokios naudos daugeliui darbininkų, nesuteikė žadėtos paramos profesinėms sąjungoms, o savo įvairiomis ekonominėmis priemonėmis verslui padarė ne mažiau žalos nei davė naudos. Naujojo kurso politika, kaip ir bet kuri kita, buvo semantikos produktas, vienu vardu suvienijęs skirtingas vertybines veiksmo ir kalbos orientacijas. Taigi bet kuris politinis „kursas" tėra skirtingų, besikeičiančių ir prieštaringų reakcijų į labai skirtingus politinius reikalavimus padarinys.

Tačiau pats šis terminas atlieka visiškai kitą funkciją: jis leidžia žmonėms, nenorintiems matyti prieštaravimų, jų nematyti. Pats terminas, kuriuo politika įvardijama, paprastai ramina; net jeigu jos turinio prieštaringumo suvokimas keltų nerimą. Politikos kurso įvardijimas atspindi ir racionalizuoja vyraujančią ideologinę nuostatą. Taip jis prisideda prie vykstančio politinio spektaklio dinamikos. Įvardijimas rodo laimėjimą – ir jis maskuoja veiksmų neryžtingumą bei veikiančias priešiškas strategijas, kurios minimalizuoja, neutralizuoja arba visiškai apverčia vykdomos politikos tikslus.

Taigi problemos sukonstravimas yra sudėtingas ir painus įvykis, atspindintis asmens savivokos bei sociumo konstravimo aspektus ir neatsiejamai susijęs su nesibaigiančiu politinių siekių, politinių vaidmenų ir moralinių nuostatų konstravimo bei rekonstravimo procesu.

Problemų pagrindimo konstravimas

Socialinių problemų aiškinimai pasižymi ne griežtumu, patikrinamumu ar aiškinamąja galia, bet savo ideologizuotumu. Tokie aiškinimai kaltina socialines institucijas, socialines klases, pačius kenčiančiuosius arba tuos, kurie iš problemų pelnosi. Problemos priežastis gali būti siejama su regiono ypatybėmis, su tautybe, klimatu, istorinės raidos stadija, asmeninėmis savybėmis ar su kelių tokių kategorijų junginiu. Jos gali būti konkrečios arba abstrakčios. Jos pakartoja tipologijas, vyraujančias žiniasklaidoje, populiariose diskusijose bei akademinėse studijose. Ši aiškinimų įvairovė ne mažiau būdinga ir socialinių mokslų atstovams. Šia prasme mokslinės pastangos kartu yra ir politinės.

Kalbėti apie problemos ištakas, vadinasi, ieškoti jos kaltininkų. Kas bus kaltinamas už pasikartojančius karus ir militarizmą, priklauso nuo to, ar šie dalykai bus kildinami iš agresoriaus planų, autoritarinio kai kurių kultūrų pobūdžio, atsitiktinio įvykių susiklostymo, vidinės pramoninių šalių logikos, ar iš Dievo valios. Kiekvienas toks aiškinimas problemą redukuoja į specifinę perspektyvą – minimizuoja arba šalina kitas perspektyvas. Kiekvienas atspindi tam tikrą ideologiją ir racionalizuoja tam tikrą veiksmų liniją.

Tam tikras socialinės problemos aiškinimas plačiajai visuomenei yra tuo priimtinesnis, kuo labiau jis atspindi ir stiprina tam tikro periodo vyraujančią ideologiją. Kaip pavyzdį galėtume palyginti įprastus tarp-

tautinės įtampos aiškinimus prieš Antrąjį pasaulinį karą su tais jos aiškinimais, kurie įsivyravo pokario dešimtmečiais; arba palyginti ketvirtojo dešimtmečio liberalius ir devintojo dešimtmečio konservatyvius ekonominės recesijos aiškinimus.

Problemos aiškinimo „karjera" bent iš dalies priklauso nuo jos implikuojamų ideologinių prielaidų priimtinumo. Kadangi socialinė problema yra ne verifikuojamas dalykas, o konstruktas, tenkinantis ideologinius interesus, jos aiškinimas taip pat yra veikiau konstravimo proceso dalis, o ne falsifikuojamų teiginių aibė. Problemos iš esmės kuriamos taip, kad visuomenei galėtų būti pateiktas specifinis paaiškinimas ir, kaip pabrėžiu toliau, kad galėtų būti pasiūlyti specifiniai sprendimo būdai.

Nuolatinės socialinės problemos paaiškinimas niekada negali būti pripažintas visuotinai. Jis teikiamas žinant, kad bus atmestas vienų ir pripažįstamas kitų. Juo siekiama didinti poliarizaciją kiekvienai pusei ir taip mėginama pritraukti šalininkų. Pateikiami aiškinimai turi esminės reikšmės paliestųjų asmenų savigarbai ir suinteresuotų grupių, organizacijų bei programų gyvybingumui. Visi jie grindžiami konstruojant spektaklį, kuriame oponentai vaizduojami kaip grėsmės. Problemos aiškinimas paprastai yra svarbiau negu jos šalinimo galimybė; į pastarąją tik retoriškai apeliuojama kaip į tolimos ateities dalyką, o aiškinimas turi gyvybinės reikšmės politiniams manevrams dabartyje.

Kadangi visada esama konkuruojančių aiškinimų, bet kuris teiginys apie problemos šaltinius implikuoja kitų šaltinių neigimą; toks teiginys neišvengiamai atkreipia sąmonės dėmesį į tai, ką jis neigia. Kaip pažymi Derrida, to, kas neigiama, pėdsakas išlieka dabartyje ir todėl vis vien atlieka tam tikrą vaidmenį nuostatose bei veiksmuose ir faktiškai konstruoja paties teiginio prasmę. Teigiant, kad rusų siūlymas abipusiai sumažinti ginkluotę tėra propagandinis triukas, sukeliamas įtarimas, jog jis gali reikšti kažką daugiau.

Tad opozicija pareikštai „nuomonei" tik stiprina socialinį stabilumą; ji yra beveik jos sinonimas, nes patvirtina ir įtvirtina tai, ką kiekvienas jau žino ir pripažįsta. Pasisakyti prieš abortus ar už pasirinkimo laisvę, vadinasi, teigti, kad egzistuoja priešinga pozicija, ir pripažinti opoziciją kaip nepašalinamą viešojo diskurso bruožą. Įtvirtintas, visiškai numatomas ir todėl ritualinis skirtumų teigimas institucionalizuoja abiejų pusių retoriką, minimizuoja rimtesnių pokyčių galimy-

bę ir palieka režimui plačią manevro laisvę, nes kad ir kokia būtų veikla, jai visada rasis numatoma parama ir opozicija. Kol abi pusės turi pakankamų galimybių reikšti savo nuomonę ginčytinu klausimu, tol socialinis stabilumas išlieka ir išlieka režimo manevro laisvė, kad ir kaip keistųsi pusių šalininkų skaičius. Neišspręstų problemų su jų konfliktuojančiomis interpretacijomis išlikimas yra esminis stabilumo veiksnys.

Nestabilumo pavojų kelia ne opozicijos egzistavimas, o sutarimas. Kai tezių nereikia ginti nuo kontratezių, jas nesunku pakeisti arba apversti. Įsivyravus sutarimui dėl užsienio priešo arba sąjungininko nesunku buvusį priešą pripažinti sąjungininku, o buvusį sąjungininką – priešu, kaip tai atsitiko Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. O, pavyzdžiui, aborto klausimu veikiausiai bus nesutariama ir toliau.[3] Maištai ir revoliucijos nebūdingos šalims, turinčioms senas ritualizuoto keitimosi nuomonėmis tradicijas; būtent ten, kur tokio keitimosi nėra, nesunkiai gali atsirasti bendras sutarimas nuversti esamą režimą.

Šios pastabos atrodo neįtikinamos tik tada, kai įsivaizduojama, jog „nuomonė" išauga individo sąmonėje ir paskui išeina į viešumo sritį. Tačiau kai tik „nuomonė" suvokiama kaip nuoroda į tekstus, į kalbos tropus, cirkuliuojančius kultūroje ir siekiančius pripažinimo, tampa akivaizdu, jog priešingi tekstai palaiko ir stiprina vienas kitą, o izoliuoti tekstai, nepalaikomi jiems priešingų tekstų, yra lengvai pažeidžiami naujos kalbos.

Problemos šaltinių aiškinimas retai žmones atveržia iš vienos ideologijos į priešingą ar sukuria nuomonę, kuri atlaiko kalbos ar situacijų kaitą. Jo funkcija, kaip jau sakyta, yra problemos aktualizavimas, kartais nuomonių poliarizavimas ir bet kuriuo atveju – egzistuojančių priešingų nuomonių eksplikavimas. Problemų ir jų pagrindimo konstravimas įtvirtina įprastas socialines takoskyras: tuos ilgalaikius ir plačiai pripažįstamus interesų skirtumus, apibrėžiančius santykines galias, sankcijas ir konfliktų ribas. Politiniai tokio įtvirtinimo padariniai yra gana aiškūs. Iš bedrojo diskurso pašalinamas jėgų persigrupavimas, naujos koalicijos bei neįprastos politinės veiklos formos, ir jos tampa mažiau tikėtinos. Problemų šaltinių konstravimas ir perkonst-

[3] Įtaigią šio klausimo analizę teikia Jean Baudrillard, *Simulations* (New York: Semiotext, 1983), 131–138. Aš jį nagrinėjau kn. *Politics As Symbolic Action* (New York: Academic Press, 1977), 46–47.

ravimas yra nuolatinis, politiniam manevrui būtinas lingvistiškai generuojamas procesas, kuriantis suinteresuotas grupes, supriešinantis jas ilgesniems ar trumpesniems laikotarpiams, politiniam procesui suteikiantis dinamizmo ir įtampos regimybę, kuri retai daro kokią nors įtaką jo rezultatams.

AUTORITETO KONSTRAVIMAS

Kalba, konstruojanti problemą ir jos šaltinį, taip pat leidžia suteikti autoritetą žmonėms, pretenduojantiems į vienokią ar kitokią kompetenciją. Autoritetą sukuria asmens noras atsisakyti savo paties kritinio mąstymo, o kliautis kito gebėjimu tvarkyti reikalus.[4] Jeigu skurdo šaltiniu laikomi asmens trūkumai, tai sprendžiant šią problemą į autoritetą gali pretenduoti psichologai, socialiniai darbuotojai bei mokytojai; jeigu jo šaltinis glūdi ekonomikoje, kuri nesukuria pakankamai darbo vietų, tada į autoritetą gali pretenduoti ekonomistai. Karo grėsmė, nusikalstamumas, psichikos ligos, neraštingumas ir bet kuri kita problema atveria kelią pretenzijoms į autoritetą, net jeigu tos pretenzijos visada ginčytinos, nes dėl pripažinimo grumiasi įvairios problemos.

Atitinkamai žmonės, turintys tam tikrą kompetenciją, bus suinteresuoti specifinėmis problemomis ir specifiniais jų šaltinių aiškinimais. Daug politinių konfliktų kyla dėl šių pretenzijų į autoritetą. Kas yra problema: užsienio agresija ar Amerikos militarizmas? Nusikaltėlių lepinimas ar skurdas? Žmogaus teisių pažeidimai ir despotizmas trečiojo pasaulio šalyje ar Rusijos parama maištininkams? Atimant šias gėrybes iš konkuruojančių pretendentų, problemos apibrėžimas leidžia susikurti autoritetą, įgyti statusą, užsitikrinti pajamas bei finansinę paramą. Tad nė kiek nekeista, kad praktiškai visa politinė komunikacija, menkindama kitų problemų svarbą, tiesiogiai ar netiesiogiai tam tikras problemas konstruoja kaip lemiamas.

Kartais kuri nors problema sulaukia tokio plataus dėmesio, kad dėl teisės ją spręsti susirungia daugybė pretendentų. Rusijos grėsmė yra neabejotinai paradigminis XX a. pavyzdys; čia savo paslaugas sprendžiant problemą siūlo mokslininkai, švietimo darbuotojai, politikai, sau-

[4] Žr. Herbert A. Simon, *Administrative Behavior* (New York: Macmillan, 1947), chap. 9.

gumo ekspertai ir įvairiausių sričių administraciniai pareigūnai. Devintojo dešimtmečio viduryje buvo sukonstruota aktuali prievartos prieš vaikus problema, kuri savo autoritetingas paslaugas leido siūlyti psichologams, policijos pareigūnams, mokytojams, gydytojams bei kaimynams, ir daugybė apygardų prokurorų karjerą mėgino daryti persekiodami tariamus prievartautojus.

Kodėl tam tikros problemos šia prasme tampa „madingos", o kitos, ne mažiau ar net labiau skaudžios, nesulaukia deramo dėmesio? Kodėl benamių vargai netampa problema, dėl kurios sprendimo konkuruotų tokia pat autoritetingų žinovų daugybė? Skirtumą greičiausiai lemia tai, kurių grupių galia tokiu atveju didėtų ir kurioms grupėms kiltų grėsmė. Vaikų prievartavimo problema, panašiai kaip narkotikų arba sovietų grėsmės problema, suteikia galimybę kontroliuoti daugybės žmonių, disponuojančių menka politine galia ir šiaip jau dėl ko nors įtariamų, kalbėseną bei elgseną; problemos iškėlimas įtvirtina esamą nelygybę. Tačiau rimtas mėginimas susidoroti su benamių problema pareikalautų esminės įtvirtintų ekonominių ir socialinių institucijų peržiūros bei revizijos, o tai galėtų sukelti grėsmę esamai galių nelygybės tvarkai.

Kai kurios pastangos gauti naudos, pabrėžiant tam tikros problemos aktualumą, yra ciniškos, tačiau dauguma jų esti neabejotinai nuoširdžios. Tačiau dalyko esmę sudaro ne motyvacija, bet problemų akcentavimo ir gėrybių paskirstymo per politinį procesą ryšys. Ši konstravimo forma akivaizdžiai liudija, jog kalba ir materiali nauda yra to paties proceso dalys.

Problemų konstravimas sprendimams įteisinti

Dauguma akademinių autorių priima tą socialinių problemų ryšio su jų sprendimo būdais aiškinimą, kurį teikia valstybės pareigūnai: esą iškilusioms problemoms spręsti tam tikros atsakingos agentūros imasi optimalių ar bent patenkinamų, anot Simono, priemonių. Pabrėžiamas racionalus, nors ir įvairiai ribojamas, proceso aspektas.

Tačiau įsidėmėtinas politinių problemų ir jų sprendimų ryšio bruožas yra tai, kad jų sprendimas (chronologiškai ir psichologiškai) paprastai pasirodo pirmas. Tie, kurie pritaria tam tikrai valdžios politinei linijai, paprastai mėgina rasti kokią nors daugelio žmonių pripa-

žįstamą problemą, su kuria mėgina tą politiką susieti, kad suburtų jai pritariančiųjų daugumą.[5] Šis procesas nebūtinai reiškia sąmoningą apgaulę. Tie, kurie suvokia, jog savo polinę liniją susieję su tam tikra problema gali pelnyti naudos, nesunkiai įtikės savo retorinių apeliacijų racionalumu ir moralumu. Apeliuodami į ideologinius arba moralinius įsitikinimus ginčai dėl problemų žadina, plečia, intensyvina visuomenės susidomėjimą. Šia prasme problemos įvardijimas, kaip ir politinio tikslo įvardijimas, yra kondensacinis simbolis.[6] Tikslai yra pyragaičiai, problemos – bizūnai; abi šios paskatos naudojamos, kad priverstų žmones pripažinti priemones, kurias šiaip jau jie laikytų žalingomis, neprotingomis ar bereikšmėmis jų gyvenimui.

Agituojantieji už mokesčių sumažinimą turtingiesiems arba neturtingiesiems, gins savo poziciją nepriklausomai nuo esamos ekonominės padėties ar nuo esamos mokesčių struktūros, ir teiks savo siūlymus kaip būdą dorotis su infliacija, nedarbu, recesija ar dar kokia nors viešai diskutuojama ekonomine problema. Ryšys tarp problemų ir siūlomų jų sprendimų pats yra konstrukcija, ideologinę nuostatą transformuojanti į racionalų politinį veiksmą. Kai devintojo dešimtmečio pradžioje MX raketų projektas pradėjo netekti politinės paramos, nes paaiškėjo, jog jų paleidimo šachtos yra pažeidžiamos, prezidentas Ronaldas Reaganas ir kiti projekto šalininkai ėmėsi jį vaizduoti kaip kitos problemos sprendimą: esą jo realizavimas sustiprins šalies poziciją derybose dėl ginklavimosi apribojimo. Po to, kai išaiškėjo projekto karinis neefektyvumas, jis tapo „derybų koziriu". Kadangi šios dvi problemos rūpėjo skirtingoms žmonių grupėms, MX šalininkai kelerius metus projektą vaizdavo kaip abiejų šių problemų sprendimą. Sprendimo susiejimas su problema, keliančia platų susirūpinimą, suteikia diskursui racionalią formą, leidžiančią tikėtis visuomenės paramos.

Veiksmai, įteisinami kaip rimtų problemų sprendimai, paprastai sukelia abejotinų padarinių. Tai su jam būdingu įžvalgumu pabrėžia Michelis Foucault, analizuodamas „bausmės" ir padaryto nusikaltimo sprendimo padarinius:

[5] Ši tezė iš dalies primena tą administracinių sprendimų priėmimo teoriją, kuri vadinama „šiukšlių dėžės" modeliu ir kuri dėstoma kn. James March and Johan Olsen, *Ambiguity and Choice in Organization* (Bergen, Norway: Universitetsforlaget, 1976).

[6] Žr. toliau, 6 sk.

> Tokiu atveju reikėtų daryti prielaidą, kad ... bausmių paskirtis yra ne tiek išnaikinti nusižengimus, kiek juos diferencijuoti, sugrupuoti, panaudoti; ne tiek sutramdyti tuos, kurie pasiruošę pažeisti įstatymus, kiek įtraukti įstatymo pažeidimus į bendrąją pavergimo taktiką. Tada baudžiamoji sistema būtų priemonė, kuria reguliuojama antiįstatyminė veikla, nubrėžiamos tolerancijos ribos, atveriamas kelias vienai ir užkertamas kelias kitai tokios veiklos formai, pašalinama kuri nors viena, o gaunama naudos iš kitos kurios nors jos dalies, neutralizuojami vieni individai ir pasipelnoma iš kitų. Trumpai tariant, baudžiamoji sistema ne „pažabotų" antiįstatyminę veiklą, o ją diferencijuotų, nustatytų jos bendrąją „sanklodą". Taigi apie klasinį teisingumą kalbame ne tik todėl, kad įstatymas arba jo taikymo būdas tarnauja vienos kurios klasės interesams, bet ir todėl, kad kiekvieną baudžiamosios sistemos žingsnį diferencijuojant antiįstatyminę veiklą sankcionuoja dominavimo mechanizmai.[7]

Foucault pastebėjimas galioja ir kai kurių kitų problemų sprendimams. Terapija gali reikšti pagalbą kenčiančiam dvasinę negalią, tačiau ji yra ir tolerancijos ribų ženklas, diferencijavimo ir klasinio vyravimo priemonė, naudojama prieš vienus ir suteikianti galios kitiems. Socialinės išmokos ir bedarbių kompensacija akivaizdžiai yra to paties tipo funkcijos. Pasų kontrolė ir slaptoji policija – ardomosios veiklos problemos „sprendimai" – atlieka tokias pat funkcijas, tik grubiau.

Nė kiek nekeista, kad nesutarimai dėl to, kokią problemą tam tikras veiksmas sprendžia, yra neatskiriamas politikos bruožas, nes politikos, tenkinančios tam tikros grupės interesus, susiejimas su platesne problema plečia ir paramą tai politikai. Iš karinio kontrakto galintys pelnyti finansinės arba ideologinės naudos, jį suvoks ir vaizduos kaip indėlį į nacionalinį saugumą. *Medicaid* programa sulaukia politinės paramos ne todėl, kad leidžia pelnytis gydytojams, o todėl, kad padeda neturtingiesiems. Politikos formavimo analizė, kuri tokią platesnę problemą laiko veiksmo „pagrindu" (kaip paprastai daro racionalaus pasirinkimo teorijos), romantizuoja politinio veiksmo pagrindą ir todėl nepatikimai prognozuoja tai, kokios rūšies politika sulauks organizuotų ir galingų šalininkų.

[7] Michel Foucault, *Discipline and Punish* (liet.: *Disciplinuoti ir bausti*, p. 322, M. Daškaus vertimas).

GESTAI KAIP SPRENDIMAI

Visada yra žmonių, kurie pelnosi arba mano, kad pelnosi, iš paplitusio įsitikinimo, jog tam tikra problema yra išspręsta arba padaryta aiški pažanga ją sprendžiant. Kai tokių žmonių yra pakankamai daug arba jie užima strategines pozicijas, režimas įgyja tvirtų paskatų sprendimu laikyti bet kokią raidą, susijusią su problema kalbiniai, logiškai ar net grynai fiktyviai.

Paprasčiausias būdas – priimti įstatymą, žadantį problemą išspręsti arba palengvinti, net jeigu maža tikimybės, kad jis pasieks savo tikslą. Nors šis gestas gana gerai žinomas,[8] jis visada efektyviai veikia slopinant nepasitenkinimą ir legitimizuojant režimą. Verslo reguliavimo įstatymai, paliekantys vartotojus neapgintus nuo monopolijų galios, nusiginklavimo sutartys, leidžiančios ar net skatinančios ginklavimąsi, socialinės rūpybos priemonės, beveik nieko neduodančios neturtingiesiems, kovos su nusikalstamumu įstatymai, neturintys jokio poveikio nusikalstamumo lygiui, vis vien yra politiškai naudingi. Reagano administracija 1984 m. sėkmingai išnaudojo menką nedarbo lygio sumažėjimą, palyginti su tuo aukštu lygiu, kurį jis buvo pasiekęs per prezidento pirmąją kadenciją; ji nukreipė visuomenės dėmesį nuo absoliutaus nedarbo lygio, kuris išliko aukštesnis nei buvo iki Reagano inauguracijos.

Kai kuriose politikos srityse dėmesio telkimas į įvykį, žadantį daugiau nei jis vertas, tampa ritualizuotas. Tarptautinėje diplomatijoje saujelės kalinių paleidimas reklamuojamas kaip artėjimo prie žmogaus teisių pripažinimo ženklas, nors politinių oponentų įkalinimai, kankinimai ir žudymai tęsiasi. Rinkimų paskelbimas despotinėje trečiojo pasaulio šalyje laikomi jos posūkio į demokratiją liudijimu. Politinio manevro laisvę didina reklamuojami veiksmai, kurių svarba yra kur kas mažesnė nei atrodo. Su tokiais gestais susiduriame tais atvejais, kai raida, teikianti naudos tik tam tikrai grupei, vaizduojama kaip vi-

[8] Tarp darbų, traktuojančių sprendimus kaip gestus, šia prasme paminėtini: Thurman Arnold, *The Folklore of Capitalism* (New Haven: Yale University Press, 1937); Avery Leiserson, *Administrative Regulation* (Chicago: University of Chicago Press, 1942); Marver Bernstein, *Regulating Business by Independent Commission* (Princeton: Princeton University Press, 1955); Murray Edelman, *The Symbolic Uses of Politics* (Urbana: University of Illinois Press, 1964).

siems naudinga. 1981 ir 1982 metų mokesčių sumažinimas labai pasitarnavo turtingiausiems ir nieko nedavė neturtingiesiems, tačiau jis buvo vaizduojamas ir pripažįstamas kaip bendras „mokesčių naštos palengvinimas".

Įprotis pripažinti viešųjų veiksmų oficialias interpretacijas, ypač kai tai susiję su kasdieniam gyvenimui tolimais dalykais, yra svarbus legitimacijos šaltinis. Toks įprotis yra visiškai suprantamas kaip reakcija į būdingą valdžios veiksmų neapibrėžtumą. Jų motyvacija, padariniai ir problemos, kurias jos tariamai sprendžia, paprastai yra neaiškūs ir ginčytini dalykai. Visuomenei, norinčiai juos suprasti, ar bent jau jais besidominčiai, oficialus paaiškinimas nesunkiai tampa pagrindiniu išmanymo šaltiniu.

Šio labai paplitusio reiškinio teikiama pamoka yra tai, kad politikoje negali būti jokio patikimo kriterijaus, kuris leistų nustatyti kalbos ar kitokių veiksmų loginį ar empirinį pagrįstumą. Žodinis ar fizinis gestas, kuris savo *forma* teikiamas kaip atsakas į problemą, jo paliestoms grupėms atveria derėjimosi galimybes pasinaudojant turimais ištekliais: pinigais, taktiniais gebėjimais, visuomenės simpatijomis ir dvišaliais arba daugiašaliais tarpusavio susitarimais. Kalbos nevienareikšmiškumas yra tokių derybų ženklas ir paskata.

Problemų įamžinimas per jų politinius sprendimus

Kaip jau buvo pabrėžta, mėginimai dorotis su nepageidaujamomis sąlygomis paprastai yra nenuoširdūs, nenuoseklūs ir neveiksmingi dėl to, kad veikia konfliktuojantys materialūs ir ideologiniai interesai. Tačiau kartais problemų konstravimas pateikia dar iškreiptesnį rezultatą: jis padeda įamžinti arba pagilinti tas sąlygas, kurios apibrėžiamos kaip problema – rezultatą, kuris tipiškai susiklosto dėl pastangų pakeisti individų sąmonę arba elgseną nekeičiant institucijų, kurios generuoja tą sąmonę ir elgseną.

Kalinimas gali prisidėti prie nusikalstamumo augimo, nes kaliniai patenka į tokią aplinką, kur gali perimti recidyvistų patirtį. Galiausiai dauguma kalinių grįžta į visuomenę, kuri jiems tampa dar svetimesnė nei buvo prieš įkalinimą ir kurioje, stokodami pragyvenimo šaltinių, jie iš naujo griebiasi nusikalstamos veiklos. Panašiai monopolistinio verslo reguliavimas mėginant apginti vartotoją neatsižvelgia į sisteminį įsi-

tvirtinusių politinių bei ekonominių organizacijų pajėgumą reprodukuoti savo vertybes pačiose reguliavimo agentūrose.

Analizuodami antidiskriminacinius įstatymus galime suvokti, kodėl tokia daugybė pastangų spręsti socialines problemas teikia toms pastangoms priešingą rezultatą. Įstatymas, draudžiantis žmonių diskriminaciją dėl jų rasės ar lyties, gali užkirsti kelią kai kuriems nusižengimams, gali nubausti vieną ar kitą pažeidėją; tačiau sunku pasakyti, ar tokie įstatymai daro poveikį diskriminacijai net tais retais atvejais, kai ryžtingai mėginama juos taikyti. Vienoje subtilioje šio klausimo studijoje daroma išvada, jog, nepaisant formalių veiksmų, kuriuos šios rūšies įstatymai kartais generuoja, jie iš esmės tik įtvirtina tuos pačius žmonių traktavimo skirtumus, kuriuos siekia eliminuoti. Žmonės, kuriems įstatymas, kaip atrodo, siekia padėti, yra apibrėžiami kaip aukos, kurioms reikia apsaugos. Šis jų pažeminto statuso ženklas legitimizuoja vyraujančias diskriminacines nuostatas ir sustiprina ideologinius priešinimosi veiksmingam įstatymo įtvirtinimui motyvus. Dar svarbiau yra tai, kad jis silpnina diskriminacijos aukų savigarbos jausmą ir todėl dauguma atvejų žmonės, kenčiantys nuo diskriminacijos, nesiryžta kreiptis teisinės pagalbos, kadangi yra įsitikinę, kad tokios pastangos bus bergždžios arba jie esą nusipelnę tokio likimo. Antidiskriminacinio įstatymo priėmimas nuramina liberalų sąžinę, tačiau kartu diskriminacinius veiksmus daro priimtinesnius. Bumiller daro išvadą, kad antidiskriminaciniai įstatymai tampa viktimizacijos proceso dalimi.[9] Jos subtili analizė atmeta liberalią bei konservatyvią ideologiją ir teikia paaiškinimą, kuris gali būti taikomas ir kitų valstybinių priemonių, tariamai sprendžiančių socialines problemas, analizėje. Teisinė kalba ir nurodymai administracinėms agentūroms kovoti su diskriminacija, žinoma, nuramina tuos, kuriems rūpi teisingumas, ypač jeigu jų pačių ji neliečia. Atlikdami šią funkciją tokie gestai galimai pripažįsta politinę bei moralinę diskriminacinę praktiką, juo labiau todėl, kad jos aukas įstatymas skatina pripažinti savo dalią.

Siūlymai spręsti užsitęsusias socialines dilemas keičiant žmonių nuostatas bei įsitikinimus išreiškia tas pačias viešpatavimo ir galios struktūras, kurios tas problemas ir kuria. Reklamuodami priemones, kurios

[9] Kristin Bumiller, „Victims in the Shadow of the Law: A Critique of the Model of Legal Protection," *Signs* 12 (1987): 421–431; Kristin Bumiller, *The Civil Rights Society: The Social Construction of Victims* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1988).

nepakeičia pačios struktūros, šie siūlymai skatina visuomenę su šia struktūra susitaikyti. „Priemonės" ir atitinkami veiksmai tampa problemų, kurias jos tariamai sprendžia, įamžinimu.

Problemos kaip kitų problemų neiginiai

Bet kurios problemos atsiradimas gali atitraukti visuomenės dėmesį nuo kitos, galbūt grėsmingesnės, problemos. Toks slaptas rimtesnių problemų maskavimas būdingas politinam diskursui ir dažnai paaiškina plačiosios visuomenės pasirengimą kaip teisėtą priimti tam tikrą problemą, net jeigu jos sprendimas jai ne itin rūpi. Faktas, kad dėmesys išgarsintai problemai gali mažinti susirūpinimą rimtesne problema, kartais suvokiamas sąmoningai, tačiau dažniau tik nujaučiamas.

Nors daugelis žmonių, palaikančių skurdo mažinimo priemones, vadovaujasi užuojauta neturtingiesiems, kai kuriems liberalams ir daugeliui konservatorių skurdo problema bent iš dalies priimtina dėl to, kad padeda atitraukti dėmesį nuo nelygybės klausimo. Nors ketvirtojo dešimtmečio naujasis kursas ir septintojo dešimtmečio karas su skurdu padėjo šią problemą sušvelninti, tačiau nė viena iš šių programų nesumažino, o galbūt net padidino nelygybę.[10] Dorojimosi su skurdu programoms reikia pinigų, o priemonės, mažinančios nelygybę, kelia pavojų įsitvirtinusioms institucijoms, valdžios ir privilegijų struktūroms. Dėmesys skurdui leidžia rodyti užuojautą neturtingiesiems ir nutolinti grėsmę nuo pamatinių politinių bei ekonominių institucijų.

Pabrėžiant nusikaltėlių patologiją ir jiems taikomų bausmių naudą, šio požiūrio patrauklumą iš dalies lemia ir tai, kad tokiu atveju neigiama nusikalstamumo sąsaja su patologinėmis socialinėmis sąlygomis. Ši pastaba galioja ir kitoms problemoms, susijusioms su antisocialine elgsena, tai būtų riaušės, maištai, skyrybos, psichikos sutrikimai.

Diskursas apie socialines problemas ir politines dorojimosi su jomis priemones yra kelių skirtingų lygmenų. Vienu lygmeniu tai gali būti dialogas dėl tam tikru būdu įvardijamos problemos ir dėl deramų veiksmo strategijų, tačiau tas pats diskursas latentiškai gali kažką teigti apie gilesnius dalykus. Kitaip sakant, tyla yra prasminga, kai at-

[10] Žr. Robert D. Plotnick and Felicity Skidmore, *Progress Against Poverty* (New York: Academic Press, 1975), 104–105, 169–179.

spindi vengimą liesti klausimą, kurio kėlimas generuotų konfliktą. Tokiais atvejais atsiskleidžia strateginė politinės kalbos funkcija.

Viešojo diskurso problemos konkuruoja tarpusavyje dėl visuomenės dėmesio. Vienoms įsivyraujant politinėse žiniose bei diskusijose, kitos pasitraukia iš akiračio. Atrodo, jog žmonių dėmesys ir susirūpinimas gali aprėpti tik ribotą skaičių problemų, kad ir kokios rimtos jos būtų. Anthony Downsas rašė apie „dėmesio problemai ciklus": po tam tikro laiko problema visuomenei nusibosta ir jos dėmesį patraukia kas nors kita, net jeigu problema ir lieka neišspręsta.[11] Riaušės getuose buvo svarbiausios žinios nuo 1964 m. riaušių Wattse iki maždaug 1967 m., o vėliau virto antraeilės svarbos dalykais, nors getuose iki pat aštuntojo dešimtmečio pradžios nuolat kildavo smurtinių riaušių.[12] Pareigūnų, visuomenės ir žiniasklaidos dėmesys politinėms problemoms priklauso ne nuo jų rimtumo, o nuo dramatiškumo. Pastarąjį veikia galios išlaikyti dėmesį tam pačiam objektui ribotumas ir naujumo poreikis.

Bene dažniausiai šis principas išryškėja tuo, kaip lengvai užsienio grėsmė nustelbia vidaus problemas. Lyderiai savo populiarumą paprastai išlaiko tuo, kad dėmesį telkia į užsienio grėsmes, kurios atitraukia visuomenės dėmesį nuo neišspręstų vidaus problemų. Juk paprastai kiekviena vidaus problema liečia tik nedidelę gyventojų dalį, o užsienio politikos problemas beveik visada galima įtikinamai pateikti kaip rimtą grėsmę kiekvienam. Sukilimas nedidelėje trečiojo pasaulio šalyje sukels neramumų didesnėse šalyse. Nacionalinis saugumas yra pagrindinis simbolis, nes užsienio agresijos baimė yra lengvai ir greitai paskleidžiamas užkratas.

Tad žinios teikia latentinę informaciją apie tam tikrą aibę problemų, kurias publika suvokia net jeigu tos žinios iš pažiūros liečia tik specifinę problemą. Pasaulis, kurį žmonės suvokia kaip platesnį jų kasdienio gyvenimo kontekstą, yra chameleoniškas, keičiantis savo kontūrus priklausomai nuo signalų, ateinančių iš žiniasklaidos, iš platesnio viešųjų žinių ir konkuruojančių problemų konteksto. Todėl apklausų duomenys apie tai, kaip žmonės reaguoja į tam tikrą problemą, tik

[11] Anthony Downs, „Up and Down with Ecology: The Issue-Attention Cycle," *The Public Interest*, no. 28 (Summer, 1972): 38–50.

[12] Žr. Michael Lipsky and David J. Olson, *Commission Politics: The Processing of Racial Crisis in America* (New Brunswick: Transaction Books, 1977), 446–447.

labai menką ryšį gali turėti su jų reakcija kasdienėje veikloje. Pats problemos įvardijimas sukelia reakciją, tad jos pasirodymas arba nepasirodymas žiniasklaidoje ar kitose situacijose yra esminis elementas, kurį apklausos rezultatai neišvengiamai iškreipia. Valdžios perėjimas į socialistų rankas Grenadoje nebuvo laikomas problema ir jam neskirta daug dėmesio žiniasklaidoje, kol Amerikos kariuomenės invazija į salą retroaktyviai sukėlė grėsmę tam valdžios pasikeitimui. Atskira problema savo prasmę įgyja iš visos konsteliacijos problemų, su kuriomis ji susijusi, ir iš naratyvų apie jos praeitį bei ateities padarinius.

Visuomenės dėmesį patraukus naujoms problemoms, praeitis, dabartis ir ateitis patiria transformaciją. Po pralaimėjimo Vietname ankstesnės karo priemonės ir juo labiau ketinimai jų imtis ateityje kurį laiką buvo įtartini; tačiau Reaganui tapus prezidentu dalis visuomenės, naujai išrasdama ateitį, kurioje karinė galia garantuoja saugumą, atmetė šiuos įtarimus. Praeitis ir ateitis, kurią žmonės konstruoja, yra jų dabartinių socialinių pasaulių bei viešosios politikos, kurią jie palaiko, racionalizacija.

Žinios visada rekonstruoja socialinius pasaulius, istorijas bei eschatologijas ir teikia pagrindo baimėms bei viltims; įsitikinimams dėl to, kas svarbu ir kas nesvarbu; kuriuos žmones būtina gerbti ar aukštinti ir kurių galima negerbti. Vienos žinių temos išstumia kitas ir savo ruožtu semiasi prasmės iš kitų temų visada išlikdamos tam tikros istorinės perspektyvos ir ideologijos kontekste. Tad nė kiek nekeista, kad interesų grupės mėgina formuoti televizijos ir spaudos žinių turinį bei pateikimo būdą, nes formuojant pasaulį, kuriame vyrauja specifinio pobūdžio problemos, kartu formuojama parama specifinio pobūdžio veiksmams.

Naudojimasis nematomomis socialinėmis problemomis

Liudijimų apie kai kurių socialinių problemų egzistavimą teikia jų aukų patirtis, o kai kurias kitas iškelia į viešumą žmonių, suinteresuotų jas paskelbti, pastangos. Aukštas nedarbo lygis, toksinės medžiagos gyvenamojoje aplinkoje, nesaugumas gatvėse arba užsienio intervencija iliustruoja sąlygas, kurias jų aukos patiria savo kasdieniame gyvenime. Kiekviena tokia problema sulaukia tam tikro dėmesio, tad paramos sulaukia ir priemonės, kuriomis mėginama su problema dorotis. Nors

čia visada esama nesutarimų dėl problemos rimtumo, dėl jos priežasčių bei dėl priemonių, kurių derėtų imtis, informacija apie jos egzistavimą ateina iš plataus patikimų šaltinių rato.

Kitokia padėtis esti tada, kai susiduriame su įspėjimais apie priešiškus užsienio šalių ketinimus, su tezėmis, kad socialinė rūpyba gadina asmens charakterį arba su tvirtinimais, kad darant abortą vaisius patiria skausmą. Kiekvieno patirtis tokių teiginių nepatvirtina, tačiau ir jie tampa vykdomos politikos dalimi. Paprastai tokios problemos net lengviau sulaukia politinio dėmesio negu problemos, kurių egzistavimas gali būti patikimiau patvirtintas, nes tiems, kuriems tokios tezės yra ideologiškai patrauklios, mažai rūpi patvirtinamumas. Nedaugelis neigtų, kad recesijos arba traumatizmas darbo vietose yra problemos, net jeigu patys nėra su tuo susiję, nes tokie dalykai gali būti patvirtinti dokumentais. Kadangi dėl jų egzistavimo nekyla ginčų, į jas žvelgiama abejingai, apatiškai, nors kartkartėmis ir joms skiriama dėmesio. Tuo tarpu griežtų priemonių prieš ardomąją veiklą propaguotojui apatija tampa nuolaidžiavimo priešams liudijimu; žmonės, neigiantys tokios problemos egzistavimą arba atsisakantys laikyti ją grėsminga, pasmerkiami.

Pagrindinė kai kurių viešųjų administracinių agentūrų funkcija – skleisti naratyvus apie kasdieniam gyvenimui tolimas grėsmes, nes šie naratyvai padeda įteisinti žvalgybos organizacijų, nacionalinės policijos agentūrų bei gynybos departamentų egzistavimą. Grupės, turinčios naudos iš visuomenės susirūpinimo šiomis problemomis, yra aktyvioji šių organizacijų dalis. Savo kuriamais naratyvais ir dramatinių veiksmų spektakliais, kur dorojamasi su priešais, paprastai nematomais, jos telkia šiaip jau amorfiškus, difūzinius interesus, suteikdamos jiems daugiau galimybių turėti įtakos.

ĮVYKIŲ KAIP KRIZIŲ APIBRĖŽIMAS

Terminai „problema" ir „krizė" asocijuojasi su raginimais susitaikyti su netektimis ir praradimais. Daugelis žmonių viliasi, kad tas netektis turės pakelti *kiti*. „Problema" nusako padėtį, kuri nesiduoda lengvai sprendžiama, nes ji kyla iš įtvirtintų institucinių bruožų arba iš įsitvirtinusių charakterio ydų. Tie, kurie nėra jos paliečiami, tie, kurie turi iš jos naudos ir tie, kurie nuo jos kenčia – visi greit įsitikina, kad ji veikiausiai išliks ilgam. Tačiau „krizė" pranašauja nestabilumą; ji pa-

prastai reiškia, jog tam tikrą laiką žmonėms teks patirti naujų netekčių. Tad pagal vyraujantį įsitikinimą problemos yra lėtiniai (nors iš principo išgydomi), o krizės – ūminiai negalavimai; tačiau išanalizavus krizių katalizatorius, šis skirtumas pasirodo esąs nepagrįstas.[13]

Dažniausiai krizė yra specifinis epizodas ilgoje panašių problemų serijoje. Jokia kurio nors epizodo charakteristika nepadaro jo vienintele krizės priežastimi; atrodo, jog tai gali būti bet koks atsitiktinis įvykis. Kariuomenės judėjimas potencialiai priešiškoje šalyje, į kurį kartais nekreipiama dėmesio arba kuris aiškinamas kaip rutininis, kartais tampa signalu karinei krizei. 1974 m. pasirodė požymių, kad plinta kiaulių gripas; kitą žiemą jie jau buvo interpretuojami kaip epidemijos krizė, kuri patvirtino aliarminius įspėjimus ir privalomą gyvulių skiepijimą; jis pats nusinešė daugelio žmonių gyvybes; o ankstesniais metais panašūs ir plačiau paplitę ligos požymiai buvo traktuojami kaip rutininiai. Rusų raketų dislokavimas Kuboje 1962 m. sukėlė „Kubos raketų krizę", o daug ankstesnis Amerikos raketų dislokavimas arti Rusijos sienų nė vienos šalies nebuvo suvoktas kaip krizė. Krizė, kaip ir kiti įvykiai, yra ją vaizduojančios kalbos konstruktas; krizės atsiradimas yra politinis aktas, o ne fakto ar neįprastos situacijos pripažinimas.

Kaip ir „problemos", krizės paprastai racionalizuoja politiką, kuri dar labiau pablogina padėtį tų, kurie ir šiaip jau yra blogesnėje padėtyje. Karai, recesijos, depresijos, žemės drebėjimai arba kainų šuoliai sunkiausią naštą užkrauna neturtingiesiems ir bejėgiams, ir kartu pateisina režimų galios plėtrą. Klasikinis įvykių kaip krizių įvardijimo rezultatas nėra sąmoningai siekiamas dalykas. Jis atsiranda ne dėl kokių nors sąmokslų, bet dėl iškreiptos galimybių bei saugiklių struktūros ir iš ideologijos, įkūnytos kalbos interpretacijoje, kuri įtvirtina tą iškreiptą struktūrą.

AUDITORIJOS KAIP SOCIALINIŲ PROBLEMŲ KŪRĖJOS

Pagal apibrėžimą, atsakymas į klausimą, ar tam tikra problema yra socialinė, priklauso nuo to, ar ją pripažįsta didesnioji visuomenės dalis. Čia turime reikalų ne vien su tautologija, nes būtent šis visuomenės pripažinimas leidžia interesų grupėms, valstybės pareigūnams ar bet kam kitam tam tikrų sąlygų visumą pavaizduoti kaip problemą, lygiai

[13] Kai kurias termino „krizė" konotacijas nagrinėjau kn. *Political Language* (New York: Academic Press, 1977), 43–49.

taip pat, kaip nematymas sąlygų, apkartinančių gyvenimą daugeliui žmonių, neleidžia jų įvardyti kaip problemų.

Visuomenės dėmesys nerimą keliančioms, bet tolimoms sąlygoms paprastai tėra efemeriškas, ir savo formas keičia iškylant naujoms problemoms arba naujiems senų problemų aspektams. Dar vienas išskirtinis visuomenės dėmesio bruožas yra tai, kad jis gali būti selektyvus savo pasireiškimo momentais. Manantieji, jog negali padaryti jokios įtakos tam tikrai sąlygai, nekelia reikalavimų, kad valdžia imtųsi priemonių jai spręsti, kad ir kokią grėsmę toji sąlyga jiems keltų. Tada tokia sąlyga laikoma tarsi likimo skirta – tarsi neišvengiamas realybės bruožas, o ne spręstina problema. Miestų nuosmukis, nedarbas, miestų transporto nepakankamumas, žemės ūkio perprodukcija ir daugelis kitų nemalonių socialinių sąlygų tiesiog imtos traktuoti kaip nemalonūs šiuolaikinio pasaulio bruožai, kurių žmogus beveik negali pakeisti. Jeigu jos pateikiamos kaip abstrakčios problemos arba kaip fiziniai reiškiniai, jos neišryškėja politinėje darbotvarkėje ir dauguma gyventojų dažniausiai jų nepastebi. Įprastasis nuorodos į jas būdas tėra apgailestavimas dėl šių nepatogumų ar blogybių, tačiau nesiūloma jų sprendimui skirti kokių nors išteklių. Kaip likimo lemtos ir neįveikiamos daugiausia yra traktuojamos (jeigu išvis pastebimos) tos problemos, kurios blogina gyvenimą grupėms, disponuojančioms menkomis įtakos galiomis.

Panašiai ir įspėjimai dėl to, kad tam tikri veiksmai ateityje sukels rimtų problemų, paprastai lieka neišgirsti, jeigu jie remiasi prielaidomis, kurios sunkiai suprantamos arba ideologiškai nepriimtinos. Net jeigu jie ir būna išgirsti, jie neįtraukiami į politinio veiksmo diskursą; pavyzdys gali būti Watergate'as per 1972 m. rinkimų kampaniją, ir aukštas biudžeto dificito lygis per 1984 m. kampaniją.

Jeigu auditorija aiškiai suvokia tam tikrą sąlygą kaip problemą, tuo gali pasinaudoti lyderiai ir interesų grupės. Visada yra skirtingų, nestabilių ir nevienareikšmiškų tos sąlygos interpretacijų. Daugmaž sąmoningai žmonės neabejotinai suvokia, jog jie disponuoja galia pripažinti elito teikiamus problemų apibrėžimus arba atmesti juos ir nukreipti dėmesio. „Masių" abejingumas daugeliui klausimų, kurie rūpi politiniams aktyvistams, yra galingas politinis ginklas, nors akademinėje literatūroje jam vis dar beveik neskiriama dėmesio.[14] „Žinias" kuria, praneša, in-

[14] Žr. Jean Baudrillard, *In the Shadow of the Silent Majorities* (New York: Semiotext, 1983), 1–64.

terpretuoja ir nuolat skaito tik nedidelė gyventojų dalis; į jas tik kartkartėmis atkreipia dėmesį arba apskritai nekreipia dėmesio didžioji gyventojų dalis. Dauguma žmonių menkai domisi informacija, dažniausiai skelbiama bei pabrėžiama žinių reportažuose; menkai prisimena politines žinias, kurių jie buvo mokomi mokyklose; daugumos nuomonės „svarbiausiais" politiniais klausimais dažnai yra prieštaringos; išlieka aukštas rinkimuose nedalyvaujančių nuošimtis – žodžiu, „masių" politinė apatija ir abejingumas nesiliaujančioms pastangoms sukelti jų domėjimąsi „viešaisiais reikalais" yra visuotinis reiškinys.

Politinius aktyvistus ir viešuosius pareigūnus į nevilčių varo šis abejingumas jų siūlomiems raginimams, ypač tada, kai (o taip dažniausiai būna) veiksmai, kurių raginama imtis, užkrauna papildomą naštą arba sukelia kančių apatiškiems gyventojams. Būtent tokių padarinių turi karo veiksmai, didinami mokesčiai bei kitos priemonės, užkraunančios materialinių arba moralinių išlaidų. Tokios politikos propaguotojai šias išlaidas laiko būtinomis dorojantis su problemomis, todėl jie mėgina pasyviajai gyventojų daliai įteigti, jog jų pasiaukojimo reikia, jis esąs net kilnus; tačiau šios pastangos vargiai ar gali pasiekti savo tikslą, jeigu potenciali jų auditorija nekreipia į tai dėmesio. Aktyvistams kartais pasiseka; tačiau jie žino, kad jų pastangos būtų sėkmingesnės, jeigu auditorija būtų tokia pat politizuota, kaip ir jie patys.

Tad nė kiek nekeista, kad nuolat stengiamasi visuomenę labiau politizuoti: diskutuojama dėl pareigos balsuoti ir jos veiksmingumo; dramatiškai pateikiamos žinios pabrėžiant tariamas grėsmes asmens gerovei ir visuomenės interesams; naudojamasi politikų bei interesų grupių „atstovų spaudai" retoriniais sugebėjimais; konstruojami dramatiniai įvykiai („pseudoįvykiai"), kad patrauktų žiniasklaidos dėmesį. Politizuota mažuma vadovaujasi prielaida, kad jos potenciali auditorija būtų audrinama, aliarmuojama bei šokiruojama ir taip atkreiptų savo dėmesį į klausimus, kurie rūpi šiai mažumai. Ji taip pat vadovaujasi prielaida, jog rimtesniais atvejais šias priemones turėtų papildyti tam tikri prievartos elementai ir ją priverstų susitaikyti su pasiaukojimo „visuomenės interesams" būtinybe. Politiniai sprendimai, kurie gali būti įgyvendinti be tiesioginio visuomenės sutikimo ir kurių vėlesni padariniai negali būti lengvai susieti su jų autoriais, yra išimtys. Pavyzdžiu gali būti pinigų politika arba pinigų pasiūlos ir palūkanų normos kontrolė, kur menkai veikia viešumo principas, tad jos

galutiniai padariniai – didėjantis nedarbas arba augančios kainos atrodo taip, tarsi jie būtų pačios rinkos funkcionavimo trūkumai, su kuriais lieka tik susitaikyti.

Atsakymas į klausimą, ar toji dauguma žmonių, kurie mažai dėmesio skiria politinių žinių reportažams, dėl to išlošia ar pralošia, priklauso nuo to, kaip įsivaizduojame žinių reportažų funkciją. Vyrauja įsitikinimas, jog jie teikia informaciją, leidžiančią žmonėms veiksmingiau tenkinti savo interesus. Tačiau politinio diskurso analitikų požiūriu, tie reportažai konstruoja socialinę realybę, į kurią žmonės reaguoja, ir padeda konstruoti tiek aktorių, tiek žiūrovų subjektyvumą; taip jie stiprina įsitvirtinusias galios struktūras bei vertybių hierarchijas. Tad antroji perspektyva teigia, jog pasinėrimas į žinių srautą yra veikiau pavergimo forma, o ne kelias į autonomiją. Žmonės nėra bejėgiai prieš žinių tiekėjų ir žiniasklaidos galią; tačiau jiems nuolat tenka stengtis mėginant išlaikyti savo nepriklausomybę ir autonomiją.

Kasdienės patirties nuvertinimas

Net tais atvejais, kai jos pasitvirtina, žiniose apie viešuosius reikalus daugiausia kalbama apie kasdieniam gyvenimui tolimus dalykus: viešųjų pareigūnų bei kitokių politinių veikėjų, žinomų tik iš žiniasklaidos, pasisakymai; kariuomenių judėjimas ir stichinės nelaimės tolimuose kraštuose; nusikaltimai, daromi žmonių ir prieš žmones, kurie nėra asmeniškai pažįstami; teiginiai apie viešosios nuomonės, kainų arba demografines „tendencijas"; ateities prognozės, daromos asmeniškai nepažįstamų žmonių. Girdėdamas arba skaitydamas žinias žmogus nukeliauja į pasaulį, su kuriuo nėra susijęs kasdieniame gyvenime; ir beveik niekas nesikeis jų neskaičius, išskyrus tai, kad sąmonė nebus sutelkta į žinių reportažų konstruojamą realybę.

Dauguma dalykų, kurie gyvenimą daro laimingą, įdomų, nuobodų ar pavojingą – asmens rūpesčių, nusivylimų, vilčių ir paskatų priežastys; darbo sąlygos, santykiai šeimoje ir su draugais; įvykiai, su kuriais žmonės realiai susiduria, o ne įvykiai iš „reportažų"; skurdas ir prabanga; probleminių šeimų vaikai; meilužiai; alinantis arba malonus darbas – visa tai nėra žinių objektas.

Tiesa, kartais žinių reportažai ir žmonių asmeninė patirtis susiliečia. Bedarbė moteris, per televiziją stebinti ilgas pareiškėjų bedarbio

pašalpai gauti eiles, mato savo asmeninį rūpestį, atsispindintį kitų žmonių gyvenime. Šis pavyzdys padeda suprasti, kaip žiniasklaida ir kasdienis gyvenimas susiliečia, bet kartu išlieka vienas nuo kito izoliuoti. Žinios apie „viešuosius reikalus" skatina asmeninių rūpesčių transformavimąsi į įsitikinimus apie viešąjį pasaulį, kurį žmonės suvokia veikiau kaip žiūrovai, o ne kaip dalyviai. Kasdienio gyvenimo kokybė ir asmens gerovė tampa privačiu reikalu, atsietu nuo viešųjų reikalų srities, konstruojamos kaip svarbiausioji, kiek tai susiję su valstybės politika. Kiekvienam aiškinama, jog įtakos turi būti siekiama viešojoje srityje, nors žinios iš tos srities žmones verčia manyti, kad ten veikia kur kas galingesnės ir svarbesnės jėgos nei jų pačių norai: ekonominės sąlygos, karinių jėgų pusiausvyra, daugumos balsai, psichologiniai poreikiai bei postūmiai ir įvairūs kitokie konstruktai, žmonėms parodantys, kokie bejėgiai jie yra prieš šiuos sudėtingus, tolimus ir neapčiuopiamus procesus. Šia prasme politinės žinios kiekvienam padeda susitaikyti su savo patirties gyvenimu – jos sukuria kitą simbolių ir fetišų pasaulį. Politinis spektaklis skatina žmones palaikyti kilnius siekius ir gerus lyderius, nekęsti priešų, aukotis bendrai gerovei ir susitaikyti su neišvengiamybe. Kartu jis skatina pripažinti įtvirtintas socialines struktūras bei nelygybę, formuojančią jų kasdienę patirtį.

Čia kalbame apie vieną iš svarbiausių viešųjų problemų konstravimo proceso padarinių: į pirmąjį planą keldamas konstrukcijas, kurias generuoja reportažai apie politinį spektaklį, jis nuvertina kasdienio asmens gyvenimo rūpesčius. Šios konstrukcijos dažnai keičiasi; jos rodo pastangų pakeisti socialines sąlygas beviltiškumą ir asmeninės patirties menkumą. Nors spektaklis vyksta tolimame pasaulyje, jis slopina priešinimąsi esamoms sąlygoms ir racionalizuoja tokio pasaulio, koks jis yra, pripažinimą.

Socialinės problemos kaip tekstai: sklaida, ištrynimai, žymės, papildiniai

Šios įvairios konstrukcijos ir socialinių problemų panaudojimo būdai paprastai veikia kaip tam tikra visuma, o ne kaip atskiri veiksniai. Jie žadina, papildo, racionalizuoja, išstumia arba riboja vienas kitą. Problema, sukonstruota tam tikrai veiksmų linijai pateisinti, teikia paaiškinimą, racionalizuojantį ir kai kurias kitas politikos kryptis. Gestai,

nedarantys jokio poveikio problemai, kurią jie tariamai sprendžia, gali generuoti naujas politikos kryptis, priskiriamas kitai problemai. Problemos, kurias išstumia kitos, dramatiškesnės problemos, vėl pasirodo darbotvarkėje pasikeitus aplinkybėms ir reikalauja naujų paaiškinimų, naujų gestų, kitų problemų išstūmimo, neigimo arba krizės – ir kartu besiskleidžiantis politinis spektaklis vis labiau nuvertina kasdienę patirtį.

Žodžiu, kiekvienas veiksmas ir kiekvienas terminas turi ir kitų veiksmų bei terminų žymių ir konstruoja tolydžio plintančią aibę scenų bei ženklų, kurie sklinda nenumatomomis kryptimis ir skleidžiasi neapibrėžiama veiksmų įvairove bei kalba, kuri juos įprasmina siedama su dar kitais – papildomais, nesuderinamais arba nebesvarbiais veiksmais ir terminais.

Tad problemų konstravimas yra ir pažinimo, ir strateginės veiklos, ir aprašymo forma; dažnai jis yra ir sisteminio dėmesio istorijai bei socialinei struktūrai neutralizavimo būdas. Iššūkis tiems, kurie veikia, ir tiems, kurie siekia suprasti, mėgindami suvokti visą tą aibę prasmių ir strategijų, slypinčių kiekviename elemente, atsirandančiame šioje ženklų sklaidoje. Ragindamas, ramindamas, keldamas įvairių žmonių grupių susidomėjimą arba nešdamas nusivylimą politinis spektaklis konstruoja pačius žmones kaip vienokio ar kitokio socialinio kurso agentus, net jeigu ir jie patys atlieka tam tikrą vaidmenį šio spektaklio rekonstrukcijoje.

3 Politinių lyderių konstravimas ir naudojimas

Politiniai lyderiai tampa išmanymo, blogio, nacionalizmo, ateities vilčių ir kitų dorybių bei ydų simboliais, ir taip vienaip ar kitaip padeda įprasminti painų politinį pasaulį. Suteikdami prasmes lyderiams politinio spektaklio žiūrovai apibrėžia savo pačių politines pozicijas. Kartu tikėjimas lyderiu skatina konformizmą ir klusnumą. Terminas, žadinantis daugybės žmonių vaizduotę ir padedantis juos disciplinuoti bei organizuoti, yra galingas politinis instrumentas, net jeigu naudojimosi juo padariniai sunkiai numatomi.

Lyderiai yra prieštaringos savo laikotarpio figūros, ir tokiomis pat prieštaringomis figūromis jie išlieka istorijoje, nors jų prasmė keičiasi kartu su diskurso ir vyraujančių problemų kaita. XX a. pabaigoje Lincolnas buvo laikomas rasistu, didžiuoju emancipatoriumi, šalies vienybės gelbėtoju ir Pietų pavergėju. Henry Kissingerio veikla einant valstybės sekretoriaus pareigas atnaujino ginčus dėl Metternicho, tiksliau – jo modelio: ar jis buvo tarptautinių konfliktų sprendimo genijus, ar tik senųjų oligarchijų gynėjas nuo kaitos gaivalų?

Bet koks tekstas apie lyderį, nepaisant dabartinių jo konotacijų, yra ideologinis. Terminas „lyderis“, kaip ir kiti politinėse diskusijose dažniausiai pasirodantys terminai, rodo sąsajas su skirtingais kalbiniais žaidimais, kintančiais priklausomai nuo socialinio konteksto. Apeliavimas į lyderius – valstybės, interesų grupių, draugiškų ar priešiškų šalių, biurokratinių organizacijų, sukilimų arba revoliucijų – sužadina skirtingas, dažnai nevienareikšmiškas ir prieštaringas asociacijų grandines, priklausančias nuo kintančios stebėtojų situacijos. Bet kuriuo atveju lyderis personifikuoja tam tikrą baimių ir vilčių aibę. „Lyderis“ kaip ženklas savyje vienija poveikio neapibrėžtumą su poveikio stiprumu.

Tačiau šie politiniai termino panaudojimai skiriasi nuo tų jo konotacijų, kurios lemia visuotinį šio termino patrauklumą. Pastarasis rodo jo sisteminį prieštaringumą. Pirminė „lyderio" konotacija yra novatoriškumas: lyderiai praskina naujus kelius ir paskui juos seka kiti. Tačiau žinome ir tai, kad politiniai lyderiai turi sekti paskui savo sekėjus, kad taikymasis prie vyraujančios ideologijos paprastai yra sėkmės raktas siekiant įgyti ir išlaikyti lyderio poziciją ir kad originalumas yra rizikingas. Istorija ir teorija liudija, jog veikiau sekėjai kuria lyderius, o ne priešingai.

Lyderiavimo idėją palaiko ir prielaida, jog politiniai lyderiai geba dorotis su dilemomis bei grėsmėmis, kurių baiminasi dauguma piliečių. Tačiau „stiprūs" lyderiai paprastai įgyja savo reputaciją veiksmais, kurie kelia grėsmę, neša kančias ir mirtį daugybei žmonių. Jeigu saugumo siekis kuria lyderius, tai patys lyderiai visada puikiai pasidarbuoja konstruodami grėsmes saugumui, kad tas siekis neišblėstų.

Šiuos prieštaravimus papildo politinių lyderių sekėjų polinkis juos iškelti virš politinės kovos ir atitinkami potencialių lyderių mėginimai kurti būtent tokį savo įvaizdį. Pareigybė, iškylanti virš kasdienės politikos, implikuoja gebėjimą pažinti, kas visuomenei geriausia ir kokia politika padės pašalinti grėsmes. Tačiau analizė ir intelektinis orientavimas paprastai yra ne lyderio, bet funkcionierių ir biurų darbas. Lyderis gali atsižvelgti į jų patarimus, tačiau tik tuo atveju, jeigu jam tai bus politiškai naudinga.

Kaip ženklas „lyderis" implikuoja novatoriškumą, tačiau lyderiai iškyla ir išlaiko savo padėtį tik tuo atveju, jeigu patys remiasi vyraujančiais įsitikinimais. Šis prieštaravimas atskleidžia paties termino ir reiškinio naudingumą. Lyderiai sulaukia paramos, o jų sekėjai įgyja saugumo pojūtį, kai lyderio veiksmai teigia vyraujančią ideologiją, bet kartu konotuoja drąsą, išmanymą, novatoriškumą ir tėviškąją globą. Nepriteklius ir bejėgiškumas, apibūdinantis daugumos piliečių gyvenimą, teikia paskatų tikėjimui lyderiais, kurie įkūnija viltį ir gebėjimą dorotis su sudėtingomis problemomis. Masinio švietimo ir masinių komunikacijų amžiuje šie ryšiai tarp kalbos dviprasmiškumo, lyderių kulto ir išteklių bei galios pasiskirstymo nelygybės tampa ypač svarbūs.

Prieštaravimai ir dviprasmybės, gaubiančios lyderius, yra politinės įtakos svertai, nes jie nesunkiai leidžia laimėti paramą valdžiai. Siekiantieji valdžios turi kurti įvaizdį, kad jais verta kliautis, o įprastoji

mistika, gaubianti lyderiavimo idėją, jiems padeda siekti šio tikslo. Režimai, švietimo institucijos ir kasdienė retorika nuolat skleidžia šiam tikslui tarnaujančias idėjas: kai kurie žmonės yra nuo gimimo lyderiai; lyderiai labiau nei kiti žmonės pasižymi tam tikromis savybėmis (išradingumu, originalumu, drąsa, numatymo galia, įtaigumu, nesavanaudiškumu); faktas, kad individai tampa lyderiais, pats savaime liudija tai, kad jie pranoksta kitus savo sugebėjimais, kad jie išreiškia visuomenės arba Dievo valią, tenkina eilinių piliečių lūkesčius, gina aukščiausias vertybes ir t.t., priklausomai nuo to, kokie simboliai pripažįstami teisėtais konkrečiomis vietos ir laiko aplinkybėmis. Vien išvardijant šias prielaidas kyla abejonių dėl jų pagrįstumo; tačiau kasdienė sąmonė jomis remiasi jų neanalizuodama, nes lyderio idėja tenkina esminį psichologinį poreikį.

Psichologinis lyderiavimo panaudojimas

Lyderio idėja padaro aiškesnį sudėtingą ir menkai pažįstamą socialinį pasaulį; kartu ji malšina asmens kaltės ir nerimo jausmą, nes perkelia atsakomybės naštą kitam. Kai subtilūs ekonominių jėgų sąveikos, istorinės kaitos ar ideologijų padariniai meta sunkų jų paaiškinimo iššūkį plačiajai visuomenei ir istorikams bei socialiniams teoretikams, apeliavimas į gerąją arba piktąją lyderių galią teikia paprastą atsakymą. Jeigu turi būti užmirštas nepasitenkinimas nelygybe, tai apeliavimas į lyderių, ginančių arba žeidžiančių „visuomenės interesus", politiką teikia reikiamą pateisinimą. Lyderiai nesunkiai virsta gėrio ir blogio simboliais, kitaip nei istorinės tendencijos, socialinės sąlygos, gamybos santykiai ar diskurso modusai. Lyderiai tampa politinio spektaklio žiūrovų baimių ir vilčių objektyvacijomis, nes juos nesunku atskirti nuo kitų, juos palaikyti arba jiems priešintis, juos mylėti arba jų nekęsti.

Šiuos emocinio santykio šaltinius papildo kiti. Žmonės, vengiantys prisiimti atsakomybę už savo pačių gyvenimą, gali šią naštą perkelti lyderiui; jie gali, pasak įsimenančios Ericho Frommo frazės, „bėgti nuo laisvės". XX a. istorija teikia daugybę pavyzdžių, liudijančių šio motyvo galią masinės visuomenės, formalių laisvių ir kartkartėmis įvykstančio katastrofinio ekonominio spaudimo amžiuje. Lyderio idėja turi akivaizdžių sąsajų su rūpestingo ir griežto tėvo įvaizdžiu. Lyderio iškilumas paprastai maskuoja tą galią, kuria disponuoja visuomenė, kai pa-

prasčiausiai ignoruoja lyderius kartu su jų konstruojamomis grėsmėmis, problemomis bei priešais, ir taip atima iš jų galią primesti žmonėms pasiaukojimo nuostatą.

Tačiau sekėjams lyderio idėja siejasi ir su baime dėl jo priešiškumo bei su nerimu dėl jo kompetentingumo – su lydinčiomis emocijomis, kurios reiškėsi per visą rašytinę žmonijos istoriją ir kurios išliko nepakitusios moderniojoje civilizacijoje bei kultūroje. Kuo daugiau dėmesio skiriama politikai apskritai ar konkrečios valdžios politikai, tuo intensyviau reiškiasi šis emocijų kompleksas. Lyderiai ir priešai stiprina vienas kitą: gilindami emocinį politinio spektaklio įtaigumą ir teikdami žiūrovams tą intelektinį pasitenkinimą, kurį sukelia netikros, nevienareikšmiškos ir sudėtingos situacijos transformacija į suprantamą reiškinį.

Terminas „lyderis" sugestijuoja idealų tipą, kurį aukšti viešieji pareigūnai mėgina konstruoti taip, kad patys į jį tilptų. Šia prasme lyderiavimas yra dramaturgija: kad ir kokie būtų pareigūnų veiksmų padariniai (kurių jų bendraamžiai negali žinoti), jų gebėjimas pateikti save kaip idealų tipą leidžia išlaikyti sekėjų paramą. Masinių komunikacijų amžiuje dramaturgija tapo svarbesnė, nors jos formos – banalesnės. Lyderis turi būti konstruojamas kaip novatorius, kaip prisiimantis atsakomybę už valdžios veiksmus, kaip pasižymintis išskirtinėmis savybėmis, kurių stokoja jo sekėjai, kaip sėkmingai įgyvendinantis (kitaip nei jo pirmtakai) savo strateginius planus; nesėkmės atveju jis turi būti laikomas oponentų arba priešų sukurtų neįveikiamų kliūčių auka.

Šiuolaikinėje valstybėje lyderio įvaizdis kuriamas labai įvairiais būdais, kuriems pasitarnauja: politinė retorika; istorinių aiškinimų konstravimas; vaikų ir suaugusiųjų socializavimas; priešų, problemų ir krizių konstravimas; lyderio viešųjų pasirodymų, pasisakymų bei gestų planavimas. Dauguma šių komunikacijos formų nėra įrankiai sąmoningam auditorijos klaidinimui ar juo labiau lyderių liaupsinimui. Jos atspindi ir stiprina vyraujančią ideologiją, o pats auditorijos nesusivokimas dėl jų padarinių joms leidžia įsitvirtinti režimų praktikoje.

SĖKMĖS IR NESĖKMĖS VERTINIMAI

Konstruojamos ne tik lyderių savybės, bet ir įsitikinimai apie jų vykdomos politikos sėkmes bei nesėkmes, nes tokie vertinimai priklauso nuo problemų interpretacijos ir ideologinio jų apibrėžimo. Val-

džios veiksmų vertinimas labai skiriasi nuo kasdienės veiklos rezultatų vertinimo, pavyzdžiui, santechniko darbą vertiname pagal tai, ar vandens čiaupas nelaša. Pareigūnai konstruoja tikrinimo procedūras, kurios rodo sėkmę; jų oponentai konstruoja kitas tikrinimo procedūras, kurios rodo nesėkmę. Kuo aukštesnė pareigybė, tuo didesnė tikimybė, kad rezultatų vertinimas priklausys nuo interpretacijų, apibrėžiančių, kurie faktai laikytini svarbiais, kurie – nesvarbiais ir ką visi jie apskritai reiškia.

Net pareigūnų veiksmų išlaidos tampa jų išskirtinių savybių liudijimais, jeigu jie įvelkami į reikiamą dramaturgijos apdarą. Imant ribinį pavyzdį, karo pralaimėjimai dažnai būdavo traktuojami veikiau kaip lyderių drąsos ir ryžtingumo įrodymas, o ne kaip padarytų klaidingų sprendimų ar netikusios strategijos liudijimas. Kiaulių įlankos fiasko 1963 m. padidino prezidento Kennedy populiarumą, nes leido sustiprinti jo, kaip ryžtingo lyderio, įvaizdį.[1] Įtikinama Nixono pergalė 1972 m. prezidento rinkimuose, kai pralaimėjimas Vietname jau darėsi akivaizdus, iliustruoja tą pačią schemą kaip ir Geraldo Fordo beprasmiškas karinės jėgos panaudojimas 1975 m. Mayaguezo epizode. Carteris, priešingai, viešai pripažino, kad jo mėginimas jėga išlaisvinti įkaitus Irane buvo taktinė klaida, ir todėl epizodas tapo lyderio nekompetentingumo drama, o ne ryžtingumo ir drąsos iliustracija.

Panašiai ir vidaus politika, net žalinga daugeliui žmonių, gali būti pripažinta kaip efektyvaus lyderiavimo liudijimas. Devintojo dešimtmečio ekonominė politika, sužlugdžiusi daugybę Amerikos pramonės įmonių bei žemės ūkio fermų ir smarkiai padidinusi nedarbo lygį, tapo ryžtingų ir novatoriškų ekonominių pokyčių iliustracija ir padėjo Reaganui lengvai laimėti 1984 m. rinkimus – jį parėmė dauguma tų fermerių, darbininkų bei verslininkų, kurie nuo tos politikos nukentėjo. Septintąjį dešimtmetį Kennedy ir Johnsonas įgijo populiarumo vykdydami pilietinių teisių įtvirtinimo bei pozityvaus veiksmo politiką, o aštuntąjį dešimtmetį tos politikos stabdymas ir žlugdymas atnešė populiarumo Reaganui. Šias tariamai paradoksalias reakcijas vėlgi paaiškina tos neišvengiamos dviprasmybės, kuriomis pasižymi įsitikinimai dėl valdžios veiksmų padarinių.

[1] *Opinion Polls: Interviews by Donald McDonald with Elmo Roper and George Gallup* (Santa Barbara, Calif., 1962), 34-35.

Lyderiai konstruoja etalonus, nukreipiančius visuomenės dėmesį ten, kur jie nori, kad būtų kuriami reikiami įvaizdžiai: Kemp Devido taikos konferencijos; tokios karinės avantiūros, kaip Kubos raketų krizė arba invazija į Grenadą; tariamas nedarbo lygio sumažėjimas savavališkai pasirenkant atskaitos tašką; priešo nuostoliai; tendencingai pasirenkami politiniai projektai. Priešrinkiminis išlaidų didinimas, kredito piginimas ar dramatizuoti žingsniai užsienio politikoje yra ypač veiksmingos priemonės, nes politikos vertinimas paprastai labai priklauso nuo vėliausiųjų įvykių. Opozicija teikia skirtingų interpretacijų, tačiau jai yra sunkiau nei pozicijai konstruoti įvykius, turinčius įtakos viešajai nuomonei.

Asmenybės įvaizdžio formavimas gali tapti ir sėkmės kriterijumi. Franklino Roosevelto veržlumas daugeliui žmonių buvo ženklas, kad prezidentas imasi veiksmingų priemonių dorojantis su ekonomine ir psichologine depresija, jos neišvengiama palydove. Reagano paprastumas ir šiltumas žmonėms rodo jo, kaip lyderio, patikimumą, net jeigu kitame sąmonės lygmenyje jiems kelia nerimą jo karingumas ir abejingumas neturtingųjų, mažumų ir moterų padėčiai.

Tad lyderiai yra galingi simboliai, atitraukiantys žmonių dėmesį nuo rūpinimosi savo gerove ir pritraukiantys jį prie konstruojamų įvykių. Ekonominiai sunkumai, užsienio grėsmė, socialiniai neramumai, net pralaimėjimas kare gali būti paversti sėkmingos strategijos liudijimais, nes valdžioje esantieji yra pajėgūs patraukti visuomenės dėmesį į viltį teikiančius nevienareikšmiškų epizodų aspektus.

Kai kuriems pareigūnams nepavyksta suteikti reikiamos interpretacijos įvykiams arba jų oponentai būna kietesni. Tokiais atvejais lyderiai gali tapti nevykėliškumo simboliais. Herbertas Hooveris buvo susietas su 1929 m. akcijų biržos krachu ir su Didžiąja depresija, ir būtent jam buvo primesti kaltinimai, nors jie galėjo būti skirti netikusiai verslo vadybai, akcijų biržos spekuliantams arba finansinio kapitalo vidiniam nestabilumui. Atsakomybė už nesėkmes dažnai užkraunama pavaldiems pareigūnams, kurie tik vykdo politiką laikydamiesi savo vyresnybės ideologinių nuostatų.

Nesėkmės personifikavimas ją susiejant su iškiliu pareigūnu minimizuoja tikimybę, kad visuomenės nepasitenkinimas ir protestas pareikalaus institucinių pokyčių. Individai gali būti aukojami tam, kad įtvirtintiems galios santykiams bei išteklių paskirstymo būdams nekiltų grėsmė dėl nepopuliarios politikos. Žodžiu, lyderių sėkmės ar ne-

sėkmės vertinimai atspindi ir kartu daro įtaką visuomenės entuziazmui arba nepasitenkinimui, tačiau jie nebūtinai atspindi lyderių politikos efektyvumą. Pareigūnai keičia vienas kitą, kaip ir politinės partijos, kurių ideologijos ir veiksmai didžiąja dalimi sutampa. Ši plačiai reklamuojama rotacija, kaltinimų dėl nesėkmių ir ateities pažadų kaita leidžia išlaikyti nepajudinamas egzistuojančias institucijas. Ji simbolizuoja dinamizmą ir jautrumą nepatenkintos visuomenės nuomonei. Lyndonui Johnsonui prisiėmus atpirkimo ožio vaidmenį 1968 m. jo netikusi politika Vietname galėjo būti tęsiama dar ketverius metus.

Įsitikinimai dėl tam tikros politikos sėkmės ar nesėkmės yra labiausiai savavališkos konstrukcijos iš visų politinių konstrukcijų, tačiau būtent jų savavališkumas mažiausiai suvokiamas. Vertinimas priklauso nuo to, kurie veiksmai ir padariniai išryškinami ir kurie ignoruojami, nes kiekvienas veiksmas turi aibę padarinių, kurie gali būti naudingi vieniems ir žalingi kitiems žmonėms. Veiksmai, racionalizuojantys ir įtvirtinantys valdžioje esantį lyderį, paprastai yra tie, kuriuos galima lengvai dramatizuoti; juos paprastai nusako pergalės prieš užsienio ar vidaus priešus bei grėsmių pašalinimas. Nepakankamas rūpinimasis žmonių gerove retai tampa tema, kurios pagrindu iškyla lyderiai, o laipsniškas tos gerovės smukimas gali būti lengvai ignoruojamas.

Šiuo požiūriu veiksmai, iškeliantys arba įtvirtinantys lyderį, gali būti žalingi gyventojų daugumai. Sėkmingos karinės kampanijos žmonėms gali reikšti draugų ar giminaičių mirtį ir kančias. Iždo ir pinigų politika, turtinanti valstybės biudžetą, gali reikšti nedarbo ir skurdo didėjimą. Streikų, maištų ir sukilimų slopinimas reiškia pralaimėjimą, kalinimą, sunkaus darbo rutiną, maisto stygių ir skausmą – juos švelnina religija ir įvairios „duonos ir žaidimų" strategijos formos.

Labiausiai tikėtina, kad tokias nelaimes atneš stipriausias ir iškiliausias lyderis. Nors kai kurie politiniai lyderiai mėgino spręsti šias problemas, jų dauguma vieningai jas kūrė bei gilino ir šių savo pastangų dėka įgijo šlovę, nes lyderių reputacija nepriklauso nuo buhalterinės jų veiksmų padarinių apyskaitos (kuri, kaip mums primena Hannah Arendt, gali būti žinoma tik istorikams),[2] ją veikiau lemia jų gebėjimas dorotis su priešais, problemomis ir krizėmis – tais dalykais, kurie paprastai yra konstruojami būtent šiam tikslui.

[2] Hannah Arendt, *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press, 1959), 169–170.

Režimai dažnai skelbiasi, jog jie atspindi bendrus visuomenės interesus arba sąžiningą konkuruojančių grupių kompromisą – bent jau ilgalaikėje perspektyvoje. Net nekeliant klausimo, ar ši pozicija išreiškia nuoširdų įsitikinimą, ar tik veidmainystę, ji paprastai leidžia sėkmingai racionalizuoti kai kurių grupių privilegijuotą padėtį. Neturėdami aiškių duomenų stebėtojai bus linkę juos išsigalvoti arba projektuoti tai, ką jie patys norėtų matyti. Lyderio pasitikėjimas savimi ir jo veržlumas, aukojimosi bendram reikalui šūkiai, baimę malšinantis praeities arba ateities naratyvas lengvai tampa žmonių gerovės didėjimo įrodymo pakaitalais. Panašiai neryžtingumas, pesimizmas ir dramaturginio talento stygius tampa nepasitenkinimo lyderiais priežastimi. Turbūt akivaizdžiau nei kitokių politinių sprendimų atveju, lyderių vertinimus veikia psichologiniai išstūmimo, projekcijos ir racionalizacijos mechanizmai.

Lyderių vaidmuo

Terminas „lyderis" kelia sudėtingų epistemologinių ir ontologinių klausimų, ir politinio manevro sėkmė dažnai priklauso nuo to, ar painūs šie klausimai. Čia pagrindinis veiksnys – tai pagunda atsakomybę už likimo vingius priskirti iškiliems pareigūnams. Individų iškėlimas į aukštus valdžios postus reiškia, kad jie bus giriami už palankią ir smerkiami už nepalankią arba grėsmingą įvykių raidą. Pats aukštų valdžios postų kūrimas veikiausiai bent iš dalies paaiškinamas noru turėti nuopelno ir kaltės personifikaciją. Thomaso Carlyle'o darbuose nuosekliai ginamas šis požiūris. Pasak Carlyle'o, lyderių veiksmai lemia visą įvykių raidą: istorija yra biografija.[3] Ar šis daugelio žmonių pripažįstamas įsitikinimas tėra psichologinės projekcijos ir išstūmimo forma, ar jis konstatuoja akivaizdų svarbaus lyderių vaidmens faktą? Atsakymas priklauso nuo to, kaip suvokiamas subjekto vaidmuo ir sąlygos, kuriomis siekiama ir išlaikoma pasiekta politinio lyderio pozicija.

Kai kurios įtakingos socialinės teorijos atmeta pačią lyderiavimo idėją. Marksizmo tradicijai tam tikros struktūrinės sąlygos lemia tai, kokios lyderiavimo formos pripažįstamos ir kokią funkciją jos atlieka. XX a.

[3] Thomas Carlyle, *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* (New York: Scribner's Sons, 1901).

struktūralistinei analizei individualus asmuo nėra veiksmo šaltinis, o tik savotiškas kanalas, per kurį struktūros išreiškia savo prasmę. Poststruktūralistai lyderius, kaip ir bet kuriuos kitus subjektus, apibrėžia kaip kalbos darinius. Arthuro F. Bentley grupių teorijoje lyderį konstituoja grupinių interesų sąveika.[1] Taigi šios socialinės teorijos lyderiavimą apibrėžia kaip epifenomeną, kaip fundamentalesnių istorinių ir socialinių procesų darinį. Tačiau kitaip nei lyderiai, šie procesai nėra akivaizdūs stebėtojui, neturinčiam nuodugnios teorijos. Būdingiausioji lyderių savybė yra jų matomumas; jie egzistuoja tam, kad būtų matomi, kad simbolizuotų valdymo institucijų veiksmus, jų prielaidas ir rezultatus.

Marxo ir Carlyle'o nesutarimas lyderių klausimu yra ir ideologinis, ir epistemologinis. Tiems, kurie lyderį suvokia kaip epifenomeną, politikos aiškinimai, apeliuojantys į lyderių savybes, į jų formalius ir viešus veiksmus, tėra aiškinimo vengimas. Tokie aiškinimai neatsižvelgia į istorines, ekonomines bei socialines sąlygas, formuojančias žmonių materialųjį gyvenimą ir jų sąmonę, tokias sąlygas, kurios turi būti keičiamos, kad įvyktų prasmingų pokyčių. Šiuo požiūriu, lyderių kaita visai nesvarbu, nebent kaip mistifikacija, nes besikeičiantys lyderiai gali tik atspindėti savo laikotarpio struktūrines galimybes. Šios prielaidos implikuoja radikalią ideologiją, nes ekonominės bei politinės institucijos tokiu atveju apibrėžiamos kaip nulemtos istoriškai ir todėl gali būti rekonstruojamos arba naikinamos.

Tuo tarpu idėja, kad istorija yra biografija ir kad politiniai lyderiai lemia žmonių bei tautų likimą, iš esmės yra ginama empiriniais argumentais. Lyderio autoritetas, atsakomybė ir galia traktuojami kaip akivaizdūs dalykai, o idėja, kad jie tik atspindi gilesnius procesus, atmetama kaip spekuliacija arba iliuzija. Ši nuostata atmeta radikalią ekonominių ir socialinių institucijų kritiką. Vietoje to, ji siūlo, kad nepatenkintieji savo pastangas skirtų lyderiams paveikti arba jiems pakeisti.

Kasdieniai politinio spektaklio reportažai sistemiškai įtvirtina prielaidą, kad lyderiai lemia valdžios politikos kursą. Žiniose daugiausia figūruoja lyderių arba potencialių lyderių kalbos ir veiksmai. Daugiausia dėmesio skiriama rinkimams, aukštų pareigūnų skyrimams, politinių programų skirtumams ir panašumams. Interesų grupės ir valdžios agentūros žiniasklaidai teikia būtent šio pobūdžio žinias, įtvirtindamos

[1] Arthur F. Bentley, *The Process of Government* (Cambridge: Harvard University Press, 1908).

prielaidą, kad nuo lyderio priklauso gėrybių paskirstymas ir žmonių gerovė. Tik retais atvejais žiniasklaida, pareigūnai ar interesų grupės dėmesį atkreipia į institucijų ar materialinių sąlygų kaitą kaip į tikrąjį probleminių įvykių paaiškinimą. Telkdami savo dėmesį į vykstantį dramatinį spektaklį jie pritraukia auditorijas ir laimi jų palaikymą. Jie pelnosi iš herojų, niekšų, kovų dėl balsų, įstatyminių ir teisminių pergalių bei pralaimėjimų, o ypač iš lyderių, su kuriais žmonės gali tapatintis arba į kuriuos gali nukreipti savo nepasitenkinimą.

Jeigu kalbame apie lyderio idėjos interpretacijas, tai aiškinimo reikalavimai prieštarauja politikos bei žurnalizmo imperatyvams. Tekstai, tenkinantys domėjimąsi spektakliu, negali gilintis į klasinių, tautinių ar kitokių socialinių santykių istorinės kaitos ir atitinkamos gėrybių paskirstymo mechanizmų kaitos peripetijas. Visada godžiai domimasi lyderių „ypatybėmis", jų asmeninėmis savybėmis, pasakojimais apie jų „sprendimus" ir jų santykius su kitais. Iliustruoti žurnalai, savaitraščiai, televizija ir laikraščiai tenkina tokio supratimo paklausą.

Ją tenkina ir akademinė literatūra charakterių bei asmenybių tipologijos studijose bei „sprendimų priėmimo" teorijose. Pagrindinis dėmesys čia skiriamas lyderiui – kaip idėjų ir veiksmų šaltiniui, kaip novatoriui arba autoritetui, pasirenkančiam sprendimą iš skirtingų siūlomų alternatyvų. Pasvarstykime teiginį iš Jameso McGregoro Burnso knygos *Lyderiavimas*, kuris išreiškia šią vyraujančią akademinę ir plačiosios visuomenės nuostatą: „Sakoma, kad Napoleonas įšokdamas net į painiausios kovos sceną gebėdavo įžvelgti jos logiką ir ja pasinaudoti."[5] Teiginys remiasi herojaus įvaizdžiu ir skleidžia jo aurą kitiems lyderiams, nors frazė „sakoma" leidžia skaitytojui suprasti, kad kalbama tik apie legendą. Tokių legendų platinimas padeda įgyti klusnių sekėjų, o kiekvienas toks dramatinis atvejis sugestijuoja, jog visi lyderiai pasižymi unikaliomis savybėmis. Įsimenančios frazės, kurių pavyzdžiu gali būti šis Burnso teiginys, atitraukia dėmesį nuo daugybės dalykų, kurie Napoleono sėkmes leidžia paaiškinti kitaip, ne apeliuojant į tai, kas dėjosi jo galvoje. Neatsižvelgiama į tai, kad visos Europos visuomenės simpatizavo Prancūzijos revoliucijai, kurią simbolizavo Napoleonas, kad senieji režimai nesėkmingai mėgino riboti tas ekonomines laisves, kurių reikalavo kapitalizmo raida, kad prancūzų kariuomenės patirtis buvo ne-

[5] James McGregor Burns, *Leadership* (New York: Harper Row, 1978), 414.

palyginamai didesnė už jos priešininkų patirtį, neatsižvelgiama į Napoleono nuverstų režimų vidinius prieštaravimus bei silpnybes ir t.t. Burnsas neneigia, kad tokie veiksniai gali būti lemiami, tačiau jo noras juos analizuoti griebiantis romantinių spekuliacijų puikiai iliustruoja naudojamos kalbos galią struktūrizuoti įsitikinimus. Šis pavyzdys yra ypač pamokomas prisiminus Tolstojaus komentarus apie vadus *Karе ir taikoje* ir jo išvadą, kad net Napoleonas negalėjo turėti nei veiksmingos mūšio strategijos, nei kontroliuoti viso mūšio eigą. Pastangas vadams priskirti unikalias savybes Tolstojus laiko mistifikacija.

Terminas „lyderis" arba meta įtarimo šešėlį institucijoms ir valdžios autoritetui, arba abu dalykus legitimizuoja. Išreikšdami prielaidas, kuriomis remiantis kalbama apie konkrečią politinę figūrą, tokie tekstai, kaip Burnso arba Tolstojaus, skleidžia tas prielaidas ir į kitus kontekstus bei kitas figūras. Napoleonas, jeigu jis suvokiamas kaip lyderiavimo genijus, unikalius talentus leidžia priskirti ir Julijui Cezariui bei Franklinui Rooseveltui.

Atrodo, jog lyderių svarbą aiškiausiai rodo diktatorių, tironų ir despotų atvejai, tačiau ir čia svarbiausia yra analitinio požiūrio aprėptis, gylis ir įžvalgumas. Kiekvienas despotas veikia vadovaudamasis tam tikrais paplitusiais sentimentais, ir visada esama socialinių bei ekonominių grupių, kurios pelnosi iš valdžios represinės politikos. Kas yra lemiamas veiksnys – tam tikrų sąlygų ir ideologijų visuma ar asmeninė despoto valia? Tironas yra tironijos simbolis, tačiau ar jis yra jos priežastis, priklauso nuo prielaidų, kurios visada bus probleminės.

Daugelis prieštaringai vertinamų lyderių vieniems yra tironai, o kitiems – liaudies užtarėjai, nes jų reputacija priklauso nuo to, į kuriuos interesus telkiamas dėmesys ir kokie padariniai priskiriami jų veiksmams. Savo ideologija ir stiliumi skirtingi lyderiai kaip Franklinas Rooseveltas ir P.W. Botha, Pietų Afrikos Respublikos vadovas, abu buvo vadinami ir tironais, ir didžiais valstybės vyrais. Teigdamas, kad „lyderis ir tironas yra priešybės,"[6] Jamesas McGregoras Burnsas reiškia tik savo romantizuotą požiūrį, bet neatsižvelgia į lemiamą vaidmenį, kurį lyderių vertinimuose atlieka interpretacija.

Pagal demokratijos teoretikų kriterijų tarp Roosevelto, kuris keturis kartus buvo perrinktas visuotiniuose rinkimuose, ir Botha, kuris bū-

[6] *Ibid.*, 3.

tų neabejotinai nušalintas, jeigu Pietų Afrikoje veiktų visuotinių rinkimų sistema, egzistuoja esminis skirtumas. Tačiau šiedu lyderiai panašūs vienas į kitą ir panašūs į visus kitus politinius lyderius tais aspektais, kurie liečia lyderiavimo funkciją, o ne formalų demokratinio valdymo apibrėžimą. Abiejų vykdoma politika atspindėjo konkuruojančių grupių kovą dėl išteklių, ir abu gali būti traktuojami kaip teisėti lyderiai arba kaip diktatoriai – tai priklauso nuo stebėtojo ideologijos ir socialinės pozicijos (net jeigu stebėtojas yra socialinis teoretikas).

Lyderius saistantys socialinės struktūros apribojimai vis dėlto palieka gana plačią nuožiūros laisvę sprendžiant klausimus, nesusijusius su galingiausių grupių interesais arba tuos, dėl kurių nesutaria įtakingos grupės. Kartais ši laisvė gali būti lemiamas veiksnys. Jeigu Hitleris žydus žudė, o kiti vokiečių antisemitizmui prijaučiantys lyderiai juos tik diskriminavo ir skriaudė, tai šis Hitlerio sprendimas akivaizdžiai turėjo lemiamų padarinių žydų likimui. Apskritai lyderių nuožiūros laisvė išlieka tiek, kiek jie patys išlieka priimtini grupėms, galinčioms imtis sankcijų. Roosevelto įkurtoji *NRA* neišsilaikė, o jo planas reorganizuoti Aukščiausiąjį Teismą niekada nebuvo priimtas. Botha žinojo, jog jam nebūtų leista plačias pilietines teises suteikti juodaodžiams. Tačiau Hitlerio vykdomą genocido politiką palaikė Vokietijos gyventojai, o iki Antrojo pasaulinio karo praktiškai jai nesipriešino ir užsienio valstybės.[7] Lyderio nuožiūros laisvė atskleidžia, kas yra toleruojama ir kas netoleruojama tų, kurie disponuoja sankcijų galia.

Tad nė kiek nekeista, kad tokia nuožiūros laisvė yra plačiausia tose politikos srityse, kur paliečiami silpniausių arba bejėgių žmonių interesai. Siūlymas padidinti nedarbo draudimo išmokas sukelia rimtą pasipriešinimą, jeigu kartu didinami mokesčiai darbdaviams, o jį silpnina nebent socialinių neramumų baimė; tačiau režimai visada turi plačią nuožiūros laisvę keičiant socialinės paramos taisykles, jeigu jos paliečia tik potencialius tos paramos gavėjus.

[7] Retsykiais pasireiškiančias antihitlerines pastangas Binionas apibūdina kaip „... paralyžiuojamas pasyvumo, neryžtingumo ir negrabumo." Rudolf Binion, *Hitler among the Germans* (New York: Elsevier Scientific Publishing Co., 1976), 79. Pasak Bullocko, tai buvo „... mažos, menkai tarpusavyje susijusios, neturinčios pastovios narystės grupės, kurių nevienijo jokia bendra organizacija ir joks bendras tikslas, išskyrus priešiškumą esamam režimui." Alan Bullock, *Hitler*, rev. ed. (New York: Harper and Row, 1962), 735. Žr. taip pat Richard Grunberger, *The Twelve-Year Reich* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971), 39, 111, 142–144.

LYDERIŲ IŠSKIRTINUMO KONSTRAVIMAS

Nepriklausomai nuo to, ar realiai jie kuo nors skiriasi, kiekvienas lyderis ir pretendentas į lyderius vaizduoja save kaip unikalų visuomenės pasirinkimą, teigdamas, kad jis siūlo kažką, kas jį skiria nuo konkurentų stiliaus, asmenybės, politikos, empatijos ar išminties požiūriu. Dauguma jų viešųjų kalbų ir veiksmų neša šią žinią; sekėjai ja remiasi pripažindami išskirtinį jų vaidmenį.

Reporteriai ir karikatūristai įtvirtina kartą sukurtą dramaturginį charakterį, išryškina jo išskirtinumą telkdami dėmesį į lyderio fizinius bruožus, temperamentą, mąstymo būdą, pravardes, ideologinius apibūdinimus, specifinius elgsenos ir kalbėsenos bruožus. Reikiamai įsitvirtinę šie simboliai tampa scenarijais aktoriams ir supratimo gairėmis žiūrovams.

Šis reiškinys daug ką atskleidžia, tačiau ne todėl, kad cigaretės laikymo būdas, ypatingo kirpimo ūsai, trykštantis optimizmas ar dar koks nors bruožas yra svarbus pats savaime. Pastangos parodyti savo išskirtinumą veikiau atskleidžia tai, kad politikai lyderių ir jų konkurentų tarpusavio panašumą suvokia kaip problemą. Žmonėms, kurie jaučiasi nepatenkinti arba skriaudžiami, konkurencija dėl politinio lyderiavimo atrodo kaip potencialių pokyčių pradžia, teikianti vilties, kad bus rimtai pažvelgta į jų nepasitenkinimo priežastis. Kai visuomenei siūlomos alternatyvos viena nuo kitos skiriasi mažiau, nei to norėtų suinteresuotos grupės, jų skirtumas turi būti konstruojamas, išryškinamas arba perdedamas.

Veiksmingas gestas kuriant tokį skirtumą yra opozicijos konstravimas realiam arba potencialiam lyderiui. Visada egzistuoja priešininkas, atspindintis alternatyvų politikos kursą. Net vienpartinėse ir totalitarinėse valstybėse, kur opozicija draudžiama, lyderis visuomenei visada demonstruoja savo politikos alternatyvą – tariamai jau žlugusią praeityje arba žlugsiančią ateityje. Politiniai oponentai vienas kitą kuria kurdami savo skirtumus. Šių skirtumų simbolių konstravimas neišvengiamai atspindi ir įtvirtina alternatyvą.

Kur ideologiniai nesutarimai yra menki, ten politiniams lyderiams ir jų varžovams iškyla dilema. Kiekvienas iš jų turi skelbti šūkius, kurie jų pusėn patrauktų kuo daugiau rinkėjų, tačiau jiems būtina ir kaip nors skirtis vienam nuo kito. Šiuo atveju paprastai naudojama dviprasmybių

kalbos strategija, kai siekiant išvengti konflikto su tais, kuriems būtų nepriimtina aiškiai suformuluota linija, kiekvienam klausytojui suteikiama galimybė savaip interpretuoti politiko kalbą,[8] ir kartu kalbėtojams leidžiama pabrėžti savo skirtumą nuo varžovų stiliaus ypatybėmis. Dviprasmybių strategiją papildo varžovų kritika, iškelianti jų tariamus nukrypimus nuo modelinės pozicijos, pabrėžianti jų nepatikimumą, charakterio silpnumą, pažiūrų prieštaringumą. Tačiau politiniai skirtumai turi ir išlikti nežymūs, nes optimaliausia strategija, kaip pasiekti visuomenės paramą, yra visiems vienoda. Kuo mažesni realūs skirtumai, tuo labiau varžovai verčiami griebtis priešybes konstruojančios kalbos. Šis retorinis skirtingumas paprastai atsveria politinių pozicijų esminį tapatumą.

Panašių prieštaravimų pastebima ir tais atvejais, kai esama gilių ideologinių nesutarimų, pavyzdžiui, kai demokratinių šalių lyderiai mėgina save pavaizduoti kaip kontrastą diktatūrų lyderiams arba savo radikaliems kritikams. Čia pats dėmesio koncentravimas į oponentą skatina antagonistus veikti analogiškais būdais. Demokratinių šalių lyderiai taip įsijaučia į kalbas apie ardomosios veiklos ir užsienio agresijos pavojus, kad vis daugiau reikšmės ima teikti saugumui ir kontrolei, o ne pilietinėms teisėms ir demokratijai palaikyti. Panašiai despotijų lyderiai susirūpina užsienio ideologijų įtaka ir skelbiasi kurią „tikrąją" demokratiją, nors kuria tik demokratinių procedūrų fasadą.

Taigi opozicija pagimdo politinio lyderiavimo paradoksą. Skirtumai ir antagonizmai atsiranda iš manipuliacijų įvaizdžiais, net jeigu jos skatina lyderius supanašėti su savo oponentais. Opozicija stiprina ir režimo stabilumą, nes ji mobilizuoja pastangas pateisinti užimamą poziciją, kad jos neužleistų varžovui. Politikoje opozicijos retorika mažina tikimybę, kad politinė linija bus keičiama – valdžioje esančiųjų arba jų varžovų. Nors kuria konflikto reginį, ji telkia visuomenės paramą lyderiams bei jų atstovaujamiems interesams.

Novacija

„Lyderis" – neišmintais takais žengiantis asmuo, paskui kurį seka ir kuriam nori prilygti kiti – turi akivaizdžių sąsajų su „novatoriaus" sąvoka. Veikiausiai tik nedaugelis žmonių pasakytų, jog visi politiniai ly-

[8] Benjamin Page, *Choices and Heroes in Presidential Elections* (Chicago: University of Chicago Press, 1979).

deriai pasižymi originalumu, tačiau pati termino prasmė teikia lyderių veiksmams novatoriškumo aurą. Einamųjų reikalų tvarkymas, pavaldinių priimamų sprendimų tvirtinimas, dramaturgija, vyraujančios ideologijos laikymasis, net represijos – visa tai romantizuojama kaip novatoriškumo apraiškos.

Taikant „lyderio" terminą aukštiems pareigūnams, kuriamas abejotinas ryšys tarp jų ir tų gyvenimo sričių, kur žmogaus originalumas arba talentingumas išties yra sėkmės sąlyga: mokslo, meno, kultūros, kai kurių profesijų bei verslų sričių. Šiose srityse originalumas vertinamas ir atitinkamai atlyginamas. Čia lyderiai vienose situacijose yra sekėjai kitose. Lyderiavimas suvokiamas kaip konkrečių veiksmų atributas, o ne kaip vidinė asmenų charakteristika ar kaip teisė valdyti kitus žmones.

Politikoje priešingai, prisitaikant prie galingiausių grupių lūkesčių bei reikalavimų, paramos sulaukia konformizmas, o novatoriškos idėjos paprastai diskvalifikuoja tą, kuris siekia lyderiauti politikoje. Platonas, Machiavellis ar Marxas politiniais lyderiais netapo iš dalies bent jau dėl savo mąstymo originalumo.

Valstybės pareigūnus supa jų rėmėjai, galintys blokuoti jų iniciatyvas arba juos nušalinti, jeigu šie pradeda kelti grėsmę įtakingoms socialinėms grupėms. Rinkimai, kitų valdžios institucijų inertiškumas, sąjungininkų ir pavaldinių priešinimasis arba nebendradarbiavimas, o ribiniu atveju net maištas – visa tai politinius lyderius verčia žengti pramintais takais.

Tai reiškia, kad lyderiai dažniausiai gina *status quo* ir turi jį ginti, jeigu nori išsilaikyti valdžioje – tokioje situacijoje didžiausią vertę įgyja dramaturginis talentas kurti retorinio stiliaus bei retorinių gestų naujoves taip maskuojant gėrybių paskirstymo sistemos neliečiamumą. Tais retais atvejais, kai vyraujančią padėtį ima užimti nauja klasė ar socialinė grupuotė, lyderiai priverčiami vykdyti pokyčius, atspindinčius naują jėgų pusiausvyrą; jų nevykdydami jie praranda valdžią, kaip ją prarado senųjų režimų lyderiai Prancūzijoje, Rusijoje ir Anglijoje per jų didžiąsias revoliucijas. Weberio charizmatiniai lyderiai savo charizmą daugiausia įgyja dėl tokią kaitą lydinčio jaudulio bei euforijos. Tokiose situacijose individas gali įgyti asmeninių sekėjų, tačiau joks individas nepajėgia sukurti pačios kaitos sąlygų. Tiek statinėse, tiek dinaminėse situacijose politiniai lyderiai tėra vykdytojai, kurie išlieka val-

džioje tik tuo atveju, jeigu geba nuslopinti politines iniciatyvas, keliančias grėsmę jų užsakovams.

Lyderiai tose veiklos srityse, kur egzistuoja originalumo paklausa, savo talentus naudoja šviesti ir lavinti kitus, plėsti jų horizontus ir jų galias bei didinti jų autonomiją. Politiniai lyderiai, priešingai, savo lyderiavimą naudoja, kad įteisintų kitų žmonių pajungimą. Šis termino prasmės ir jo padarinių skirtumas raiškiai iliustruoja emociškai pakrautos sąvokos galią savo konotacijomis deformuoti realius santykius, šiuo atveju – žmonių pajungimą valdžiai racionalizuoti kaip jų išlaisvinimą.

O kaip su tais lyderiais, kurie yra ir originalūs teoretikai: Woodrowas Wilsonas, Leninas, Mao? Šie atvejai gali būti labiausiai pamokomi, nes nagrinėjant jų karjeras aiškėja, kad politiko ir teoretiko vaidmenys visiškai skiriasi. Teoretikai, tampą lyderiais, kaip ir kitokie lyderiai, išlieka valdžioje tik vykdydami politiką, atspindinčią jų situacijos struktūrines galimybes, net jeigu tai reiškia jų novatoriškų idėjų užmarštį. Leninas paskelbė „naująją ekonominę politiką", įteisinusią kapitalistinį verslą, nes neturėjo kitos išeities. Mao tolimai ateičiai atidėjo savo ankstyvųjų rašinių pažadą išlaisvinti moteris ir iškilus grėsmei jo režimui sankcionavo represijas. Wilsonas gana atkakliai laikėsi savo akademinių įsitikinimų dėl parlamentinio valdymo pranašumų ir lemiamo vykdomosios valdžios vaidmens, tačiau būtent šis atkaklus kongreso opozicijos nepaisymas lėmė jo pralaimėjimą jam svarbiausiu – Versalio sutarties – klausimu ir jo kaip politinio lyderio įtakos praradimą.

Tam tikros idėjos (jų pačių ar įteigtos kitų žmonių) pareigūnams gali padėti suvokti galimybes ar strategijas, kurių šiaip jau jie nesuvoktų; tačiau galiausiai esamos situacijos galimybės diktuoja tai, kurios iš tų idėjų bus pripažintos, o kurios atmestos arba pakeistos.

Politinės novacijos konstravimas

Vis dėlto politiniams veikėjams, priklausantiems nuo visuomenės paramos, novatoriškumo regimybė yra beveik tokia pat būtinybė, kaip ir taikymasis prie vyraujančių idėjų bei struktūrinių galimybių, nes politinis spektaklis reikalauja, kad lyderiai, demonstruodami savo talentus ir taip įtvirtindami savo teisę valdyti kitus, žengtų naujais takais. Klasikinės priemonės konstruojant novatoriškojo lyderio įvaizdį yra stilistiniai žaidimai su kalba bei gestais ir valdymo technikos naujovėmis.

Siekiančiuosius lyderiauti nacionaliniu mastu labiausiai išskiria gebėjimas naudotis frazėmis bei gestais, kurie sukuria emocinį ryšį su didelėmis auditorijomis. Labiausiai įsimenančios frazės paprastai žada saugumą grėsmės akivaizdoje („Bijoti turime tik pačios baimės"), išreiškia priešiškumą tradiciniam priešui, atspindi bendrus lūkesčius arba reikalauja pasiaukojimo bendram reikalui („Galiu pažadėti tik kraują, prakaitą ir ašaras"). Tokios kalbos figūros lyderį konstruoja kaip išskirtinį asmenį, pasirengusį pakelti iššūkius, kurie baugintų kitus. Kartu jos kuria ryšį su auditorija ir tenkina sąmoningus ar pasąmoninius jos norus, taip padėdamos įtvirtinti politiką, atitinkančią vyraujančias ideologijas.

Dėmesio koncentravimas į technines priemones nesvarstant tikslų taip pat padeda legitimizuoti lyderį. Jürgenas Habermasas įtaigiai argumentuoja, jog techninis diskursas išstumia vertybinį diskursą.[9] Techninis diskursas politiniams lyderiams padeda išlaikyti paramą dar ir todėl, kad dėmesį telkia į tariamą veiksmų originalumą nukreipdamas jį nuo jų efektyvumo palaikant esamą konkuruojančių grupių jėgų pusiausvyrą.

Technikos dalykai yra itin patrauklūs kapitalistinėje visuomenėje, kuri žmones įpratina techninį išradingumą laikyti geresnio gyvenimo kūrimo priemone. Pabrėžiant valdžios programų techninio administravimo priemones kuriama toji racionalumo aura, kuri gaubia pastaruųjų dviejų šimtmečių technologinę pramonės pažangą.[10] Tad nenuostabu, kad diskusijose dėl viešųjų programų bei jas kuruojančių lyderių dėmesys telkiamas beveik išimtinai į techninius dalykus, o pareigūnų karjera priklauso nuo jų siūlomų pajamų perskirstymo, reguliavimo ar dereguliavimo schemų, penkmetinių planų, užimtumo didinimo programų, sutarčių, reguliuojančių santykius su priešiškomis valstybėmis, projektų ir t. t.

Kiekvienas toks techninis siūlymas faktiškai virsta dviprasmiška ir amorfiška politika, kuri ilgainiui keičiasi iškylant specifinėms problemoms. Kurie žmonės išloš ir kurie praloš dėl tokios politikos – to neapibrėžia nei jos formuluotė, nei politinės jos šalininkų ar oponentų kalbos. Techninės priemonės ir kalba apibrėžia nesutarimų lauką, se-

[9] Jürgen Habermas, *Theory and Practice* (Boston: Beacon Press, 1973), 195-283.
[10] Herbert Marcuse, *One Dimensional Man* (Boston: Beacon Press, 1966).

mantinę erdvę, kurioje besivaržančios grupės manipuliuoja standartinėmis frazėmis ir prielaidomis; tačiau nei kalba, nei formalus tam tikros politikos įteisinimas neapibrėžia jos rezultato, nes jis priklauso nuo besikeičiančios varžovų politinės galios.

Biurų funkcija

Dramaturgijos ir hierarchijos kalba paprastai į šešėlį nustumia hierarchijos pavaldinių indėlį sprendimų priėmimo bei jų sėkmingo įgyvendinimo procese; tačiau būtent jie paprastai kaltinami dėl politikos nesėkmių. Kai tam tikra valdymo funkcija reikalauja daugybės individualių klientų aptarnavimo, pagrindinius sprendimus priima žemutinių grandžių pareigūnai. Ligoninių slaugės, mokyklų mokytojai, lygtinio paleidimo priežiūros inspektoriai, kalėjimų sargai, socialinės rūpybos agentūrų darbuotojai lemia milijonų žmonių gyvenimo kokybę. Net griežčiausią autokratinę kontrolę faktiškai vykdo žemutinių grandžių biurokratai, kurių anonimiškumas apsaugo juos nuo kritikos, bet kartu neleidžia pelnyti visuomenės dėkingumo už gerai atliekamą darbą. Šie žmonės paprastai pasižymi stebėtinu išradingumu. Jeigu novatoriškumas išties būtų svarbus lyderiavimo komponentas, tai būtent pavaldiniai, į praktiką diegiantys naujas idėjas, būtų laikomi politiniais lyderiais. Vietoje to sklandus ir rutininis žemutinių biurokratijos grandžių funkcionavimas kuria lyderių reputaciją jų tiesioginiams viršininkams bei aukščiausiems režimo pareigūnams.[11]

Dauguma ekonominių, karinių, užsienio politikos sprendimų grindžiami skirtingų lygmenų hierarchijos pavaldinių siūlymais. Nesutarimai pamažu šalinami kylant hierarchijos laiptais, tad rekomendacijos, pasiekiančios aukščiausiąjį vykdomosios valdžios pareigūną, dažniausiai jam beveik nepalieka sprendimo laisvės. Politiniai sprendimai pateikiami kaip formalių vadovų sprendimai – taip kuriama ir įtvirtinama jų, kaip lyderių, reputacija.

Hierarchinis dokumentų, informacijos bei rekomendacijų srautas aukščiausiems pareigūnams neleidžia veikti autonomiškai arba nova-

[11] David Mechanic, „Sources of Power of Lower Participants in Complex Organizations", *Administrative Science Quarterly* 7 (December, 1962): 349–364; Michael Lipsky, *Street-Level Bureaucracy* (New York: Russell Sage, 1980).

toriškai. Specialių žinių poreikis arba politikos legitimizavimo būtinybė, kurią tenkina rėmimasis specialiomis žiniomis, reikalauja biurų pavaldinių bendradarbiavimo, todėl daugiausia nominalus vadovas yra priklausomas nuo savo pavaldinių. „Lyderio" pozicija paprastai garantuoja, kad joje negalimas joks nepriklausomas sprendimas ar novatoriškas veiksmas.

Organizacinius pančius kartais galima nusimesti, tačiau tik išskirtinėmis aplinkybėmis. Jeigu valdančiosios socialinės grupės susikompromituoja dėl savo ekonominių, karinių ar kitokių nesėkmių, joms tarnavęs biurokratinis aparatas gali būti išardomas arba jam gali būti suteikiama didesnė sprendimo laisvė atsiliepti į naujas socialines konfigūracijas. Tokią transformaciją ketvirtąjį dešimtmetį patyrė JAV Darbo departamentas, pradėjęs jautriau reaguoti į profesinių sąjungų interesus. Tuo tarpu Ekonominių galimybių agentūra buvo panaikinta aštuntojo dešimtmečio pradžioje – praradus įtaką politinėms jėgoms, prijaučiančioms neturtingųjų interesams bei liberaliai ideologijai.

Nors dauguma vykdomosios valdžios pareigūnų išlaiko savo politinę įtaką atspindėdami administracinės hierarchijos ginamus interesus, kartkartėmis pakankamai savimi pasitikintis arba avantiūristinis lyderis gali griebtis skirtingų grupių tarpusavio kiršinimo strategijos, kad išsikovotų didesnę politinio manevro laisvę. Atsižvelgiant į biurokratinį šiuolaikinio valdymo pobūdį tik struktūrinė strategija gali duoti šį rezultatą: administracinių vienetų, kuriuos palaiko skirtingos grupės, jurisdikcijų susikirtimą. Tokia „netvarkinga" struktūra garantuoja, kad sprendžiant esminius klausimus konfliktai nebus išsprendžiami biurokratinio aparato viduje, todėl jie bus perleidžiami aukščiausiojo vykdomosios valdžios pareigūno sprendimui. Franklinas Rooseveltas nuolat naudojo šią strategiją,[12] kartais jos griebdavosi Lyndonas Johnsonas ir Winstonas Churchillis; vis dėlto ji veikiausiai galima tik tomis sąlygomis, kurias visuomenė suvokia kaip „krizes": karai ir potencialiai katastrofinės ekonominės arba socialinės situacijos. Šia prasme tokia strategija veikiau atspindi tam tikrą socialinių sąlygų konfigūraciją, o ne asmeninį aukščiausiųjų pareigūnų pasirinkimą.

Kalbos ir dramaturgijos gestai, kuriuos turi demonstruoti pavaldiniai, kad išliktų savo postuose, leidžia „atsakomybę" ir nuopelnus dėl priimamų sprendimų bei vykdomos politikos priskirti jų vyresnybei, o

[12] Arthur Schlesinger, Jr., *The Age of Roosevelt* (New York: Houghton Mifflin, 1957).

tai padeda legitimizuoti režimą bei stiprinti socialinį stabilumą. Biurokratinių organizacijų veiklos kodeksas skatina pavaldinius ir vyresnybę elgtis taip, tarsi aukščiausieji pareigūnai svarstytų savo pavaldinių pateiktą alternatyvių sprendimų aibę ir, naudodamiesi savo kūrybiniu genijumi, pasirinktų optimaliausią sprendimą.

Šį žaidimą palaiko įvairių organizacijų praktika: titulai; idėjų pateikimas palaiminus formaliam organizacijos lyderiui arba jo vardu; hierarchijos vyresnybės skatinimas elgtis taip, tarsi jos priimami sprendimai būtų autoriniai, kartu pateikiant dramaturginį konsultavimosi su pavaldžiais biurokratais vaizdą; susirinkimų naudojimas idėjoms aptarti; naudojimasis terminais, kurie neleidžia nubrėžti novacijos ir formalios atsakomybės skirtumo.[13] Kuo aukštesnė biurokratinė pozicija, tuo mažiau tikėtina, jog jos pretenzijos į novatoriškumą yra pagrįstos, tuo sunkiau nustatyti, kam reikėtų dėkoti už sėkmes ir ką kaltinti dėl nesėkmių, ar apibrėžti, kas laikytina sėkme ir kas laikytina nesėkme. Šiais rafinuotais būdais institucinės įtakos, formuojančios biurokratijos politiką, yra transformuojamos į asmeninės atsakomybės regimybę.

Nenuoširdumo paskatos

Šį šimtmetį atsirado daugiau paskatų laikytis oportunistinių pozicijų ir daugiau galimybių nesąžiningai manipuliuoti asmens įvaizdžiais. Šiuolaikinėje valstybėje individas, norėdamas iškilti ir išlikti lyderio pozicijoje, turi išsikovoti skirtingų ir konfliktuojančių interesų koalicijos paramą, paprastai dar ir laimėti rinkimus. Vis dažniau interesų grupės savo paramą ar priešinimąsi politikui grindžia vieninteliu reikalavimu. Daugelį žmonių patraukia asmens laikysena, optimistinė nuostata arba tam tikru metu vyraujanti ideologija, tokia kaip liberalizmas ketvirtąjį ir septintąjį dešimtmetį arba konservatizmas šeštąjį ir devintąjį. Atsiradusi elektroninė žiniasklaida tik sustiprino pagundą taikytis prie šių pokyčių sąmoningai aukojant sąžiningumą ir nuoširdumą.

Tam tikras nenuoširdumas tokiomis sąlygomis yra neišvengiamas, ir jis vyrauja daugelio politikų gyvenime. Naujausioje Amerikos istorijoje Franklinas Rooseveltas liudija palyginti dar nekaltą atvejį. Didžioji depresija, su kuria jam teko dorotis po prisaikdinimo 1933 m.

[13] Victor F. Thompson, *Modern Organization* (New York: Knopf, 1961).

kovą, jam leido būti sąžiningu savo politikoje, net jeigu ji prieštaravo kai kuriems priešrinkiminiams jo pažadams, pavyzdžiui, pažadui subalansuoti biudžetą. Verslo pasauliui praradus pasitikėjimą savimi ir visuomenės palaikymą, stiprėjant užuojautai bedarbiams ir kylant valstybinės intervencijos reikalavimams net palyginti nejautrus lyderis turėjo laikytis liberalios ir nuosaikiai reformistinės politikos.

Tačiau Roosevelto veiksmai buvo kur kas atsargesni nei jo retorika; jis dažnai griebdavosi apgaulės vienas grupes įtikindamas, kad palaiko jų reikalavimus, ir kartu tokią pat paramą žadėdamas jų varžovams. Jis galėjo būti atviras daugelio savo politikos aspektų bei planų atžvilgiu, bet dažnai tekdavo ir veidmainiauti – paprastai savo neveiklumu arba savo pozicijos dviprasmiškumu. Jis ne kartą reiškė užuojautą Europoje persekiojamiems žydams, tačiau atsisakė daugiau jų įsileisti į JAV arba bombarduoti vokiečių koncentracijos stovyklas. Ši dviprasmiška pozicija jam padėjo užsitikrinti dešiniojo sparno grupių ir kai kurių užsienio lyderių paramą jo vykdomai karo politikai – tragiškas pragmatinio nesąžiningumo pavyzdys.

Po Antrojo pasaulinio karo nenuoširdumas tapo dar būdingesnis politinio spektaklio bruožas, nes jis virto pačios politinės sistemos charakteristika, o ne vien individualaus nesąžiningumo išraiška. Roosevelto laikais melaginga retorika, jeigu jos melagingumas atsiskleisdavo, sukeldavo skandalą. Nuo tada ji tapo kai kuriais atvejais net didžiavimosi šaltiniu, liudijimu, kad politikas sistemą geba panaudoti savo interesams. Stulbinantis senatoriaus Josepho McCarthy populiarumas, įgytas pasinaudojant melu ir niekuo neparemtais kaltinimais, jam atvėrė naujų demagogijos galimybių, kurios tam tikrą laiką neutralizavo jo kritikus ir garantavo populiarumą, kol po kelerių metų McCarthy tapo savo paties karikatūra, nes prarado savo įtaką ir galią nebaudžiamai skriausti nekaltus žmones ir pats tapo grėsme kitiems politikams.

Naujieji prezidentai kartais dramatiškai demonstravo savo pažadų ir veiksmų neatitikimą. Johnas Kennedy tapo paramos pilietinių teisių sąjūdžiui simboliu, nors būtent jis federaliniais teisėjais paskyrė daugelį žmonių, kurių neigiamas požiūris į tą sąjūdį buvo žinomas viešai,[14] tą pat iliustruoja veiksmai Kiaulių įlankoje ir Vietname. Lyndonas Johnsonas apgaule Ameriką įtraukė į Vietnamo karą įtikindamas

[14] Jack F. Peltason, *Fifty-eight Lonely Men* (New York: Harcourt, Brace, and World, 1961).

Senatą ir visą šalį, kad šiaurės vietnamiečiai neprovokuojami apšaudė Amerikos laivus. Richardas Nixonas nuolat skelbdavo klaidinančius pareiškimus apie savo taikos planus, tarptautines derybas, apie savo taktiką dorojantis su politiniais priešininkais ir apie neramumų šalies viduje priežastis. Ronaldas Reaganas klaidino šalį aiškindamas mokesčių mažinimo ir socialinių programų apkarpymo naudą neturtingiesiems, nutylėdamas žmogaus teisių padėtį jo palaikomuose užsienio režimuose, vengdamas pripažinti savo administracijos atsakomybę dėl biudžeto deficito ir nedarbo. Visi šalies režimai po Antrojo pasaulinio karo klaidino visuomenę dėl CŽV vaidmens nuverčiant užsienio šalių vyriausybes. Apgaulė nustojo būti etiniu nusižengimu ir tapo ryšių su visuomene formavimo įrankiu. Kuo aukštesnė pareigybė ir kuo labiau išsiskaidžiusios grupės, kurių paramos siekiama, tuo labiau ji institucionalizuojama.

Politiniam lyderiui neišvengiamai tenka apgaudinėti save ir vadovautis oportunistine vertybių skale. Valdžia dažnai tampa savitiksliu ir jos siekiama bet kuriomis machiaveliškomis priemonėmis, jeigu tik sugebama jas racionalizuoti arba nuslėpti. Pasiryžusieji imtis šio vaidmens mėgina tapti lyderiais, o visuomenė vis labiau pratinama šį vaidmenį pripažinti kaip teisėtą ir būtiną ar net pagirtiną. Be abejo, savo politinius veiksmus lyderiai teisina kaip priemones vertiems tikslams pasiekti, ir šiek tiek skiriasi jų skelbiami tikslai; tačiau siekiant politinės paramos tikslų deklaravimas tėra taktinė priemonė, o ne realiai užsibrėžtas tikslas.

Nenuoširdus elgesys kuria ambivalentiškas visuomenės nuotaikas. Jis žadina gilų skepticizmą politinių pažadų ir darbų atžvilgiu, tad politinė parama tampa vis atsitiktinesnė ir nenuspėjamesnė. Tačiau politiniai pažadai ir bauginimai išlieka atskiru diskurso pasauliu, beveik nesusisiekiančiu su žmonių kasdieniu gyvenimu. Tai yra pagrindinis šiuolaikinių liberalių valstybių paradoksas – reiškinys, kurį Amerikos politikai ėmė suvokti ir begėdiškai išnaudojo antrojoje XX a. pusėje: pavyzdžiu gali būti McCarthy, puikiai gebėjęs kurti baimę be jokių jos pagrįstumo įrodymų ir Johnas Kennedy, žadėjęs Amerikai naują jaunystę ir didybę – dalykus, kurie neturėjo jokio ryšio nei su tuometinėmis šalies sąlygomis, nei su jo administracijos vykdoma politika.

Reagano laikais ši nauja lyderiavimo strategija tapo sąmoninga ir kaip niekada veiksminga: neturtingiesiems siūlant „socialinio saugu-

mo tinklą" buvo legitimizuotas skurdo didėjimas ir benamių gausėjimas, o žodinis „subalansuoto biudžeto" idėjos palaikymas ir net atitinkamo įstatymo priėmimas buvo tik raminantys vaistai kuriant deficitą, savo dydžiu pranokusį bet kada Amerikos istorijoje buvusį biudžeto deficitą.

Egzistuoja psichologinis paaiškinimas, kodėl realiai politikai ir stebimiems faktams prieštaraujanti kalba vis dėlto yra politiškai veiksminga. Žmonės, kamuojami baimės ir nerimo dėl savo gyvenimo sąlygų, viltingai ir entuziastingai sutinka dviprasmius pažadus pagerinti tas sąlygas ir aiškiai apibrėžti priešus, atsakingus dėl jų vargų. Lyderis, įtikinamai teikiantis tokius pažadus ir apibrėžimus, tampa didvyriu; publika, save sutapatinanti su jo reiškiamomis viltimis ir baimėmis, dabar linksta kaltę dėl savo vargų priskirti jo politiniams priešams, o ne jo paties klaidoms, prieštaravimams ar veidmainystei. Nesugebėjimas tesėti pažadus gali atnešti politinę sėkmę. Baimė ir nepriteklius gali skatinti ištikimybę ir patiklumą.

Nors liberalios demokratijos šalyse begėdiškai atviras pozicijos prieštaringumas gali būti nauja ir sąmoninga politinė strategija, ji turi seną populiarių lyderių konstravimo istoriją. Demagogas, kuris pasinaudoja žmonių vargais, kad įgytų jų paramą gražios ateities pažadais, yra istorijoje nuolat pasikartojanti figūra. Televizijos ir radijo priemonių naudojimas tariamai suartinant lyderius su jų auditorijomis atvėrė naujų galimybių šiam klasikiniam valdžios siekimui.

Lyderiavimas kaip išstūmimas

Pagrindinė „lyderiavimo" simbolio funkcija – atitraukti visuomenės dėmesį nuo struktūriškai atsirandančių įtakų, konfliktų, nelygių sandorių, strategijų, represijų, įtampų ir tipinių politikos nesėkmių. Dėmesio telkimas į individą, nustatantį politikos kursą, kurį palaiko dauguma ir kuriam priešinasi mažuma, leidžia palikti šešėlyje tuos materialinių ir kultūrinių sąlygų pokyčius, kurie lemia vienų politinių veikėjų ir programų priimtinumą, o kitų – nepriimtinumą. Tai gali būti pamatinis išstūmimo atvejis, kurio kontekste aiškintini ir visi kiti.

„Lyderiavimo" diskursas sudėtingą ir istoriškai dinamišką įvykių sceną redukuoja į individų veiksmus bei charakterio bruožus. Patraukdamas visą dėmesį į save, jis nuslepia esminį socialinės psichologijos reiš-

kinį: lyderio poreikį turėti oponentų ir ištikimų sekėjų. Ir sekėjai, ir antagonistai reikalauja, kad būtų sukonstruotas lyderis – tam tikras išsiskiriantis individas arba tam tikra oligarchija – kuriems galėtų būti suteikta asmeninio autoriteto ir atsakomybės galia.

Šis išstūmimo procesas leidžia suprasti valdžios veiksmų paskatas ir motyvus: jis mažina valdžios moralinę atsakomybę už abejotinus veiksmus ir kaltę dėl valdymo nesėkmių. Žmonės, kurie savo privačiame gyvenime niekada nenužudytų kito žmogaus, nesielgtų nuožmiai ar negarbingai, kartais noriai griebiasi tokių veiksmų, kai atsakomybė perleidžiama oficialiems lyderiams. Psichologinis išstūmimo procesas yra juo labiau parankus tada, kai tokia politika duoda materialios naudos arba tenkina žemas aistras, kaip tai dažnai ir būna.

Politiniai lyderiai kur kas mažiau yra saistomi moralinių principų, galiojančių visiems kitiems žmonėms. Specifinėmis kalbos vingrybėmis nemoralus veiksmas paverčiamas viešojo intereso gynimo priemone, valstybės suvereniteto įtvirtinimo aktu, biudžeto subalansavimo pastanga ir t.t. Šios ir panašios frazės daugybės žmonių nuskurdinimą, užsieniečių žudymą ir luošinimą, negandos ištiktų žmonių maldavimų nepaisymą, aplinkos teršimą paverčia efektyvaus valdymo patvirtinimu.

Tad lyderiavimas yra išskirtinis ženklas, kuris sujaukia istoriją, socialinius, ekonominius ir psichologinius santykius, ištirpina asmeninę atsakomybę – vietoje jų pateikdamas nuotykių naratyvą.

Lyderiavimas ir seksizmas

Visuomenės reakcija į daugelį oficialių veiksmų aiškiai liudija, kad šovinistinė valdžios nuostata paprastai sulaukia pritarimo, tad valdžioje esantieji ir valdžios siekiantieji yra skatinami vadovautis šovinistine strategija. Šovinizmą ir seksizmą implikuoja beveik visi politiniai procesai, kiek jie liečia subordinavimą, aljansų kūrimą, santykių užmezgimą ir nutraukimą, agresyvumą prieš silpnesnius, o kartais – atjautą, paramą ir pagalbą kitiems. Vyraujančios seksistinės normos turi įtakos tam, kokios paramos gali tikėtis politiniai lyderiai ir kokios jų veiklos formos bus politiškai priimtinos. Neabejotina, jog vienas iš šio reiškinio padarinių yra tai, kad politiniai lyderiai daugiausia yra vyrai. Su tuo sietinas ir faktas, jog, tapdamos valstybių lyderėmis, moterys pa-

prastai įgyja šovinisčių reputaciją.[15] Atrodo taip, tarsi moterys savo tinkamumą aukštoms pareigoms gali įrodyti tik demonstruodamos savo ištikimybę patriarchalinėms normoms. Savo veiksmais ir kalbomis politiniai lyderiai pabrėžia autoriteto, hierarchijos, griežtumo ir klusnumo, o ne užuojautos, lygybės ar rūpinimosi silpnesniais dorybes. Atrodo, kad ir pati visuomenė, rinkdamasi aukščiausius pareigūnus, yra įpratinta teikti joms prioritetą.

Tad šovinistinis lyderiavimas padeda sukurti abipusės priklausomybės ryšį tarp lyderių ir didelės visuomenės dalies, galbūt pirmiausia vyriškosios, nors duomenys šiuo klausimu nėra vienareikšmiški. Pareigūnai, atsisakantys veikti šovinistiškai, paprastai laikomi silpnais, neryžtingais ir pažeidžiamais. Tad šovinizmas tam tikru mastu gina lyderius nuo opozicijos. Jis išlaisvina juos nuo daugelio saitų ir ugdo arogranciją: pranašumo pojūtis skatina egocentrizmą ir abejingumą tiems, kurie kenčia nuo jų vykdomos politikos. Taip lyderių galia ir nuožiūros laisvė kompensuoja jų sekėjų bejėgiškumą ir nevisavertiškumą, ir šie dalykai papildo bei stiprina vienas kitą. Šia prasme lyderiavimas yra sekėjų galios stygiaus kasdieniame gyvenime išraiška.

Tačiau šovinizmas taip pat išreiškia lyderių nesugebėjimą pasiekti tų rezultatų, kurių jie patys ir jų sekėjai tikisi. Susidurdami su struktūriniais apribojimais jie vis iš naujo suvokia savo bejėgiškumą ir savo pastangų neveiksmingumą; tačiau jie gali griebtis *techninių priemonių*, rodančių valstybės galią: karų, grasinimų, silpnesniųjų bauginimo taktikos. Lyderiams tenka nuolat eiti į kompromisą keičiant savo principus bei nuostatas, ir jie dažnai priverčiami apskritai jų išsižadėti. Šioje perspektyvoje šovinizmas yra būdas nuslėpti savo silpnumą nuo savęs ir kitų. Kompromisas gali būti demokratiškas, tačiau jis reiškia ir pažeminimą, jeigu nėra maskuojamas galią simbolizuojančių gestų.

Kandidatų į lyderius atranka

Iki šiol beveik nekalbėjome apie tai, kodėl politiniu lyderiu tampa vienas asmuo, o ne kitas. Tiesą sakant, leidome suprasti, jog šis klausimas nėra svarbus, nebent patiems kandidatams į lyderius ir jų klientams.

[15] XX a. istorija beveik nežino priešingų atvejų: pagalvokime apie Margaret Thatcher, Golda Meir, Indira Ghandi arba apie Jean Kirkpatrick, kurios šovinistinės nuostatos jai pelnė potencialios kandidatės į prezidento postą statusą.

Mėginant suprasti, kodėl tam tikri individai turi šansų išsikovoti politinę paramą, o dauguma kitų gyventojų tokių šansų neturi niekada, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kodėl ši dauguma nustumiama į šalį. Jeigu kalbame apie Amerikos prezidento instituciją, tai visiems, išskyrus „baltuosius anglo-saksų protestantus" *(WASPS, white Anglo-Saxon Protestants)*, beveik per visą šalies istoriją partinės politikos ir įstatymo priemonėmis buvo užkirstas į ją kelias, o ir šiandieną, išskyrus katalikus, tas kelias lieka užkirstas didžiajai daliai gyventojų. Panašių teisinių ir kultūrinių apribojimų yra visose šalyse, nors Amerikos atveju juos labiau nuslepia mitas, esą kiekvienas Amerikos vaikas užaugęs turi šansų tapti prezidentu.

Renkant naują valstybės vadovą kartais lemiamos reikšmės turi organizaciniai sugebėjimai, nors jų paprastai nepakanka norint laimėti rinkimus ir išlaikyti paramą juos laimėjus. Jungtinėse Valstijose ir daugelyje demokratinių šalių išankstinis organizavimas turi esminės reikšmės siekiant laimėti partinę nominaciją; vienpartiniuose režimuose jis ne mažiau svarbus, nors čia naudojamasi kitokia taktika. Šį principą gerai iliustruoja Sovietų Sąjungos istorija: Lenino organizacinis darbas tremtyje, paskui Trockio nušalinimas į svarbiausias partines pozicijas Stalinui paskyrus savus žmones. Organizacinė taktika turėjo lemiamos reikšmės ir po Stalino, Chruščiovo bei Brežnevo mirties. Kai kurie iš šiuo būdu ateinančių į valdžią tampa lyderiais, bet toli gražu ne visi; ir vis dėlto įvykiai, paaiškinantys tam tikro individo iškilimą į valdžią, nėra labai svarbu tam, kaip bus paskirstomos gėrybės.

Tai ypač akivaizdu tais atvejais, kai partijos aktyvistai į kovą dėl aukščiausiųjų valstybės postų įtraukia žinomus, bet nesireiškiančius politikoje ir neturinčius politinių programų žmones. Į prezidento postą gali būti siūlomi: išgarsėjęs generolas; pirmasis astronautas, apskriejęs Žemę; automobilių gamybos įmonės, sukūrusios mažalitražį automobilį, prezidentas. Politinių partijų biurokratams ir siekiantiems žemesnių valdžios postų garsus kandidato vardas leidžia įgyti patrauklią aurą, gaubiančią ir kitus partijos kandidatus bei jos politiką.

Partinė oligarchija kartais kandidatu į lyderius paskelbia asmenį, turintį aiškią politinę poziciją, nors toks aiškumas paprastai garantuoja pralaimėjimą, nes jis atstumia tuos potencialius rinkėjus, kuriems nepatinka kandidato pozicija. Triuškinantys Barry Goldwaterio 1964 m. ir George'o McGoverno 1972 m. pralaimėjimai yra tipiniai to pavyz-

džiai. Ne pozicijos aiškumas, o jos miglotumas dažniausiai teikia populiarumo kandidatui; patrauklumas, o ne ideologija daro lyderį naudingą partijai. Politiniai lyderiai naudingiausi tada, kai gali simbolizuoti tas reikšmes, kurias juose nori matyti suinteresuotos grupės.

Ypač pamokomi yra tie atvejai, kai „lyderis" pats nedalyvauja sąjūdyje, kuris remiasi jo vardu. Martinas Lutheris ryžtingai neigė turįs kokių nors simpatijų valstiečiams, kurie maištavo jo vardu, nors jie save laikė jo sekėjais, o jo tikslą laikė savo tikslu. Kaip jau buvo sakyta, istorikai dažnai atranda, kad joks identifikuojamas asmuo negali būti laikomas, tarkime, miestų riaušių kurstytoju ar vadeiva; tačiau ir policija, mėginanti numalšinti riaušes, ir žmonės, kurie jose dalyvauja, visada atranda „lyderius", kuriems priskiria atsakomybę.[16] Tokiais atvejais akivaizdžiai matyti, kaip lyderiai konstruojami pagal žmonių poreikius. Labiau įprastose situacijose, kai lyderiavimas pripažįstamas, o ne neigiamas, lyderio kaip simbolio konstravimas nėra toks akivaizdus, tačiau jų sekėjų psichologinė dinamika iš esmės yra tokia pati.

Pretendentams į lyderius atėjus į valdžią jų politikos miglotumas šiek tiek išsisklaido, todėl tipiniais atvejais jų populiarumas atitinkamai krinta. Tokiu atveju gebėjimas padidinti ar išlaikyti populiarumą priklauso nuo konkrečios įvykių raidos. Vidaus ar užsienio krizė yra neįkainojama paspirtis palaikant simbolinę lyderio įtaką, net jeigu jo politinė pozicija yra visiškai aiški, kaip tai parodė Rooseveltas per savo ilgą prezidentavimo laiką ir kaip tai patvirtino Margaret Thatcher atvejis Folklendų karo metu.

Tad nėra pagrindo manyti, jog siekiant populiarumo svarbiausia asmens politiniai įsitikinimai ar specifiniai talentai, nebent tų talentų sąraše yra gebėjimas paskatinti žmones savo norus ir viltis suprojektuoti į lyderio asmenį. Retrospektyviai atrodo, jog tie, kurie atliko lyderių vaidmenis, aukščiausiai iškilo dėl žmonių pasirinkimo, o ne dėl tokių dalykų kaip atsitiktinumas, oportunizmas, visuomenės demografinės ypatybės ar psichologinės projekcijos. Į praeitį grimztanti politinė scena palieka neišvengiamybės įspūdį, ir tai dar kartą rodo tiesioginio dalyvavimo įvykiuose poveikį suvokimui, nes kuo platesnė stebėtojo istorinė perspektyva, kuo nuodugnesnė jo socialinė savivoka, tuo

[16] Murray Edelman, *Politics as Symbolic Action* (New York: Academic Press, 1971), 120–122.

akivaizdžiau atsiskleidžia, jog konkretaus individo iškilimas į valdžios viršūnę nėra nei nulemtas iš anksto, nei nulemtas jo ypatingų gebėjimų valdyti žmones.

Išvada

Pats terminas „lyderis" (kaip ir terminai „problema" arba „priešas") yra politinis ginklas. Jis katalizuoja sudėtingą kalbinį žaidimą, kurio patrauklumą lemia tam tikras psichologinių poreikių kompleksas: noras atsakomybę už gerovės pokyčius primesti konkretiems žmonėms ir noras suprasti tokių pokyčių priežastis.

Tam tikra prasme lyderiai išties atsako už žmonių gyvenimo gerovę. Jie save tapatina su tam tikra politika, todėl ir turi už ją atsakyti. Tačiau prielaida, kad būtent lyderiai sukelia įvykius, dėl kurių jie prisiima atsakomybę, yra redukcionistinė, nes ji neatsižvelgia į istorinės kaitos, materialinių sąlygų ir šių sąlygų interpretacijos padarinius. Kaip sudėtingo proceso elementai lyderiai negali nei garantuoti saugumo, nei nulemti kaitos. Vaizduodamiesi turį šią galią jie apsunkina proceso supratimą ir kelia sumaištį viešojoje politikoje.

4 Priešų konstravimas ir naudojimas

Kadangi politika yra neatsiejama nuo konfliktų dėl materialinės naudos, statuso ir moralinių vertybių, kai kurie žmonės visada atsiduria priešpriešoje su kitais žmonėmis ir vieni į kitus žvelgia kaip į oponentus arba priešus. Politiniais priešais gali būti užsienio šalys, nemėgstamų ideologijų gynėjai, kuo nors išsiskiriančios grupės arba paprasčiausiai išsigalvoti dalykai; bet kuriuo atveju visi jie yra esminė politinės scenos dalis. Jie suteikia politiniam spektakliui galią kurstyti aistras, baimes ir viltis, juo labiau todėl, kad vienų žmonių priešas kitiems žmonėms yra sąjungininkas arba nekalta auka.

Politiniai priešai kartais kenkia, bet dažnai ir padeda savo oponentams. Kadangi piešiant grėsmingo priešo įvaizdį galima laimėti politinę potencialių jo aukų paramą, žmonės konstruoja tokius priešus, kurie jiems leidžia patvirtinti savo įsitikinimus ir padeda mobilizuoti sąjungininkus. Tokia funkcija teko XVII amžiaus Salemo raganoms, komunistų agentams mūsų kariuomenėje šeštąjį dešimtmetį, žydams nacių Vokietijoje, homoseksualistams, užsienio režimams su jų nepriimtinomis ideologijomis, maištaujantiems valstiečiams Vietname arba Salvadore. Kai priešas kenkia, atsiranda paskatų nutraukti jo grėsmę su juo susidorojant. Priešingų paskatų atsiranda, jei priešas padeda mobilizuoti paramą režimui arba tam tikrai politikai; tokiu atveju konstruojantieji priešą turi pagrindo visais būdais eskaluoti jo keliamą grėsmę.

Teiginys, kad tam tikra grupė kelia pavojų ar politiškai skaido visuomenę, paprastai imamas ginti apeliuojant ne tiek į stebėjimo faktus, kiek į prielaidas, kurios negali būti įtikinamai patikrintos: kad branduolinio ginklavimosi priešininkai arba kurios nors tolimos šalies partizanai yra agresyvių Rusijos planų marionetės; kad darbdaviai sistemiškai nusavina dalį darbininkų sukuriamos vertės; kad „pa-

saulietiniai humanistai" griauna šalies moralinę tvirtybę. Tie, kurie priešų bijo, paprastai jiems priskiria bruožų, darančių juos pavojingais. Šia prielaida remiamasi ir kai kuriuose akademiniuose, tarp jų ir medicininiuose rašiniuose, nors čia apeliuojama į tokius nestebimus veiksnius kaip nacionalinis charakteris, skurdo kultūra arba psichopatinė asmenybė.

Priešai ir oponentai

Oponentai politikoje nebūtinai yra priešai, nes kai kurie oponentai yra gerbiami ir pripažįstami kaip teisėti. Pripažįstamų ir nepripažįstamų oponentų arba oponentų ir priešų skirtumą lemia tai, ar dėmesys telkiamas į antagonisto prigimtį, ar veikiau į jo naudojamą taktiką.

Žaidimų pasaulyje antagonistas apibrėžiamas kaip priešininkas. Rungiamasi dėl laimėjimo. Tokios rungtynės gali būti sportiškos ir lengvabūdiškos, kaip kartais būna rinkiminės varžybos arba verslo konkursai dėl viešųjų užsakymų. Bet jos gali būti ir nepaprastai rimtos, kaip atsitinka ginčytinų rinkimų, teritorinių nesutarimų ar karo atvejais. Kol dėmesys telkiamas į laimėjimo taktikos paiešką ir jos panaudojimą, tol oponentas yra priešininkas, kad ir koks būtų laimėto išlošio dydis.

Šia prasme santykis tarp teisėtvarkos pareigūno ir asmens, kaltinamo įstatymo pažeidimu, yra priešininkų santykis. Kelių policijos pareigūnas ir eismo taisyklių pažeidėjas, darbo saugos inspektorius ir įmonės savininkas, pažeidęs darbo saugos reikalavimus, net prokuroras ir asmuo, kaltinamas žmogžudyste, įsitraukia į rungtyninį žaidimą ta prasme, kad išlaidos, išlošiai ir net nusižengimų apibrėžimai yra (tikrose ribose) derybų objektas, ir kiekviena pusė gali pasverti alternatyvių veiksmo strategijų naudos ir išlaidų tikimybę. Visų tokių susidūrimų pastangose laimėti rungtynes esama sportinio azarto elementų, o dalyvių dėmesį patraukia pačios procedūros.

Tačiau kur oponentas yra ne priešininkas, o priešas, ten dėmesio centre yra ne procedūra ar procesas, bet pats oponentas. Priešai apibūdinami pagal tam tikrus prigimtinius jų bruožus, kurie juos išskiria iš kitų žmonių kaip piktas, amoralias, iškrypusias ar patologines būtybes. Todėl priešai kelia nuolatinį pavojų nepriklausomai nuo to, ką jie daro, ir nuo to, ar jie laimi, ar pralaimi atskirus susidūrimus, ir jie

kelia pavojų net jeigu apskritai nesiima politinių veiksmų. Naciams žydas yra priešas tol, kol jis egzistuoja. Liberalas, jeigu jis yra apibrėžiamas kaip ardomasis elementas, yra priešas. Užsienio šalis, jeigu jos intencijos suvokiamos kaip „laisvojo pasaulio" (arba „liaudies demokratijos") griovimas, yra priešas. O jeigu nematyti jokios akivaizdžios ardomosios priešų veiklos, tai savaime liudija, jog visuomenę jie ardo veikdami pogrindyje. Šioje konstrukcijoje oponentas turi būti ne nurungiamas, bet sunaikinamas.

Šiedu radikaliai skirtingi požiūriai į antagonistą teikia pagrindo skirtingiems jų apibrėžimams. Apibrėžiant politinius oponentus kaip priešininkus implikuojama, kad nesutarimas susijęs veikiau su taktikos, o ne moralės dalykais: principai nėra ginčijami, todėl žmonės savo interesų vedami gali spręsti, ar jiems verta įsitraukti į kovą ir jeigu taip, tai kieno pusėje. Tokios kovos reikšmė yra ribota, ir grupių, kurias ji paliečia, spektras yra gana ribotas. Tačiau apibrėžiant politinius antagonistus kaip priešus nesutarimų ratas ir paliestų grupių spektras smarkiai išsiplečia.

Nėra jokių specifinių ar prigimtinių bruožų, leidžiančių priešininką atskirti nuo priešo. Norint suprasti šią politikos kalbą būtina žvelgti ne į žmones, kurie taip įvardijami, o į socialinę situaciją ir jos stebėtojų savivoką. Tik tada galime suprasti, kodėl taip dažnai keičiasi politinių priešų apibrėžimai ir kodėl tam tikrose situacijose kiekvienas gali apibrėžti kitus kaip savo priešus arba pats gali būti kitų apibrėžtas kaip priešas. Daugelis politinių „priešų", kurie figūravo mūsų pavyzdžiuose, nepadarė jokios žalos, nors toks jų įvardijimas pasitarnavo jų antagonistų interesams.

Politinės koalicijos

Skirtingų problemų susiejimas ir suvienijimas per kalbą apie priešo prigimtį yra įprastas politinis reiškinys, atveriantis plačias manevro galimybes telkiant paramą politiniam tikslui, net jeigu tai nėra sąmoningai taikoma taktika. Toks susiejimas gali būti visų politinių koalicijų formavimo elementas. Vaizduojant neturtėlį kaip priešą lengviau suburti koaliciją, kuri vienytų žmones, nenorinčius, kad mokesčių lėšos būtų naudojamos socialinėms pašalpoms, skurdą siejančius su nusikalstamumu gatvėse ar su radikalizmu arba neturtėlius suvokiančius kaip

kultūrinę, moralinę ar genetinę grėsmę garbingoms klasėms. Problemos personifikavimas tapatinant ją su priešu padeda mobilizuoti paramą tam tikrai politinei pozicijai ir kartu nuslepiama materialinė nauda, gaunama iš tokios personifikacijos.

Toks skirtingų interesų suvienijimas pavojingus bruožus priskiriant probleminiams priešams stiprina bendrus tikslus ir kartais sukuria tikėjimą jais, net jeigu tokių tikslų ir nesama. Plieno korporacija ir plieno pramonės profesinė sąjunga, kartu pasisakydamos prieš užsienio plieno importą, turi aiškų bendrą antagonistą. Tačiau sutelkus dėmesį į šią užsienio grėsmę kartu į šalį nustumiamas alternatyvus paaiškinimas: kad Amerikos darbininkų problemas sukelia ne individualių užsieniečių priešiškumas, bet nacionalinės ir tarptautinės ekonomikos logika, kuri supriešina skirtingų šalių darbininkus, kadangi importuoja ir eksportuoja nedarbą bei atlyginimų mažėjimą. Sukonstruotas tariamas priešas neleidžia suvokti realios problemos ir kartu suteikia pagrindą politiniam aljansui.

Šiame pavyzdyje užsienio plieno gamintojai išties kenkia, tačiau tikrasis priešas gali būti ne jie. Daugeliu kitų atvejų politiniai aljansai kuriami konstruojant priešus, kurie arba apskritai neegzistuoja, arba nekenkia tiems, kurie juos laiko priešais. Vakarų pakrantėje gyvenantys japonų kilmės amerikiečiai po Perl Harboro antpuolio buvo vaizduojami kaip potencialūs išdavikai; ši konstrukcija suvienijo nacionalistus bei rasistus ir pritraukė į jų koaliciją tuos žmones, kurie tikėjosi pasipelnyti iš priverstinai parduodamo japonų turto prieš uždarant jo savininkus į stovyklas. Abejotinas japonų kilmės amerikiečių vaizdavimas kaip šalies saugumo priešų, matyt, nebuvo sąmoningas melas; veikiau tai buvo įprastesnis ir įtakingesnis politinis reiškinys – konstravimas tokio priešo, kuris pasitarnauja tam tikrų žmonių interesams jiems siekiant turto, aukštesnio statuso ar ideologinio pasiteisinimo.

Įsisenėjusios nesantaikos kurstymas irgi gali sutvirtinti ir išplėsti politines koalicijas. Didesnių karinių išlaidų ir konfrontacinės strategijos šalininkai tiek Kremliuje, tiek Pentagone darosi populiaresni šalių viduje, kai garsina ir perdeda savo antagonistų ginklavimosi mastą bei agresyvius ketinimus. Šia esmine prasme kiekvienoje šalyje vanagai savo antagonistams, siekiantiems savųjų tikslų, padeda kurti politines koalicijas; atitinkamai vienas kitam padeda kiekvienos šalies detanto šalininkai. Šiame procese neformalioms politinėms koalicijoms gali priklausyti *priešai*,

jeigu veikdamos šalies viešąją nuomonę jos siekia išsikovoti didesnių karinių asignavimų. Poliarizuodami viešąją nuomonę priešai paradoksaliai bendradarbiauja tarpusavyje, net jeigu sąmoningai to nesiekia; eskaluodami panašią įtampą vidaus politikoje antagonistai paprastai talkina vieni kitiems. Didėjant įtampai tarp darbininkų ir darbdavių, profesines sąjungas paprastai daugiau remia eiliniai nariai, o darbdavių organizacijas – ryžtingiau remia jų akcininkai ir konservatyvūs visuomenės sluoksniai. Didėjant konfrontacijai tarp pilietinių teisių gynėjų ir ryžtingesnės kovos su nusikalstamumu šalininkų viešoji nuomonė poliarizuojama, dėl to abi pozicijos laimi didesnę finansinę paramą ir pakyla jų statusas. Ryšys tarp socialinės darnos ir priešų baimės yra intriguojamai dialektinis: kartu vyksta ir visuomenės skaidymas, ir jos mobilizavimas, nes gilėjant nesutarimams vienur, didėja sutarimas kitur.[1]

Jeigu plačiai išgarsintą įvykį galima interpretuoti kaip žinomo priešo grėsmingumo patvirtinimą, tai politinė koalicija gali išsiplėsti. Kai 1983 m. Rusija pašovė Korėjos lėktuvą su 267 keleiviais, Reagano administracijos pareigūnai, viešai reiškę savo pasipiktinimą ir pasibjaurėjimą šiuo aktu, pasinaudojo tuo įvykiu ir mobilizavo visuomenės pritarimą savo pastangoms užblokuoti tuo metu kongrese svarstomą branduolinės ginkluotės apribojimo įstatymą ir patvirtinti MX raketų projektą bei padidinti karinį biudžetą. Karo laivo *Maine* nuskandinimas 1898 m. ir Alamo apgultis 1836 m. atliko panašią funkciją; šie įvykiai, įteigę priešo baimę, sužadino visuomenės paramą abejotiniems politiniams veiksmams. Kai plačiai pripažįstamos tokios dviprasmiškų įvykių interpretacijos, pats įvykis tampa kondensacijos simboliu ir gali būti naudojamas mobilizuojant paramą vėlesniems karo veiksmams. Šūkiai „Prisimink Alamą!", „Prisimink *Maine*!" ir „Prisimink Perl Harborą!" telkė paramą ne tik tiems karams, kuriuose jie buvo pirmieji epizodai. Dėstomi vaikams istorijos vadovėliuose bei cituojami patriotinėje oratorikoje jie ir dabar padeda įtvirtinti prielaidą, kad karinės akcijos yra veiksmingas šalies gynimo būdas. Jie padeda išlaikyti latentinę koaliciją, kurią režimas, jeigu reikės, aktyvizuos.

Akivaizdu, kad, padėdami kurti koalicijas, priešai teikia materialinės naudos tiems, kurie juos konstruoja. Ideologija, materialinės paskatos ir priešų paieškos retorika tėra skirtingi to paties proceso aspektai.

[1] Šį procesą nagrinėjau kn. *Politics as Symbolic Action* (New York: Academic Press, 1971), 16-17.

AMBIVALENTIŠKUMAS

Nors įsitikinimai apie priešus paprastai pasižymi tvirtumu, jie retai yra suderinami su kitais politiniais įsitikinimais, o kartais net to paties individo įsitikinimai apie priešą yra akivaizdžiai prieštaringi. Jie remiasi paveldėtais naratyvais, kurie gali būti aktualizuojami atsiradus juos žadinančių postūmių. Skirtingose situacijose žmonės skirtingai suvokia „reikšmingo kito" vaidmenis. Kai dėmesys telkiamas į rusų Didįjį baletą, jungtinį erdvės tyrimą arba grūdų prekybą, amerikietis Rusiją gali suvokti kaip draugišką valstybę; tačiau kaip priešą ją suvokia, jeigu jo dėmesys telkiamas į MX raketas Amerikoje ar į sparnuotąsias raketas Europoje. Stereotipinių įsitikinimų įgyjame įsisavindami savo kultūrą. Visada esama mažumų, paprastai nedidelių, kurių įsitikinimai yra tokie tvirti, kad tokiems prieštaringiems suvokiniams nelieka vietos; tačiau dauguma gyventojų laikosi labiau ambivalentiškų nuostatų. Individai atspindi socialines sroves, net jei tos srovės juda priešingomis kryptimis.

Tarptautinėje politikoje paprastai nesunku dabartinį sąjungininką paversti priešu, o priešą – sąjungininku ir sulaukti visuomenės paramos. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje mūsų sąjungininkais buvę rusai staiga virto priešais šaltajame kare, o mūsų buvę priešai vokiečiai virto sąjungininkais. Panašiai 1970 m. dramatiškai pasikeitė mūsų santykiai su Kinija. Tokia orveliška kaita įvyksta ne tais klausimais, kurių atžvilgiu visuomenės nuomonė yra smarkiai poliarizuota, bet, paradoksalu, tais klausimais, kuriais egzistuoja beveik konsensusas; nes tokioje situacijoje žadinantieji postūmiai paprastai ateina iš vieno šaltinio, dažniausiai iš valdžios, ir viešoji nuomonė į juos gana patikliai reaguoja.

Ambivalentiškumą išreiškia ir priešo veiksmų imitavimas – reiškinys, dažnai pastebimas vėlesnėje grupių priešiškų santykių raidoje. Bene aiškiausiai tai liudija priešiškų režimų tendencija imituoti vienas kitą kuriant ginkluotės sistemas, vienas kitą kaltinant dėl agresyvių planų, saugumo vardan slopinant vidaus kritiką bei laisves ir formuojant užsienio politiką kaip veidrodinį savo antagonisto politikos atspindį.

Šį reiškinį galima pastebėti ir pavergtųjų grupių tarpusavio santykiuose vidaus politikoje. Jose dažnai atsiranda vidinių frakcijų, kurios tarpusavio kovoje naudoja tuos pačius smurtinius metodus, kuriuos

prieš juos naudoja pavergėjas. Tokiais bruožais pasižymi juodaodžių tarpusavio vaidai ir jų vaidai su indais Pietų Afrikoje; šį reiškinį liudija ir faktas, kad pavergtųjų grupių nariai paprastai tampa slaptosios policijos agentais ir informatoriais. Priešiškumas ne tik atskiria, bet ir suartina. Bene svarbiausias tokio politinio imitavimo padarinys yra tai, kad jo veikiama klostosi socialinių santykių sistema, atspindinti priešu laikomos grupės sistemos pobūdį. Diskursyvinis priešiškumo konstravimas, agresyvumas ir imitavimas tampa vieningo proceso sudedamąja dalimi.

Specifinė ambivalentiškumo forma pasireiškia tuo, kaip visuomenė traktuoja žmones, apie kuriuos paprastai kalbama su simpatija ir užuojauta, bet kurie dažniausiai traktuojami taip, tarsi jie būtų pavojingi, amoralūs ir nesugebantys gyventi savarankiškai. Šiai kategorijai priklauso moterys, vaikai, kai kurie darbininkai ir tarnai, pašalpų gavėjai bei nonkonformistai, vadinamieji „nenormalūs". Visos kartu tokios grupės sudaro didelę visuomenės dalį, ir kuo didesnė toji dalis, tuo labiau tikėtina, kad su ja bus elgiamasi kaip su priešu. Tų grupių statusas ir elgesio su jomis būdai skirtingų kultūrų skiriasi, tačiau visur būtent jie pirmiausia labiausiai išnaudojami darbe, jiems nepripažįstamos teisės bei galimybės, kuriomis naudojasi kiti, jiems taikomos griežtos drausminimo priemonės, kurios tipiškai įvardijamos kaip „parama".[2]

Šiais atvejais stebina kalbos ir veiksmų neatitikimas, nors paprastai jis nėra pastebimas ir nėra pripažįstamas net tada, kai apie jį prabyla politiniai disidentai arba akademiniai tyrinėtojai. Šios grupės skiriasi nuo tų grupių, kurios bent dviem požiūriais eksplicitiškai įvardijamos kaip priešai. Pirma, jos glaudžiai bendrauja su kitais gyventojais. Antra, jų bendradarbiavimas turi esminės reikšmės darniam socialinės tvarkos funkcionavimui; visuomenės išlikimui reikia ne jų priešiškumo (kaip kitų priešų atveju), bet jų paslaugų ir pasiaukojimo. Simpatijos, užuojautos ir paramos kalba nuo tokios grupės nario ir nuo kitų nuslepia faktą, jog šių grupių išnaudojimas yra svarbus visuomenės išlikimui. Todėl ši ambivalentiška priešiškumo forma išlieka nekintanti, o kitos formos ateina ir praeina kintant politiniams poreikiams bei galimybėms.

[2] Žr. mano *Political Language* (New York: Academic Press, 1977), chap. 4, kur išsamiau nagrinėjamas šis reiškinys.

LINGVISTINIS PRIEŠŲ ĮTAIGAVIMAS

Atrodo, jog tikėjimas politinių priešų egzistavimu viešąją nuomonę veikia stipriausiai tada, kai priešas neįvardijamas eksplicitiškai, bet įtaigaujamas *(evoked)* netiesioginės nuorodos priemonėmis. Bene dažniausia subtilaus įtaigavimo forma yra toji, kai siūloma tam tikra veiksmų linija, implikuojanti tam tikros grupės pavojingumą. Antai kalbant apie mirties bausmę kartu kalbama apie būtinybę nuo smurto apginti juodaodžius ir neturtinguosius gyventojų sluoksnius. Liberalusis argumentas, kad mirties bausmės įstatymas paliečia neproporcingai daug neturtingųjų ir juodaodžių, neabejotinai stiprina tam tikros visuomenės dalies pavojingumo jausmą. Sąsajos subtilumas daro ją tik tvirtesnę, nes „mirties bausmė", kaip ir kiti kondensaciniai simboliai, savo įtaigumą gauna iš asociacijų, kurias jis slopina. Kalbos apie lūšnynus arba apie vargšus daugeliui asocijuojasi veikiau su pavojingomis žmonių grupėmis, o ne su ekonominiais nepritekliais. Josephas Gusfieldas parodė, jog svaiginamųjų gėrimų draudimas Amerikos agrariniams fundamentalistams asocijavosi su įsitikinimu, jog miestų katalikai kelia grėsmę Amerikos moraliniam gyvenimo būdui.[3] Implicitinės asociacijos su priešu viešajai problemai suteikia emocinio krūvio, o eksplicitinis priešo įvardijimas opozicijai leistų lengviau atremti daromą prielaidą ir galėtų sukelti abejonių tiems, kurie ją pripažįsta. Tad įtaigavimas kondensacinio simbolizmo priemonėmis yra esminis šių priešiškumo konstravimo formų bruožas.

Grubi ir tiesmukiška kalba, kurios paprastai griebiamasi priešams apibūdinti, taip pat sustiprina tam tikras latentines prasmes. Žodžiai *spic*, *nigger* ir *kike* vartojami mažumų grupėms pavadinti; nešvankybių kupina kalba (kaip toji, kuria parašytas Juliuso Streicherio trečiojo dešimtmečio rašinys *Der Stürmer*); kitų tautų ar užsienio valstybių apibūdinimas tokiais terminais kaip „barbarai" arba Reagano frazė „blogio imperija" liudija kalbančiojo pastangas perteikti auditorijai neapykantą peržengiant įprastosios terminijos ribas.

Nors tiesioginis tokios kalbos objektas yra tariamasis priešas, netiesiogiai ji yra nukreipta ir prieš kitus žmones, jo atžvilgiu nesilaikančius tokios pat nuostatos. Vartojant tokius terminus kaip „nigeris", metamas iššūkis humanistų bei liberalų ideologijai juos asocijuojant su

[3] Joseph R. Gusfield, *Symbolic Crusade* (Urbana: University of Illinois Press, 1963).

įvardytuoju priešu. Tokiais atvejais implicitinis taikinys terminui suteikia didesnį emocinį krūvį nei eksplicitinis objektas, nes vadinant juodaodžius, tarkime, žemesne rase, išreiškiamas tik kalbančiojo įsitikinimas, o implicitinė prielaida, kad juodaodžių lygių teisių gynėjai yra nenormalūs, akivaizdžiai meta iššūkį klausytojui. Todėl tokia kalba klausytoją patraukia arba atstumia, priklausomai nuo jo paties išpažįstamų vertybių. Tokia kalba auditoriją veikiau poliarizuoja negu įtikina. Gilindama nesutarimą ji aktualizuoja patį klausimą ir abiem pusėms padeda pritraukti daugiau rėmėjų bei išteklių.

Kalbą apie politinius priešus apibūdina gana siaura tarpusavyje prieštaringų ir dviprasmiškų tezių aibė, ir tos tezės naudojamos nepriklausomai nuo to, ar skiriamasis priešiškos grupės bruožas yra odos spalva, tautybė, lytis, rasė, klasė, ar ideologija. Iš standartinio įtarumą ir priešiškumą įtaigaujančių tezių sąrašo diskurse vyrauja tos, kurios padeda suburti koaliciją konkrečiu atveju, ir būtent tiems, kurie į šį žaidimą įsitraukia, jos konstruoja „savųjų" ir „svetimųjų" sąvokas.

Panagrinėkime kai kurias bene prieštaringiausias tezes. Antai priešiškos grupės nariai yra atsiskyrėliai ir užsidarėliai, tačiau jie siekia įsiskverbti į tuos socialinius sluoksnius, kuriuose nėra pageidaujami. Jie ne tokie intelektualūs, mažiau pažengę evoliucijos raidoje arba yra toliau nuo Dievo malonės nei kiti, tačiau yra gudrūs, pavojingai išradingi ir šėtoniškai gebantys pranokti kitus, jeigu jėga nelaikomi savo vietoje. Jie yra fiziškai silpni, elgiasi kaip gyvuliai, nuo jų sklinda blogas kvapas, tačiau jie pasižymi ypatinga lytine potencija ir fiziniu patrauklumu. Jie yra silpni, baikštūs ir nuolankūs, tačiau siekia visus valdyti, yra agresyvūs ir nuožmūs.

Dviprasmiškų ir prieštaringų teiginių veiksmingumas formuojant tiek politinius santykius, tiek valstybės vykdomą išteklių paskirstymą verčia abejoti idėja, kad *ego* gali būti pagrįstai traktuojamas kaip tvarus ir neprieštaringas subjektas, o socialinis pasaulis – kaip neprieštaringa visuma. Priešais tampa tie, kuriems tam tikroje situacijoje lengviausia pritaikyti vieną iš minėtųjų tezių; subjektais ir objektais tampa tie, kuriuos tokiais padaro konkrečios tezės pripažinimas, ir jokia tapsmo forma neturi būtinojo ryšio su ankstesnėmis, esamomis ar būsimomis formomis, išskyrus faktą, jog visas jas veikia žmonių materialinė nelygybė ir būtent ji kai kurias jų įtvirtina ilgiems laikotarpiams.

PERSPEKTYVOS PRARADIMAS

Priemonės, kurių žmonės griebiasi savo politinių priešų atžvilgiu, retai atitinka pastarųjų daromą žalą. Atrodo, jog priešiškumo kalba, išstumdama racionalų išskaičiavimą ir perspektyvos suvokimą, visiškai užgožia sąmonę. Pakanka priminti stereotipinius japonų įvaizdžius, vyravusius JAV Antrojo pasaulinio karo metu ir tai, kaip greitai jie išsitrynė iš viešosios sąmonės po karo.

Sutelkus dėmesį į priešus paprastai prarandamas saiko jausmas svarstant gynimosi nuo jų priemones. Ribiniu atveju ginant nuo priešo nacionalinį suverenumą kai kurie veikėjai gali net panaudoti branduolinį ginklą, nors toks panaudojimas veikiausiai reikštų ne tik to suverenumo, bet ir visos žmonijos sunaikinimą. Vienu metu kai kuriose Amerikos valstijose už nedidelį kanapių kiekio laikymą žmonėms buvo skiriamos keturiasdešimties metų kalėjimo bausmės – tai priemonė, kuri akivaizdžiai sietina ne su kanapių rūkymo žala, o su įsitikinimu, kad nusižengęs asmuo yra blogio įsikūnijimas. Per visą istoriją žvėriškiausiai kankinti buvo tie žmonės, kurie buvo skelbiami bedieviais arba valstybės priešais dėl to, kad viešai nepripažino ištikimybės vyraujančiai ideologijai. Bausmės yra griežtesnės tada, kai faktai, kuriais grindžiami kaltinimai dėl piktadarybės, nėra matomi: kai jie priskiriami asmens sąmonei arba charakteriui, o ne matomai išorinei elgsenai ir jos padariniams. Tai liudija raganų deginimas XVII a. ir raganų medžioklė XX amžiuje. Prisiminkime amerikiečių kapitono Vietname teiginį, kad, norėdamas išsaugoti kaimą, jis turi jį sudeginti, arba Salvadoro kariuomenės karininko teiginį 1982 m., kad jis privaląs žudyti moteris ir vaikus, nes moterys gimdo vaikus, kuriuose jau slypi maištavimo sėkla. Čia veikia iškreiptas racionalumas. Kadangi nematomų veiksnių padariniai yra nenumatomi, atsiveria visiška laisvė tendencingam ir ideologizuotam mąstymui.

Priešiškumas įteisinamas kuriant tam tikrą naratyvą apie praeitį ir ateitį – tam tikrą siužetą, kuris drakoniškas priemones, naudojamas prieš tariamus priešus, racionalizuoja remdamasis tuo, jog blogis turi būti sunaikintas, kad visuomenei ir net jos priešams būtų garantuota geresnė ateitis. Eretikų deginimas, jų karjeros žlugdymas, jų viešas pasmerkimas socialinę tvarką turi apsaugoti nuo užkrato, apsėdusio antagonistą.

Konstruodami tokius priešus bei naratyvinius siužetus, nusakančius jų vietą istorijoje, žmonės kartu apibrėžia ir save bei savo vietą istorijoje: tapatybės paieška teikia energijos visam procesui. Palaikyti karą prieš užsienio agresorių, kuris kelia grėsmę šalies suverenitetui ir moralei, vadinasi, save konstruoti kaip nekaltų didvyrių visuomenės narį. Žmones, kuriems jis daro žalą, apibrėždamas kaip nedorus, daromos žalos autorius save apibrėžia kaip dorą. Naratyvas nustato priešo ir jo aukos-gelbėtojo tapatybę, pastarąjį apibrėždamas kaip kilusį iš nekaltos praeities ir pašauktą sukurti šviesesnę pasaulio ateitį – išvalyti jį nuo užkratų, kuriuos įkūnija priešas.

Kartais užsienio ar vidaus priešo oficialus apibrėžimas tampa ginčų objektu, kaip tai buvo Vietnamo karo atveju, makartizmo laikais arba iškilus Centrinės Amerikos problemoms. Tokiais atvejais daugėja disidentų, jie yra slopinami, ir viešoji nuomonė vis labiau poliarizuojasi. Ginčytini grėsmių apibrėžimai paprastai atsiranda dėl režimo ideologinio nelankstumo arba dėl į šalį mėginamų nustumti vidaus problemų, kurias konstruoja užsienio politikos problemos. Režimo oficialiosios politikos priešininkai patys tampa grėsme, kurią nuolat ir vis intensyviau pabrėžia oficialūs pareiškimai. Ilgainiui disidentai gali sulaukti tokio priešiškumo, kuris pranoksta priešiškumą oficialiajam priešui.

Galiausiai tiek Vietnamo karo, tiek makartizmo laikų problemos buvo išspręstos paradoksaliu būdu. Didžioji gyventojų dalis atmetė oficialųjį priešo apibrėžimą ir privertė valdžią nutraukti abejotiną politiką. Valdžia dėl to beveik nenukentėjo, nebent pašlijo jos istorinė reputacija; tačiau tie, kurie jai metė iššūkį, tuomet smarkiai nukentėjo, kai kurie net vėliau prarado darbą arba karjerą, nes jų kitamanybė buvo asocijuojama su radikalizmu ir neatsakingumu. Pozicija, kurią žmonės užima tariamo priešo atžvilgiu, matyt, yra laikoma jų pačių patikimumo ir garbingumo kriterijumi, o jų pozicijos pagrįstumas, atsiskleidžiantis istorijoje, kaip atrodo, nedaro ryškios įtakos vyraujančiai viešajai nuomonei.

Dėmesio telkimas į priešą smarkiai padidina stebėtojo jautrumą vieniems jo bruožams, bet kartu nulemia stebėtiną nejautrumą kai kuriems kitiems jo bruožams.[4] Stiprūs jausmai sukuria pozityvų arba

[4] Žr. Kenneth Burke, *A Grammar of Motives* (New York: McGraw-Hill, 1945), 6–7.

negatyvų emocinį ryšį – su savo vaiku, meiluže, gydytoju arba antagonistu – taigi kiekviena pusė ima atpažinti silpnąsias ir stipriąsias kitos pusės vietas. Kadangi Josephas McCarthy jautriau nei patys liberalai pagaudavo liberaliosios retorikos dviprasmybes, jis liberalus galėjo įtaigiai vaizduoti kaip komunistų užtarėjus. Panašiai ir liberalai, pradėję jo nekęsti, geriau nei jo šalininkai perprato jo polinkį falsifikuoti duomenis ir suvokė jo psichologinius kompleksus, paaiškinančius jo viešąją pozą. Priešiškumo nulemtas didesnis jautrumas padeda lengviau atskleisti silpnąsias priešo vietas ir kliudo įgyvendinti jo siekius.

Tačiau šis jautrumas turi ir išvirkščiąją pusę. Sutelkus dėmesį į vieną specifinį grėsmę simbolizuojantį bruožą ar vaidmenį – į odos spalvą, religiją, ideologiją ar tautybę – mažiau pastebimi individualūs žmonių skirtumai. Įvairūs žmonių talentų, interesų, politinių filosofijų bei nuostatų skirtumai užgožiami tada, kai tam tikra žmonių grupė apibrėžiama kaip priešas. Vokiečiai, vietnamiečiai, lotynų amerikiečiai tampa homogeniniais kolektyvais, kuriuose neįžvelgiama jokios vertybių, asmenybių, politinių programų ar veiksmų įvairovės. Visa ši įvairovė lieka nematoma arba yra pripažįstama tik kaip regimybė, slepianti esminį tapatumą.

Tad individų kaip žmogiškųjų būtybių pripažinimas reiškia, jog jie nėra traktuojami kaip priešai. Antisemitas, kuris jums sako, jog kai kurie iš geriausių jo draugų yra žydai, nebūtinai meluoja. Psichologinė žmogiškųjų būtybių ir priešų disjunkcija taip pat paaiškina, kaip tokiose šalyse kaip Austrija, kur dabar gyvena labai mažai žydų, gali plisti ir stiprėti antisemitizmas. Realūs žydai čia neatlieka jokio vaidmens. Panašiai kasdienė Vietnamo ar Salvadoro realių žmonių veikla neturėjo jokios reikšmės sprendžiant klausimą, ar jie kelia „grėsmę laisvajam pasauliui". Stereotipinė kalba sukuria savo diskurso pasaulį ir savo logiką. Empatija priešui atlieka taktinę funkciją, nes ji leidžia pasinaudoti jo silpnybėmis, o nejautra individualiems skirtumams atlieka propagandinę funkciją, nes ji sutelkia dėmesį į tam tikrą bruožą, kuris gali būti panaudotas telkiant sąjungininkus.

Taikinių sukeitimas

Suvokus, kad priešas tūno stebėtojo akyje ir kad toji akis nekreipia dėmesio į tariamo priešo realų elgesį, tampa aišku, jog nebūtinas loginis ar empirinis ryšys tarp patirtos žalos ir įvardijamos jos priežas-

ties. Žmonės, negaunantys to, ko jie, jų įsitikinimu, nusipelno arba jaučiantys kylant grėsmę jų privilegijoms, paprastai ieško priešų, kuriems galima būtų suversti kaltę dėl vargų; tačiau tie, kuriems toji kaltė priskiriama, gali būti niekuo dėti į padėtį žvelgiant istoriko ar socialinio teoretiko akimis. Nuoskaudų projektavimas į personifikuotus taikinius – į pažeidžiamus asmenis, galimus panaudoti politiškai ir psichologiškai – yra įprastas priešo konstravimo būdas. Dažnai jis pasireiškia tuo, kad kaltė dėl žalos nuimama nuo tų, kurie realiai ją daro ir perkeliama tiems, kurie paprasčiausiai neturi politinės galios. Kartais ji nukeliama į kurią nors užsienio šalį, į kurią nors religiją ar į ideologinę grupuotę, simbolizuojančią svetimybę arba nesuprantamybę.

Nepriklausomai nuo to, ar toks kaltinimo taikinių sukeitimas turi kokį nors racionalų pagrindą, jis yra žmonėms priimtinas, nes tenkina jų poreikį savo pasipiktinimą išlieti kokiam nors objektui, o ypač tokiam, kuris negali deramai pasipriešinti. Priežasčių sukeitimas taip pat išvaduoja nuo būtinybės imtis analizės, galinčios parodyti, kokiu mastu socialinės ir ekonominės sąlygos bei institucijos nulemia skirtingas žmonių gyvenimo perspektyvas ir nelygius sėkmės šansus. Nedarbas ir menki realūs atlyginimai kelia nepasitenkinimą socialinių pašalpų gavėjais, juodaodžiais ir moterimis, nes piktinamasi tuo, kad šių paramai švaistomos valstybės iždo lėšos arba kad jie užima baltaodžių darbo vietas. Didelė visuomenės dalis visada dėl kainų infliacijos yra pasirengusi kaltinti atlyginimų didėjimą, o ne pinigų politiką ar korporacinį kainų reguliavimą net kapitalui imliose pramonės šakose.

Užsienio priešų paieška, kad nukreiptų dėmesį nuo vidaus problemų, yra klasikinis ir dažnai veiksmingas politinis gambitas. Nors ši problemų sukeitimo forma kartais naudojama sąmoningai, tai nėra būtinas jos bruožas. Kadangi ilgalaikės vidaus problemos paprastai reikalauja reformų, kurios pagerintų neturtingiausių sluoksnių padėtį, o užsienio problemos tipiniais atvejais pateisina valdžios išlaidas, iš kurių pelnosi verslo sluoksniai, turi būti suprantama, kodėl liberalai labiau linkę dėmesį telkti į vidaus problemas, o konservatoriai – į užsienio grėsmes; nors abiem atvejais tai nėra sąmoningai naudojama taktika įtvirtinant liberaliąją ar konservatyviąją ideologiją. Veikiau čia turime dar vieną pavyzdį, kaip gali būti racionalizuojamos bet kokios politinės pozicijos nuslepiant savanaudišką jų pobūdį.

Tačiau užsienio politikos avantiūros kartais sukelia vidaus neramumų, užuot juos malšinusios, kaip tai dramatiškai parodė Vietnamo karas. Svarbiausia yra tai, kokiu mastu visuomenėje sutariama, jog esamo režimo atakuojamas priešas išties kelia grėsmę. Vietnamo atveju visuomenė buvo labai poliarizuota. Tokiose situacijose, ypač jeigu žlunga karinė avantiūra, režimai yra linkę kitamanius laikyti priešo parankiniais ir juos persekioti bei slopinti visais galimais būdais – tai yra dar vienas sukeitimo pavyzdys. Nixono administracijos *Cointel* projektas buvo įžūlus, nors ir slaptas, pasidavimo šiai pagundai atvejis, tačiau dažniausiai tokia nuostata reiškiasi tuo, jog prieš demonstrantus ir disidentus naudojamos baudžiamosios sankcijos.

Viena iš įprastų sukeitimo formų yra toji, kai tam tikros socialinės politikos aukos pačios apkaltinamos dėl savo vargų: skurdžiai, emociniai arba dvasiniai paliegėliai ar narkomanai vaizduojami kaip pavojingi elementai, kurių problemas sukuria jų pačių moralinis pagedimas. Nors socialiniai teoretikai šiuos žmones labiau linkę laikyti pasaulio, kurio jie patys nesukūrė, aukomis, tikros atsakomybės priskyrimo klausimas yra gana sudėtingas, tad visada lieka erdvės ideologinei stebimų faktų interpretacijai.

Sukeitimo forma, labiausiai palaikanti politinį ir socialinį stabilumą, veikiausiai yra toji, kai dėl asmens nesėkmių yra kaltinamas jis pats, kai kaltės jausmą dėl nesėkmių patiria asmuo kaip individas arba kaip socialinės klasės narys, nors ta kaltė gali būti priskiriama ir ekonominėms bei socialinėms institucijoms. Daugelis bedarbių, neturtėlių ir moterų, dirbančių menkai apmokamą, neprestižinį ir neperspektyvų darbą, mano, jog tokios pažemintos padėties jie yra nusipelnę, kad jie yra mažiau gabūs, o jų paslaugos ne tokios vertingos, kaip tų, kuriuos lydi sėkmė ir turtai.

Turtingieji yra to paties sukeitimo mechanizmo aukos, nes ir jie yra socializuojami taip, kad jaustų kaltę, bent jau ambivalentiškai, dėl akivaizdžių visuomenės, kuri leidžia jiems klestėti, socialinių patologijų. Kaip ir tie, kurie yra nepalankiausioje socialinėje padėtyje, jie veikia pagal savo socialinės situacijos logiką, ir vyrauja tendencija atsakomybę dėl esamos padėties priskirti žmonių charakterio ydoms.

Nepasitenkinimo objektų sukeitimo atveju pyktis arba kaltės jausmas paprastai nukreipiamas į „amžinus priešus“: į tam tikras žmonių grupes, kurios kaitina skirtingų grupių įtarumą ir pyktį, todėl įvairias

nepasitenkinimo apraiškas ima transformuoti ir burti į politines koalicijas (apie tai kalbėjome anksčiau). Bene svarbiausias veiksnys, lemiantis tai, kodėl kai kurie žmonės tampa įtarumo taikiniais, yra vienokia ar kitokia jų charakteristika, kurią visuomenės dauguma apibrėžia kaip įtartinumo simbolį: ideologija, odos spalva, religiniai įsitikinimai, nesirūpinimas savo valdų apželdinimu ar net keliavimas po savo apylinkes pėsčiomis, o ne automobiliu. Bene dažniausia charakteristika yra tautybė, jeigu ji suvokiama kaip tam tikrų žmonių nevisavertiškumo požymis, palyginti su amerikiečiais, anglais ar švedais, su kuriais jie paprastai bendrauja. Nepasitenkinimas paprastai nesunkiai sukoncentruojamas į tam tikros tautybės žmones, nes rusai, salvadoriečiai, vietnamiečiai ar korėjiečiai, kaip stereotipai, yra ir daugelio kitų taikinių kondensaciniai simboliai.

PRIEŠŲ KONSTRAVIMAS IR KOGNITYVINIS STRUKTŪRIZAVIMAS

Tiek psichologijos teorija, tiek kasdienės politikos stebėjimai rodo, jog kiekvienas įsitikinimas sistemiškai yra susijęs su kitais įsitikinimais. Kognityvinės struktūros dalys implikuoja, stiprina ir transformuoja viena kitą. Kad liberalus šaunamųjų ginklų kontrolės šalininkas būtų suvoktas kaip geros visuomenės priešas, turi būti pripažinta tam tikra platesnė įsitikinimų struktūra: (1) blogi žmonės, o ne socialinės sąlygos ar klasių nelygybė sukelia socialines problemas; (2) šaudydami kaltininkus galime išspręsti užsienio priešų, vidaus diversantų ir nusikaltėlių keliamas problemas; (3) ginklų savininkai gins demokratiją ir nuosavybės teises, o ne kels grėsmę šioms institucijoms. Įsitikinimai nebūtinai turi būti logiškai nuoseklūs, net jeigu jie priklauso tai pačiai kognityvinei struktūrai; tačiau kiekvienas įsitikinimas yra veikiamas funkcijos, kurią jis atlieka platesnėje įsitikinimų aibėje ir tokią aibę suponuoja.

Atrodo, jog tų įsitikinimų struktūrų, kurios formuoja politinę mąstyseną bei elgseną, priešo konstrukcija yra esminis komponentas. Priešas žmonių dėmesį telkia į politinį pasaulį su jo apibrėžta praeitimi, nulemta ateitimi ir specifine aplinka, kurioje nustatytais būdais veikia tam tikros sudėties veikėjai. Šis sukonstruotas pasaulis apibrėžia, kokia politika priimtina ir kokia nepriimtina. Pasaulis, kuriame priešas

buvo nacizmas, turėjo aršaus antisemitizmo praeitį ir grėsmingą ateitį, kur didžiausią grėsmę kėlė rasiniai ir religiniai prietarai, o priešai ir sąjungininkai buvo apibrėžiami pagal jų požiūrį į antisemitizmą. Žydai yra priešai tokiame pasaulyje, kuriame tiesiogiai arba netiesiogiai atsako už asmenines nesėkmes, katastrofas, karus ir ekonomines krizes; jie kelia užkrato grėsmę grynų rasių tautoms ir tikrajai religijai bei etikai. Priešas objektyvuoja ir simbolizuoja praeities, dabarties ir ateities konstravimą.

Įsitikinimų aibė, sudaranti tokią kognityvinę struktūrą, sistemiškai pertvarkoma, kad išsaugotų priešo konstrukciją tais atvejais, jei jai metamas iššūkis; tai implikuoja pats terminas „struktūra". Tokį pertvarkymą nesunku atlikti, nes atsargoje visada esama dviprasmiškų terminų, implicitinių jungčių ir pagalbinių prielaidų, kurios padeda atremti loginius ar empirinius iššūkius. Jeigu „komunistų", kuriuos senatorius Josephas McCarthy tariasi radęs kariuomenėje bei valstybės departamente, nerandama, tai tas nesurandamumas rodo jų gudrumą bei klastingumą. Faktas, kad žmogžudysčių statistika yra kur kas didesnė šalyse, kur leidžiama turėti šaunamuosius ginklus, palyginti su šalimis, kur tai draudžiama, rodo ne didesnį nusikalstamumą, o tik būtinybę piliečiams dar labiau ginkluotis kovojant su nusikaltėliais. Kognityvinė struktūra, palaikanti įsitikinimą, jog egzistuoja tam tikras priešas, remiasi tam tikra fundamentalia prielaida arba baime, kuri turi esminės reikšmės politinei savivokai ir politinių vaidmenų tapatybei.

Priešai kartais gali būti keičiami, kad išsilaikytų kognityvinės struktūros įtaigumas ir veiksmingumas. Keičiantis laikams ir kartu kintant grėsmių įvardijimo madoms atsiranda naujų priešų, ir jie gali koegzistuoti su senaisiais. Nuo XIX a. ketvirtojo dešimtmečio „nieko nežinau" *(Know nothing)* sąjūdžio laikų grėsmingų svetimųjų apibrėžimas Amerikoje periodiškai keitėsi: tai papistai, tai anarchistai ar komunistai ir trumpam – fašistai. Pastaraisiais dešimtmečiais taikiniu tapo trečiojo pasaulio teroristai kartu su komunistais. Per pastarąjį šimtmetį liberalai ir radikalai savo priešais, be kitų, laikė kapitalistinius trestus, FTB, CŽV ir tartautines korporacijas. Per Amerikos istoriją vienas kitą keitė šie užsienio priešai: Anglija, Meksika, Ispanija, Vokietija, Rusija, Šiaurės Korėja, Kuba, Vietnamas, Nikaragva. Nepriklausomai nuo to, ar priešo vaizdinys yra realus konkrečiu atveju, pripažintas ir įtikinamas priešas yra būtinas politinės sistemos komponentas.

Politikoje priešai taip pat padeda konstruoti subjektyvumą. Politizuoti žmonės pirmiausia apsibrėžia per opoziciją grupėms, kurių bijo ir kurias smerkia. Lyderiai ir pretendentai į lyderius savo įvaizdį paprastai formuoja kaip pagrindą opozicijos priešui arba priešams. Šis reiškinys padeda suvokti, kodėl priešiškumas gali būti priskiriamas žmonėms, kurie, kitų akimis, nedaro nieko blogo. Jis padeda paaiškinti ir priešo konstravimo pastangų politikoje visuotinumą: jos glaudžiai siejasi su savivokos arba tapatybės įgijimo pastangomis ir su lyderiavimo idėja.

Savivoka yra esminis bet kurios kognityvinės struktūros elementas, nes ji nustato moralinę perspektyvą, arba ideologiją, kuria vadovaudamasis asmuo interpretuoja socialinį pasaulį. Specifiniams priešams įvardyti pasitelkiama specifinė ideologija. Daug žinome apie asmens moralines nuostatas bei jo ideologiją, jeigu žinome, ką jis laiko savo politiniais priešais: liberalus, policiją, skurdžius, turtuolius, jaunimą, vyriškąją giminę ar katalikus.

Politiniai priešai naudojami apibrėžiant asmens priklausomybę vienai ar kitai socialinei grupei. Kai lingvistinių bei kitokių ženklų žmonės paraginami apsibrėžti kaip kitokios grupės nariai, atitinkamai keičiasi priešo vaizdiniai. Asmens apsibrėžimas tautiniais, religiniais, etniniais, ideologiniais, ekonominiais ar kitokiais terminais yra kartu ir priešų apibrėžimas tais pačiais terminais. Suvokimas, kategorizavimas ir politika yra vieno ir to paties proceso bruožai.

Pasaulis, kurį sužadina vienoks priešas, nebūtinai nustumia į šalį kitus pasaulius ir kitokius priešus. Neapykanta juodaodžiams nekliudo neapkęsti homoseksualistų, bankininkų arba azijiečių. Kartais šie pasauliai susiliečia, nes skirtingi priešai gali būti suvokiami kaip kurio nors vieno priešo sąjungininkai arba marionetės; kartais jie užima skirtingas sąmonės kerteles.

Oponentai kaip stabilizatoriai

Senos priešiškumo tradicijos kuria numatomą diskursą ir numatomą galios, privilegijų bei išteklių paskirstymo tvarką. Nuo seno įtvirtinta priešiškumo kalba bei priešiškumo gestai atitinkamai tampa ženklais, liudijančiais susitaikymą su vyraujančiais socialiniais santykiais. Nustojus baimintis priešo keliamų pavojų arba jį sunaikinus fizine jėga prasi-

deda politinė kaita; nuo seno vykstančio žodinio puolimo tąsa, neparemta ryžtingais fiziniais veiksmais, rodo, kad viskas išliks kaip buvo, kad priešiškumo dramaturgija konsoliduoja visuomenės paramą režimui, vyraujančiai politikai ir egzistuojančiai nelygybei.

Šis reiškinys padeda suprasti, kodėl taip ilgai, paprastai ištisus šimtmečius, tarp socialinių grupių tęsiasi išnaudojimo santykiai, kai tam tikros grupės gali atvirai nepaisyti moralinių kodeksų, deklaruojamų jų pačių narių. Baltieji savo požiūrį į juodaodžius apibrėžia kaip rūpinimąsi arba kaip pastangą sukurti juodaodžiams patogias gyvenimo sąlygas – net jeigu juodaodžiai yra vergai, gyvena skurdžiuose getuose arba gali gauti tik sunkiausią ir menkiausiai apmokamą darbą.

Tiesą sakant, priešų santykiams yra būdingas moralinis diskursas: racionalizaciją papildo reakcijos formavimas. Taip stabilizuojama santykių nelygybė, kai kiekviena grupė išmoksta savo elgesio stereotipą, kai kiekvienam priešiškumo proceso epizodui racionalizuojamas vėlesnis epizodas ir nuo seno išliekanti materialinių išteklių bei privilegijų nelygybė.

EROTIZAVIMAS KAIP SOCIALINĖS KONTROLĖS BŪDAS

Diskriminacija, taikoma tam tikrai žmonių grupei, dažnai siejama su tariamai specifinėmis tos grupės moterų erotinėmis savybėmis. Taip dažnai kalbama apie juodaodes arba žydų moteris, taip pat apie priešiškų etninių grupių moteris. Klasiniu pagrindu ši prielaida reiškėsi *droit du Segneur*, vėliau – plantacijų savininkų ir korporacijų vadybos *droit* pavidalu.

Pareiškimai, esą priešiškos grupės moterys provokuoja seksualinius išpuolius ir jų geidžia, neretai lydi teiginius apie jų fizinį patrauklumą. Ypač grubi šio pobūdžio kalba apie juodaodes moteris vyravo Pietų Amerikoje po pilietinio karo; jos socialiniai padariniai tenai atskleidžia jos bendresnius politinius padarinius. Baltaodžių vyrų seksualiniai išpuoliai prieš juodaodes moteris, skatinti Pietų kultūros visą XIX amžių ir dalį XX amžiaus, buvo pagrindinis juodaodžių priespaudos ir išnaudojimo įrankis, žeminantis juodaodžius vyrus ne mažiau nei juodaodes moteris, nes taip nuolat buvo demonstruojamas juodaodžių vyrų bejėgiškumas ir pavaldumas. Pasakojimai apie erotines tam tikrų grupių moterų savybes paprastai turi būti suvokiami kaip jų išnaudojimo praktikos komponentas, nes juose išryškinamas skirtumas, įteisi-

nantis agresiją prieš moteris ir kartu funkcionuoja kaip visos grupės moralinio pagedimo ženklas.[5]

Seksualumas visada turi politinį aspektą, nes jis nustato ryšius, įtampas, priešiškumus bei apribojimus, jis generuoja ir idealumo bei bjaurumo simbolius. Hipertrofuoto erotizmo priskyrimas tam tikrai grupei yra akivaizdžiai politinis aktas, nes jis ją apibrėžia terminais, kurie neleidžia atsižvelgti į individualias žmonių savybes ir kartu provokuoja agresyvumą.

Žvelgiant į įvairius psichologinius santykius, apibūdinančius politiką, negalima nepastebėti to, kad esminį vaidmenį jų formavimosi ir kaitos procese atlieka *libido*. Žmones su jų lyderiais ir su kitais panašių politinių įsitikinimų žmonėmis sieja tam tikri asmeninio prieraišumo santykiai, tačiau šiems santykiams visada būdingas ambivalentiškumas, kartais net labai ryškus ambivalentiškumas. Ryšys su priešais arba oponentais išreiškia ir prieraišumą, ir priešiškumą. Sadistiniai ir mazochistiniai gestai, kurių gausu politinio manevravimo spektaklyje, turi dar akivaizdesnių seksualinių asociacijų. Kitų vertinimas, flirtavimas su jų interesais, pataikavimas vyresnybei ir pavaldinių žeminimas, politinių pergalių šventimas ir dalijimasis pralaimėjimo kartėliu – visi šie įprastieji politiniai veiksmai turi seksualinių konotacijų. Įprastoji kalba, kuri viešumą griežtai skiria nuo privatumo, pati veikiausiai tėra reakcija į nejaukumą, atsirandantį tada, kai išaiškėja, kaip glaudžiai siejasi bei susipina asmeniniai ir politiniai dalykai.

Panašus ir ne mažiau veiksmingas seksualumo reiškimosi politikoje būdas – tai naujaisiais amžiais diegiamas ideologinis konformizmas ir kitamanybės bei maištavimo slopinimas naudojant žmonių kūnų kontrolės priemones arba psichiatrijos metodais išgaunant neleistinų idėjų bei potraukių prisipažinimą.[6]

Biurokratinių struktūrų įtaka priešo konstravimui

Kai kurioms administracinėms organizacijoms skiriamų biudžeto lėšų dydis priklauso nuo to, ar tam tikras priešas pripažįstamas kaip

[5] Apie amerikietiškąjį ir europietiškąjį šio proceso pobūdį žr. Gerda L. Lerner, *The Majority Finds Its Past* (New York: Oxford University Press, 1979), 71–73; George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality* (New York: Howard Fertig, 1985), 133–152.

[6] Žr. Michel Foucault, *The History of Sexuality*.

realus ir grėsmingas. Biurokratai yra suinteresuoti, kad tokie priešai egzistuotų, nes nuo to priklauso jų karjera, statusas ir pajamos. Darbas tokiose organizacijose traukia individus, išpažįstančius įtarumo etosą, o kitokių nuostatų individai vengia su jomis sieti savo karjerą. Asmeninės naudos siekis ir kolektyvo spaudimas įtvirtina šį specifinį organizacijos etosą. Neatsitiktinai pareigūnai, iškylantys į aukščiausius postus ginkluotosiose pajėgose bei Pentagone, nėra taikos balandžiai, nors kai kurie iš tų pačių pareigūnų tampa taikos balandžiais po to, kai pasitraukia iš savo pareigų ir įgyja statusą naujoje aplinkoje, kur vyrauja kitokie interesai. Panašiai yra sisteminių veiksnių, priklausančių nuo pobūdžio organizacijos vidaus santykių, paaiškinančių, kodėl aukščiausieji FTB, CŽV, kongreso gynybos ir vidaus saugumo komitetų pareigūnai atkakliau nei kiti gyventojai ieško ir randa priešų. Įsteigti valstybines agentūras, sprendžiančias gynybos ir saugumo problemas, reiškia garantuoti, kad jų aukščiausieji pareigūnai visur įžvelgs rimtų grėsmių saugumui ir taip gins savo funkciją, biudžetą ir karjerą. Kalbame ne apie tai, kad pareigūnai išsigalvoja nesamas grėsmes, o veikiau apie tai, kad grėsmės saugumui paprastai yra nevienareikšmiškos ir kad organizacijų funkcionavimo logika veikia jų interpretacijas.

Individų lygmeniu pagrindinis čia pasireiškiantis psichologinis principas yra suvokimo priklausomybė nuo motyvacijos – tokia priklausomybė, kurios svarba pripažįstama nuo seno.[7] Organizacinio vieneto su specifine funkcija sukūrimas generuoja atitinkamą motyvaciją. Nors paprastai manoma, jog tokių organizacijų kūrimas yra tik atsakymas į realias grėsmes ir visuomenės susirūpinimą, jų įsteigimas garantuoja ir tai, kad tos grėsmės bus laikomos realiomis ir kad priešiškų valstybių veiksmai bent iš dalies jas darys savirealizuojančiomis pranašystėmis, kaip jau buvo aptarta anksčiau. Ar stebėtojai tam tikrą grėsmę laikys organizacijos įsteigimo pagrindu, ar veikiau pačią organizaciją suvoks kaip grėsmių katalizatorių, priklauso nuo jų istorinės perspektyvos pločio ir gylio.

[7] Žr. Julian E. Hochberg, „Psichophysics and Stereotype in Social Perception," in *Emerging Problems in Social Psychology* (Norman, Oklahoma: University Book Exchange, 1957), 117–141; Henri Tajfel, „Quantitative Judgment in Social Perception," *British Journal of Psychology* 50 (1959): 16–29; Jerome S. Bruner, „On Perceptual Readiness," *Psychological Review* 64 (1957): 123–152.

KAI KURIE POLITINIO PRIEŠO KONSTRAVIMO PADARINIAI

Įprastas įsitikinimas, jog žmonės priešais laiko tuos, kurie jiems daro žalos arba grasina padaryti žalos, žinoma, nieko nesako apie politinį priešų konstravimą. Tačiau daugelis mūsų cituotų pavyzdžių rodo, jog priešai, žadinantys didžiausią neapykantą, apskritai gali nedaryti jokios žalos.

Ir priešingai, žmonės, kurie išties daro daug žalos kitiems, dažnai nėra apibrėžiami ar suvokiami kaip priešai, nes jų vaidmuo darant tokią žalą nėra pastebimas, jį užgožia sudėtingi faktai arba žalos šaltinį racionalizuoja ideologija bei simbolizmas. Viešieji pareigūnai, kurių iždo ir pinigų politika atima darbą milijonams žmonių ir juos nuskurdina, pačių aukų retai suvokiami kaip priešai. Priešais netampa ir korporacijų vadovai, kurių įmonės, teršdamos aplinką, sukelia žmonėms lėtines ligas ir daugeliui jų sutrumpina gyvenimą, ypač jeigu tarša yra gerokai išsklaidyta, o ne koncentruota taip, kad iškart iškiltų į viešumą žmonių patiriami nepatogumai, negalavimai ir ligos.

Kapitalo I tomo skyriuje „Prekių fetišizmas" Marxas analizuoja paradigminį atvejį, kaip iš visuomenės akiračio išnyksta žmonės, galintys daryti žalos kitiems. Pasak Marxo, pirkdami arba parduodami prekę pačią transakciją suvokiame tik kaip mainymąsi daiktais, bet nesuvokiame, kokie socialiniai ir galios santykiai legitimizuojami nustatant prekės kainą ir atlyginimą, kurį verslininkas moka darbininkams, pagaminusiems tą prekę: „socialiniai žmonių santykiai ... žmonėms įgyja fantastinę pačių daiktų santykių formą." Socialinės nelygybės santykiai tampa nematomi – tai reiškinys, kurį aptinkame ir kitose politinėse transakcijose. Reifikacija vyksta tiek laiko, tiek turinio plotmėje. Dabarties rūpesčiai išstumia istorines žinias, o dėmesys prekei išstumia išnaudojimo suvokimą.

Tad priešai yra tam tikri identifikuojami asmenys arba jų stereotipai, kuriems gali būti priskiriami kenkėjiški, daromą žalą implikuojantys bruožai, ketinimai arba veiksmai. Čia svarbiausia ne pati žala, o kaltės dėl jos priskyrimas. Staigus nedarbo padidėjimas yra panašus į stichinę nelaimę arba į Dievo bausmę, nes tokiu atveju nėra jokio personifikuoto priešo. Tuo tarpu juodaodžiai, žydai ar vietnamiečiai gali simbolizuoti šėtoniškąjį priešą, net jeigu jie nedaro jokios mato-

mos žalos. Priešą sukuria stebėtojo nuostata. Ji gali būti pagrįsta, bet gali būti ir visiškai nepagrįsta.

Šie pavyzdžiai leidžia iškelti papildomą hipotezę apie tai, kuo remiantis konstruojami priešai. Vidaus „priešai", kurie realiai nedaro žalos, dažnai, nors ne visada, yra žemo statuso, žemesnių klasių, palyginti bejėgiai žmonės; tuo tarpu tie, kurių veiksmai daro kitiems žalos, nors dėl to jiems neklijuojama „priešų" etiketė, dažniausiai yra aukšto statuso, aukštesniųjų klasių arba palyginti galingų grupių žmonės. Apie kai kurias žmonių grupes, kurios yra įvairių prietarų aukos ir disponuoja labai menka galia stebimame pasaulyje, kuriami vaizdiniai, esą jie disponuoja didžiule slapta piktavališka galia. Antai žydai kaltinami tuo, kad jie slapta valdo tarptautinę bankininkystę, vadovauja tarptautiniam komunizmui arba, pasak „Siono išminčių protokolų", rezga pasaulinį sąmokslą siekdami užvaldyti tarptautinę politiką.

Vidaus priešų konstravimas vyraujančius galios santykius įtvirtina ir kitokiais būdais. Jis gyventojus skaido į priešiškas grupuotes ir taip mažina tikimybę, kad vyraujančiai galios santykių struktūrai bus mestas jungtinis iššūkis. Juodaodžiai, Europos etninės mažumos, Amerikos indėnai – vienodai diskriminuojamos grupės – švaisto savo energiją tarpusavio rietenoms. Daugelis viduriniosios klasės darbininkų ir verslininkų jaučia antipatiją socialinių išmokų gavėjams. Kraštutinės dešiniosios ir kraštutinės kairiosios ideologijos šalininkai vieni kitus vaizduoja kaip pavojingas grupes, ir abi grupės paprastai tampa liberalų puolimo objektu. Daugelis žmonių homoseksualistus ir kai kurias religines sektas suvokia kaip grėsmę moralinei tvarkai. Šia prasme visuomenės susiskaidymas švelnina klasinius skirtumus ir cementuoja visuomenę.[8] Nors kartais šis priešiškumas prasiveržia smurtu, paprastai neleidžiama šiems proveržiams virsti revoliucijomis, net jeigu jie būna rimti, kokie buvo ketvirtojo dešimtmečio darbininkų ir fermerių neramumai arba septintojo dešimtmečio getų riaušės ir antikariniai protestai.

Priešas konstruojamas paprastai intelektualiai ir emociškai įsitraukiant į dabarties nesutarimų, skirtingų siekių ir įvairių baimių kontekstą, tačiau nesigilinama į ilgalaikės kaitos tendencijas, paaiškinančias dabarties konfliktus bei nepasitenkinimo šaltinius. Jeigu istorija apskri-

[8] Žr. David Truman, *The Governmental Process* (New York: Knopf, 1951), 159–169.

tai minima, tai tik kaip tam tikrų mitų rinkinys, leidžiantis pateisinti dabartinę politinę elgseną, o ne kaip supratimo ir paaiškinimo pagrindas. Tokios neistorinės mąstysenos rėmuose grupių veiksmai aiškinami apeliuojant į jų pagirtinas arba smerktinas savybes arba į nuostatas, kurios racionalizuoja priešų ir sąjungininkų apibrėžimus.

Alternatyvus požiūris išryškėja tada, kai į tuos pačius reiškinius pažvelgiame iš istorinės perspektyvos ir mėginame išsiaiškinti ilgalaikes socialinės bei ekonominės kaitos tendencijas. Tada pasirodo, jog grasinantis elgesys ir fizinė agresija pasireiškia kaip vėlyvoji stadija psichologinių ir politinių procesų, kurių ištakos sietinos su žmonių gyvenimo sąlygomis, o ne su nacionalinių, etninių, rasinių, religinių ar kitokių grupių psichologiniais ar kultūriniais trūkumais.

Sukonstravus priešą sukuriamos psichologinės ir etinės sąlygos, leidžiančios jam kenkti arba jį nužudyti, nors įprastoji politinė kalba apverčia priežastinės priklausomybės kryptį tokio elgesio pagrindu paversdama priešo įgimtąjį pavojingumą, o skriaudos arba kaltės jausmus projektuodama į pažeidžiamus taikinius. Toks priežasties ir padarinio santykio apvertimas yra būdingasis politinio diskurso, kai jis naudojamas agresijai pateisinti, bruožas. Priešiškumo retorika raiškiai demonstruoja veiksminę *(performative)* šio diskurso prigimtį; šis diskursas yra veiksmo atmaina, o ne situacijos aprašymo priemonė.

Iš čia išplaukia nerimą kelianti išvada, jog bet kuris žmogus, nepaisant geriausių jo ketinimų, yra linkęs kaltę dėl patiriamos žalos priskirti kitiems net neturėdamas tam jokio pagrindo. Stebėtojų materialioji situacija, jų statuso skirtumai, nelygybė, su kuria jie susiduria konkrečiu metu – būtent šie dalykai turi lemiamos reikšmės formuojant priešo įvaizdį. Įsitikinimas kitų priešiškumu, net jeigu istorikams jis atrodo nepagrįstas, neturi būti laikomas kaprizu, atsitiktinumu arba iracionalumo ir amoralumo požymiu. Tam tikrose socialinėse situacijose kiekvienas gali būti apibrėžiamas kaip priešas ir pats kitų taip apibrėžiamas remiantis sumetimais, kurie neturi nieko bendra su taip apibūdinamų žmonių realiais veiksmais. Priešas, blogas žmogus, yra banali figūra, nes žmogiškosios būtybės dažnai patenka į situacijas, kai daugelis jų visiškai numatomais būdais pasiduoda pagundai teisinti save kaltinant, kartais skriaudžiant, kankinant ar žudant kitus. Valstybė nuolat atspindi šias pagundas žmonių gerovės vardan darydama jiems žalos.

Kartais guodžiamės idėja, kad tik išimtiniais atvejais žmonės aukoja kitus, kad juos padarytų socialinio nepasitenkinimo atpirkimo ožiais. Tačiau šis reiškinys nėra nei išimtinis, nei nykstantis. Tai yra lėtinis reiškinys visuose kraštuose ir visose epochose ir ypač akivaizdus mūsų amžiuje: per aštuoniasdešimt penkerius metus įvyko du pasauliniai karai; holokaustas; buvo sistemiškai slopinami, kankinami ir žudomi politiniai disidentai; daugelis šalių patyrė genocidą; didžiosios valstybės įvykdė daugybę kaip niekad nuožmių karinių operacijų trečiojo pasaulio regionuose, ir visa ši raida sistemiškai siejosi su didėjančia turtine nelygybe šalyse ir tarp šalių.

Kaltinant pažeidžiamas grupes dėl kančių arba nuoskaudų, kurias žmonės patiria savo kasdieniame gyvenime, gaunamas ne tik emocinis pasitenkinimas, bet ir įgyjamas politinis populiarumas; tad priešų konstravimas sukuria pagrindą ne tik vyravimui, priespaudai ir karui, bet ir politikos formavimo procesui, rinkimams bei kitokiai tariamai racionaliai ir net liberaliai šiuolaikinės valstybės veiklai.

5 POLITINIŲ ŽINIŲ DVIPRASMYBĖS

Daugiausia paskatų politinio spektaklio konstravimui teikia žinių reportažai. Tiems, kurie dalyvauja kuriant, pateikiant ir redaguojant žinias, svarbu jas formuoti taip, kad jos patrauktų auditoriją, ir kartais įtaigauti specifinę jų interpretaciją žinių turiniu bei pateikimo forma. Interesų grupės, viešieji pareigūnai ir žiniasklaidos atstovai yra suinteresuoti žinias dramatizuoti; šiuo požiūriu, ekonominės, psichologinės ir ideologinės paskatos stiprina viena kitą. Dramatizavimas, paprastinimas ir personifikavimas (įskaitant istorinių tendencijų bei socialinių institucijų personifikavimą lyderių ir priešų pavidalu) yra įprastos stilistinės priemonės, ypač antraštėse ir įvadiniuose sakiniuose.

Šias priemones papildo kitos gudrybės, naudojamos tam, kad žinių reportažai taptų „hiperrealūs" žmonėms, kurie į juos atkreipia dėmesį. Viena dažniausiai naudojamų yra „pseudoįvykių" konstravimas tikintis, kad jie bus atspindėti žiniasklaidoje ir skatins specifinius įsitikinimus.[1] Panašia taktika remiasi toks įvykių vaizdavimas, kuris įtaigauja tam tikras prielaidas apie praeitį, ateitį ir agentus, sukeliančius gerų ar blogų padarinių. Žiniose aprašomiems įvykiams suteikdami specifinę prasmę, tokie naratyvai nebūtinai yra eksplicitiškai artikuliuoti. Jie gali būti veiksmingesni kaip propagandos įrankiai, jeigu išlieka implicitiniai ir todėl sunkiau atremiami: pavyzdžiui, terminas *workfare* [nedarbo pašalpų gavėjų dirbami viešieji darbai] įtaigauja socialinių pašalpų (*welfare*) gavėjų tingumą praeityje ir prievartos naudą skatinant jų atsakingesnį požiūrį į gyvenimą.

Esama skirtingų naratyvų, atspindinčių skirtingų grupių interesus. Ir FTB, ir Amerikos pilietinių laisvių sąjunga generuoja savo naraty-

[1] Žr. Daniel Boorstin, *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America* (New York: Atheneum, 1971).

vus apie grėsmių teisingumui ir žmonių laisvėms ištakas bei padarinius, tačiau šių organizacijų naratyvai moko tarpusavyje nesuderinamų dalykų. Įvairios institucijos skleidžia alternatyvias idėjas apie priimtiną ir nepriimtiną elgesį. Tokiu būdu naratyvai, politiniai interesai ir jų auditorijos socialinė situacija sąveikauja tarpusavyje dramaturgiškai konstruojant arba dekonstruojant problemas.

Šie žinių reportažų bruožai suteikia jiems dvi politiškai svarbiausias savybes: jų dviprasmiškumą ir jų galią patraukti vienų žmonių dėmesį, o kitus palikti abejingus. Tai leidžia auditorijoms į žinias projektuoti savo pačių prasmes, patvirtinančias jų išankstinius įsitikinimus. Jeigu žinios prieštarauja tam tikroms giluminėms prielaidoms, jos gali būti ignoruojamos; jeigu jos nepasižymi jokiu aiškiu kryptingumu, jas galima interpretuoti pagal išankstines prielaidas.

Socialinės problemos, lyderiai, priešai ir kitos pasikartojančios politinių žinių temos pasižymi ta keista savybe, kad jų referencija individui paprastai yra apibrėžta tam tikru laiko momentu, tačiau kiekvienos jo referencijos konotacijos labai skiriasi priklausomai nuo konkrečių individų, grupių ir situacijų. Tad kiekvienam skaitytojui, žiūrovui ar klausytojui politinių žinių vienetas paprastai suteikia specifinės prasmės įspūdį, tokį įspūdį, kuris nuslepia jo pajėgumą katalizuoti kitokias ideologines projekcijas. Šis reiškinys palengvina taktinį žaidimą visiems, mėginantiems paveikti politinius rezultatus ir kartu didina politinės strategijos planavimo bei jos vertinimo netikrumą.

Šiame skyriuje nagrinėjami politinių žinių dviprasmiškumo veiksniai, susiję su kai kuriais gretutiniais socialiniais reiškiniais: žinių reportažų konvencijos, interesų grupių pastangos daryti įtaką reportažų turiniui, skirtingos socialinės sąlygos, abejotinos filosofinės prielaidos apie tikrovės prigimtį, vyraujančios ideologijos ir kai kurie specifiniai psichologiniai procesai. Visi šie veiksniai smarkiai veikia žinių interpretaciją, tačiau nevienodai skirtingose situacijose ar skirtingus žmones.

Kurios žinios svarbios?

Žiniasklaida sprendžia, ką verta pateikti kaip žinias. Kai kurie žmonės ir kai kurios organizacijos laikomos „žinių šaltiniais“, o kai kurių rūšių įvykiai laikomi svarbiais plačiajai visuomenei. Žodžiu, galioja stereotipinis požiūris į tai, kas laikytina žiniomis, ir tai garantuoja, jog

bus skelbiami kai kurie dalykai, neturintys esminės reikšmės ateities raidai ar gyvenimo kokybei, ir nebus skelbiami kai kurie kiti dalykai, šiais požiūriais turintys gyvybinės reikšmės. Valstybės vadovo arba aukšto pareigūno pasisakymas žiniose pasirodys nepriklausomai nuo jo svarbos ar pagrįstumo. Toks žiniasklaidos dėmesys pabrėžia tam tikro pareigūno statusą, nors paprastai labai menkai yra susijęs su jos klausytojų ir žiūrovų gyvenimu. Panašiai yra ir tais atvejais, kai tokie įvykiai kaip rinkimai apibrėžiami kaip svarbus žinių objektas nepriklausomai nuo to, ar jie kam nors turi bent kiek svarbesnių padarinių. Ir priešingai, žinių reportažuose gali būti net neužsimenama apie Centrinio banko ar Gynybos ministerijos techninį sprendimą, nuo kurio gali priklausyti tūkstančių žmonių klestėjimas arba skurdas, gyvenimas arba mirtis. Taip pat mažai tikėtina, jog žinių reportažų dėmesį patrauktų ilgalaikiai viešosios politikos padariniai, nors jie yra svarbiausias politikos efektyvumo rodiklis. Tokie padariniai paprastai atsiskleidžia tik praėjus daug laiko po to, kai tam tikra politika buvo pradėta įgyvendinti; jie paprastai yra sudėtingi ir juos sunku perteikti žurnalistine kalba. Tad politinės žinios nušviečia rinkiminius, parlamentinius, administracinius, teisminius bei kitokius viešuosius konfliktus, tačiau jose mažai dėmesio skiriama tam, ar pergalės bei pralaimėjimai šiose arenose turi kokią nors reikšmę žmonių gyvenimui, o jeigu turi, tai kokia yra toji reikšmė. Šią tendenciją stiprina ir galbūt net sukuria tiek liberalų, tiek konservatorių žavėjimasis grynai politiniais procesais ir jų nenoras aiškintis padarinius, kurie galėtų atskleisti šių procesų generuojamą neteisingumą ir nelygybę.

Taigi nėra jokio būtinojo ryšio tarp to, kokią reikšmę tam tikra raida turi žmonių gerovei ir to, kaip plačiai ji bus nušviesta spaudoje ar elektroninėje žiniasklaidoje. Daugelis dalykų, į kuriuos žiniasklaida atkreipia savo dėmesį, yra išties svarbūs. Tačiau esmė yra tai, kad svarba (kad ir kaip apibrėžiama) nėra tas kriterijus, pagal kurį jie atsirenkami. Akivaizdu, kad konvencijos apie tai, kas laikytina ir kas nelaikytina žiniomis, daugeliui žmonių, nepaisant skepticizmo, tampa atrama sprendžiant klausimą, kurie įvykiai laikytini svarbiais. Todėl laisvoji spauda, žiniasklaidos priemonių tarpusavio konkurencija, žurnalistų budrumas ir kompetentingumas nėra garantija, kad visuomenė gaus informaciją, kuria galėtų veiksmingai pasinaudoti gindama savo interesus.

KONTRASTAI IR OPOZICIJOS

Kiekvienas žinių elementas įgyja savo prasmę iš platesnio žinių konteksto, kuriame jis pasirodo, ir iš giluminių prielaidų, kuriomis vadovaujasi jo auditorija. Kadangi ir kontekstas, ir giluminės prielaidos skiriasi priklausomai nuo auditorijos ir jos situacijos, tas pats žinių elementas gali turėti įvairiausių prasmių. Reportažas apie badaujančius, benamius ar kenčiančius turės vieną prasmę ekonominės recesijos metu ir kitą prasmę – ekonominio pakilimo metu; ji taip pat priklausys nuo stebėtojų jautrumo kitų vargams. Tas pat pasakytina apie žinias, susijusias su verslo nesėkmėmis, bankrotais ir rekordiniais pelnais.

Implicitiniai sugretinimai ir kontrastai irgi formuoja politinių žinių prasmę. Jeigu pagrindiniame dienos reportaže pasakojama apie prezidento atostogas, tai paprastai reiškia, jog neįvyko nieko ypatinga ar grėsminga. Neįmanoma suvokti, kokią prasmę turi į užsienio lyderį nukreiptas žodinis užsipuolimas, jeigu nėra žinoma, ar tai yra įtampos eskalavimo proceso epizodas, ar atsakas į panašų oponento pareiškimą, ar detanto pastangų nutraukimo ženklas.

Žinių šaltinis ir numatoma jo auditorija daro įtaką jų turiniui. Reportažas, pasakojantis, jog Johno Birch draugijos narys tam tikrą politiką apibūdino kaip ardomąją, turės visiškai kitą prasmę nei reportažas, pasakojantis, jog liberalai tam tikrą politiką laiko ardomąja. Panašiai politikas, darbo įstatymo projektą kritikuojantis nacionalinės pramonininkų asociacijos susirinkime, išreiškia visiškai kitą teiginį, jeigu tuos pačius žodžius jis pasako profesinių sąjungų konfederacijos susirinkime.

Žodžiu, šis spektaklis neturi jokios nepriklausomos savaiminės prasmės. Jis visada tėra vienokia ar kitokia regimojo individų bei jų grupių pasaulio interpretacija. Šio regimojo pasaulio bruožus nusako jo istorija, aplinka, gėrio ir blogio agentai, požiūris į kai kuriuos žmones kaip bereikšmius ir žadamų ateities galimybių vizija. Visais šiais aspektais žmonių pasauliai skiriasi, net jeigu dėl jų materialinių sąlygų panašumo jie kartais susiliečia. Kadangi patirtis ir vaizduotė teikia gana painų tikrovės vaizdą, individai gyvena skirtinguose ir kartais tarpusavyje nesuderinamuose socialiniuose pasauliuose. Tie patys žmonės, kurie Amerikos karinę intervenciją į trečiojo pasaulio šalis laiko grėsme taikai, gali ją laikyti ir teisėto gynimosi nuo komunistinės agresijos priemone. Žinių naratyvai katalizuoja scenarijus, tolimus kas-

dienio gyvenimo patirčiai, tačiau savo konfigūracijas ir savo prasmę jie įgyja būtent iš šios patirties. Tad visais požiūriais jų prasmės yra reliatyvios. Ir kuo dialektiškesnė jų analizė, tuo plačiau atsiskleidžia jų prasmės. Analizės adekvatumą lemia tai, kaip giliai jai pavyksta atskleisti daugiavalentes sąmonės galias.

Tad žinios yra ne tiek įvykių aprašymas, kiek politinės pozicijos ir opozicijos katalizavimas – tai priklauso nuo auditorijos interesų ir baimių, nuo jos neišmanymo sričių ir ideologinių nuostatų. Svarbiausia šiuo požiūriu yra tai, kokiu pamatiniu siužetu remiasi žinių reportažai apie tam tikros įvykių raidos priešistorę ir galimus jos padarinius. Ateities įvykių scenarijai, kuriuos tie reportažai įtaigauja, pasitvirtina retai. Tada jie yra išmetami arba perrašomi pagal alternatyvius siužetus, implikuojamus vėlesnių reportažų, tačiau kol tai įvyksta, jie padaro įtaką politinių jėgų pasiskirstymui ir politiniams veiksmams. Šiuo požiūriu politiką sudaro įvairūs susipinantys ir tarpusavyje konfliktuojantys spektakliai: vieniems iš scenos traukiantis, kiti į ją veržiasi.

Skirtingoms žmonių grupėms siūlomi skirtingi spektakliai. Kai kuriems žmonėms tam tikros problemos yra tokios svarbios, kad jos palieka savo žymę visoms kitoms problemoms. Ar tam tikra įvykių raida palanki šaunamųjų ginklų savininkams, pabėgėliams iš Kubos, katalikams, neįgaliesiems? Skirtingi interesai, viltys ir baimės – domėjimasis sportu, susirūpinimas dėl Pietų Afrikos apartheido, dėl ekumenizmo, dėl vandenviečių teisių JAV vakaruose, dėl kaimynijos zonavimo ir t.t. – lemia tai, kad vienoms žinioms skiriama dėmesio, o kitoms – neskiriama. Spektakliai, susiję su vietos problemomis ar specifiniais rūpesčiais, koegzistuoja be jokio būtino tarpusavio ryšio ar sąveikos. Kai kuriems žmonėms jie yra įdomūs ir teikia žinių, bet visiškai neįdomūs yra kitiems. Bet kokia problema gali tapti žinių reportažų objektu, jeigu ji yra pakankamai bendra, kad ją galima būtų ekonomiškai ar psichologiškai eksploatuoti politinėms interesų grupėms arba žiniasklaidai. Šia prasme kiekvienas bendras interesas gali tapti žinių katalizatoriumi. Politikos spektakliams keičiant vienam kitą keičiasi ir jų politinio mobilizavimo potencialas.

Žinios, liečiančios ginčytinus klausimus, palaiko arba gilina nesutariančių pusių konfliktą. Reportažas apie teismo sprendimą aborto byloje turės priešingų konotacijų feminizmo šalininkams ir aborto teisės priešininkams; kiekvienas toks naratyvas įtvirtina šių grupių antagonizmą.

ŽINIŲ INTERPRETAVIMAS

Įprastasis požiūris į žinias iš esmės yra pozityvistinis: žinių atskleidžiamas įvykių pasaulis nepriklauso nuo žmonių, kurie jį aprašo ir pažįsta; žinios turi būti objektyvios, nors objektyvumo idealas ne visada pasiekiamas; tad politinė raida yra vienas ir tas pats procesas, nors kai kurie žmonės jį suvokia geriau nei kiti, o kai kurie jo apskritai nesuvokia.

Jeigu žinių prasmę apibrėžtų tik „objektyvus" fizinis žmonių, pinigų, bombų, pašalpos pažymų ir t.t. judėjimas, tai šis fizinio pasaulio modelis turėtų šiokią tokią prasmę. Tačiau tokia prielaida yra akivaizdžiai klaidinga. Būtent prasmės, kurias žmonės teikia savo stebiniams, o ne patys stebiniai arba stebimas fizinis judėjimas lemia jų svarbą ar nesvarbumą. Svetimos kariuomenės įsiveržimas, palūkanų normos arba mokesčių sumažinimas, rinkimų rezultatų paskelbimas – visi šie įvykiai visada yra nevienareikšmiški ir paprastai ginčytini dalykai. Būtent šis nevienareikšmiškumas ir polemiškumas rodo politinį tam tikros įvykių raidos pobūdį. Negali būti įvykių pasaulio, kuris skirtųsi nuo to, kaip jį interpretuoja stebėtojai.

Nors vyksta skirtingi spektakliai, jų skaičius vis dėlto yra ribotas, nes bet kuris spektaklis yra socialinis reiškinys, o ne atskiro asmens idiosinkrazija. Tad jo prasmes lemia tam tikras bendras problemų, perspektyvų ir politinių galimybių suvokimas; idiosinkraziniai įsitikinimai ar svajonės neturi jokios politinės reikšmės, jeigu jie nesulaukia platesnės visuomenės paramos arba kritikos. Tad kiekvienu momentu tematika, apibrėžianti statomų spektaklių aibę, paprastai yra gana ribota. Šia prasme pats imlumas žinioms yra asmens tapatybės ir jo pasaulio vaizdo formavimo proceso dalis, tokio proceso, kuriam vykstant katalizuojamas kiekvieno individo tapsmas ištikimu sekėju, pasipiktinusiu patriotu, maištininku prieš pavergėjų valdžią, išdidžiu respublikonu ir t.t.

Interpretacija persmelkia visas žinių kūrimo ir sklaidos fazes. Oficialūs pareigūnai, interesų grupės ir kritikai mėgina numatyti savo auditorijų reakcijas ir modifikuoja savo kalbą bei veiksmus taip, kad iš jų gautų siekiamą atsaką. Žinių gavėjai yra galutiniai interpretatoriai, ir jie atkreipia savo dėmesį tik į kai kurias iš jų, ignoruoja daugumą kitų ir komponuoja žinių reportažus į siužetą, atspindintį jų pačių vertybes. Tad bet kurios auditorijos susikuriamas siužetas yra interpretacijų interpretacija. Adekvati analizė į šį siužetą žvelgia kaip į momentinį epizodą sudėtingoje interpretacijų grandinėje, kur kiekviena pro-

ceso fazė numato vėlesnes interpretacijas ir padeda jas formuoti. Nevienareikšmiškumas ir subjektyvumas nėra nei nukrypimas, nei patologija žinių sklaidos procese; jie veikiau nusako pačią politinio pasaulio esmę. Postuluoti objektyvių įvykių pasaulį – tai remtis misticizmu, kuris legitimizuoja *status quo*, nes „objektyvi" interpretacija paprastai atspindi tam tikru metu vyraujančias vertybes.

Lūkesčiai, kuriuos žadina ir provokuoja žinių reportažai, gali tapti savirealizuojančiomis pranašystėmis. Paskelbta žinia apie tam tikro produkto stygių skatina kaupti jo atsargas; dėl to didėja jo stygius ir kyla kaina. Pranešimas apie tai, kad užsienio šalis ar vidaus grupuotė ketina griebtis priešiškų veiksmų, gali tapti provokacija, skatinančia būtent tokius jos veiksmus. Tačiau visi tokie lūkesčiai gali būti ir nuvilti, nes galima visiškai netikėta įvykių raida.

Tad šis spektaklis iš dalies tėra iliuzionistinis grasinimų ir pažadų paradas; dauguma jo grasinimų ir pažadų neturi jokios įtakos žmonių kasdienio gyvenimo sėkmėms ar nesėkmėms, o kai kurie iš jų tik sukuria papildomų problemų, kurių šiaip jau nebūtų atsiradę. Politinis spektaklis nesuteikia jokio pagrindo tikslesnėms įvykių prognozėms ar priežasčių joms suprasti; veikiau jis tik kuria dramą, kurioje objektyvizuojami žmonių lūkesčiai ir baimės.

Valdžios pareigūnai yra ir šio spektaklio aktoriai, ir jo žiūrovai, nors pirmąjį jų vaidmenį pastebėti lengviau nei antrąjį. Kaip ir kiti žiūrovai, žinias apie viešuosius reikalus jie interpretuoja savo socialinės situacijos ir savo ideologijos požiūriu, ir, žinoma, pirmenybę teikia toms konstrukcijoms, kurios pateisina jų oficialiąją veiklą. Tai, kad jie gali veikti žinių turinį, nereiškia, jog jie patys jas laiko tendencingomis. Priešingai, jų vaidmuo smarkiai skatina racionalizuoti oficialiąją interpretaciją; sąveikaujantys pareigūnai taip pat stiprina vienas kito racionalizacijas. Todėl ilgą laiką gali vyrauti ta pati vykdomosios politikos interpretacija, net jeigu esama aiškių liudijimų, kad jos prielaidos abejotinos arba nepagrįstos. Tai iliustruoja Amerikos politika Vietname septintąjį dešimtmetį, kaip ir daugelis kitų užsienio bei vidaus politikos nesėkmių. Tokiais atvejais žiniasklaidos skleidžiama oficialiosios politikos kritika dažnai tik stiprina politikos formuotojų atkaklumą ir nenorą matyti nepatogius faktus.[2]

[2] Žr. Irving L. Janis, *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes* (Boston: Houghton Mifflin, 1982).

Poveikis, kurį viešajai politikai daro žmonės, susikonstravę bendrąjį tikrovės apibrėžimą, patvirtina George'o Herberto Meado požiūrį, jog sąmonės, asmenybės ir socialinio veiksmo formavimas sietinas su psichologiniu „reikšmingo kito" (juo gali būti ir „apibendrintas kitas") vaidmens perėmimo procesu. Tačiau pripažinus šį reiškinį tenka atmesti pliuralizmo prielaidą, esą skirtingos konkuruojančios grupės turi lygias viešosios politikos poveikio galimybes. Kai kurios grupės disponuoja gėrybių paskirstymo priemonėmis, o kitos socialiai ir simboliškai sąveikaudamos siekia racionalizuoti susitaikymą su savo žema padėtimi. Taip vyksta galingųjų ir bejėgių bendradarbiavimas, įtvirtinantis jų pozicijas; simbolinė sąveika yra ekonominės ir socialinės nelygybės atspindys ir papildinys.

ŽINIOS IR BEJĖGIŠKUMAS

Spektaklio interpretacijas, kuriomis vadovaujasi auditorija, iš dalies riboja tai, kas žiniose pranešama, kas jose nutylima ir, bene svarbiausia, kas jose implikuojama apie piliečių galimybių veikti politiką ribas. Subtiliais būdais visuomenei nuolat primenama, kad jos vaidmuo tėra antraeilis, pasyvus ir reaktyvus. Ypatingas žiniasklaidos dėmesys balsavimui ir rinkimams pats savaime signalizuoja politinio spektaklio žiūrovų esminį bejėgiškumą. Kiekvienas, užaugęs mūsų visuomenėje, neišvengiamai suvokia, kad atskiras balsas yra veikiau saviraiškos ir legitimacijos forma, o ne poveikio priemonė, ir kad rinkimų ryšys su išteklių paskirstymo tvarka yra labai menkas. Ilgainiui suvokiama, jog patriotinės retorikos ir mokyklinių vadovėlių tikinimai, esą žmonės kontroliuoja valdžią, tėra būdas mobilizuoti paramą valdžios veiksmams, kurie žmonėms nepriimtini ir kurių atžvilgiu jie nedisponuoja jokiomis veiksmingos kontrolės priemonėmis.

Visuomenės galios ribotumą dar labiau įtaigauja politikos formavimo retorika, vaizduojanti politikos formavimą kaip procesą, vykstantį forume, visiškai nutolusiame nuo kasdienio gyvenimo. Naratyvai, pabrėžiantys aukštą pareigūnų statusą, jų painius tarpusavio santykius, jų išskirtinį priėjimą prie slaptos informacijos, privilegijas, kurias jiems teikia jų pareigybės, yra kartu ir naratyvai, pabrėžiantys šio ypatingo pasaulio neprieinamumą likusiai visuomenės daliai. Šiuo požiūriu politinis spektaklis žadina pagarbią baimę ir asmeninio bejėgiškumo po-

jūtį – būdingus religinės nuostatos bruožus; būtent implicitine sąsaja su religine nuostata grindžiama šio pobūdžio politinė kalba. Kaip ir religiniai mitai apie didžiuosius įvykius, nutikusius kažkur ir kažkada, toli už kasdienės patirties ribų, šios politinio gyvenimo interpretacijos savo įtaigumą grindžia ir klusnaus pritarimo siekia apeliuodamos į tolimąjį idealą.[3]

Antai politika, reikalaujanti iš visuomenės didelio pasiaukojimo, teisinama nuorodomis į kokią nors tolimą galią ar vietą. Kalbama apie užsienio „galybės" agresyvius planus, nors atitinkamoje užsienio šalyje panašūs naratyvai palaiko tokį pat žmonių pažeidžiamumo ir baimės jausmą. Arba apie infliaciją ir nedarbą kalbama kaip apie procesus, visiškai nepriklausančius nuo žmonių, kuriems tenka pajusti didesnes kainas arba netekti savo darbo. Panašiai ir nusikalstamumas, ekonominės recesijos, narkomanija bei kitos socialinės problemos dažnai traktuojamos kaip neišvengiamybė. Įvykių interpretacijos gali stiprinti arba silpninti šį neišvengiamumo ir bejėgiškumo jausmą priklausomai nuo to, ar socialines struktūras jos traktuoja kaip nepajudinamas ir neliečiamas, ar kaip konstruojamas.

Prieštaringų žinių srautas, grasinimų ir raminimų, eskalavimo ir detanto naratyvų kaita padeda žmones išlaikyti baimėje ir užsitikrinti jų klusnumą. Toks prieštaringumas yra natūrali režimų reakcija į juos veikiančius skirtingus spaudimus, tad nebūtina tarti, jog griebiamasi kokios nors apgaulės ar sąmoningai siekiama minimizuoti kritiką ir maksimizuoti klusnumą. Ir vis dėlto pasiekiamas būtent šis rezultatas.

Tam tikri dažnai vartojami terminai irgi padeda šią klusnią nuostatą formuoti viešųjų pareigūnų veiksmų atžvilgiu. Tokie žodžiai kaip „visuomenė", „pareigūnas", „teisinė procedūra", „viešasis interesas" ir „nacionaliniai interesai", neturintys jokio specifinio referento, padeda pateisinti veiksmus, kurie šiaip jau būtų laikomi skeptiškais arba priešiškais. Tokie terminai kuria šventumo aurą – kaip ir inauguracijos ritualai, vėliavos, didingi pastatai ar teisėjų mantijos. Šie simboliai padeda užkirsti kelią skriaudos, pažeminimo ar neteisingumo jausmams, kurie galėtų kilti, jeigu viešieji pareigūnai būtų laikomi paprastais žmonėmis, seikėjančiais gėrybių vieniems ir užkraunančiais pasiaukojimo naštą kitiems.

[3] Žr. Mircea Eliade, *The Sacred and the Profane* (New York: Harcourt Brace, 1957), 20–67.

Panašios kalbos formos padeda pateisinti ypač griežtas bausmes žmonėms, kurie priešinasi valdžiai. Nuo terminų „nepagarba teismui", „pasipriešinimas pareigūnui" iki specifinių nusikaltimų terminų visuomenė užverčiama terminais, pateisinančiais bausmes, kurios, jeigu nebūtų užgožtos „valstybės interesų" simbolizmo, būtų svarstomos tokių alternatyvių simbolių kaip „žodžio laisvė" ir „žmogaus teisės" kontekste. Skirtingi kalbiniai žaidimai konstruoja alternatyvius politinius pasaulius su visiškai skirtingomis teisingumo sąvokomis. Kiekvienas toks žaidimas eliminuoja kitas interpretacijos galimybes, kaip ką tik nurodytas kontrastas, nukreipiantis dėmesį nuo to, kokį poveikį valdžios veiksmams daro klasiniai bei ideologiniai interesai. Šie pavyzdžiai rodo, jog terminai, kuriais rutiniškai naudojamasi žinių naratyvuose, turi kur kas daugiau prasmių nei tik tiesioginę savo prasmę.

ŽMOGIŠKOJO SMALSUMO NARATYVAI

Kaip jau buvo sakyta, žinių reportažai paprastai ignoruoja kasdienį gyvenimą; nubrėžiama dirbtinė riba, skirianti įvykius, su kuriais žmonės tiesiogiai susiję, nuo tų, apie kuriuos jiems pranešama ir kurie laikomi svarbesniais. Tačiau aiškinantis viešosios politikos *padarinius* būtina kreipti dėmesį į kasdienį gyvenimą, nes būtent žmonių gyvenimo sąlygos atspindi ekonominių, socialinių ir politinių veiksmų padarinius.

Tarsi atsiprašydama už savo nesidomėjimą kasdieniu gyvenimu žiniasklaida gana daug dėmesio skiria specifiniams viešiesiems įvykiams, nors juos pateikia kaip privačius. Tai yra viešieji įvykiai ta prasme, kad liečia privatų įžymybių gyvenimą arba yra susiję su patetiškais, herojiškais arba skandalingais veiksmais, iškart sukeliančiais visuotinį susidomėjimą.

Žmogiškojo smalsumo naratyvai yra politiniai įvykiai ta prasme, kad įtvirtina požiūrį, esą viską lemia individų veiksmai: kad biografija yra esminis bet kurio istorinio aiškinimo komponentas. Domėjimasis „privačiu" įžymybių gyvenimu pabrėžia jų, kaip viešųjų figūrų, reikšmingumą. Panašiai ir pasakojimai apie paprastų žmonių didvyriškus veiksmus arba apie jų patiriamas nelaimes nukreipia dėmesį nuo struktūrinių sąlygų, net jeigu kartu atitraukia dėmesį nuo pagrindinio politinio spektaklio. Didvyriškos, patetiškos ir skandalingos istorijos didina laikraščių tiražus, pakelia Nielseno reitingus ir padeda užkirsti kelią svarbesnėms žinioms, grindžiamoms pavojingomis ideologijomis.

ŽINIŲ IR JŲ KONSTRUOJAMŲ PRASMIŲ TIPAI

Žiniasklaida visuomenei teikia margą rinkinį naratyvų, kurie skiriasi savo turiniu, forma ir konotacijomis. Kadangi jų prasmės priklauso nuo jų auditorijų ideologijos, tam tikra prasme visi jie, nepriklausomai nuo turinio, įtvirtina skaitytojo arba klausytojo pasaulėžiūrą.

Visos žinios vienaip ar kitaip politiškai interpretuojamos. Net „Dievo veiksmai" arba įvykiai, nepriklausantys nuo žmogaus planų ir veiksmų, turi politinių aspektų, nes žemės drebėjimai, audros, potvyniai, katastrofos, nederliai ir panašūs dalykai kelia klausimų dėl to, kas buvo atsakingas už prevencines priemones ir paramą nukentėjusiesiems, ar priemonių, kurių buvo imtasi, pakako, kaip įvykis paveikė įvairius visuomenės sluoksnius, verslo įmones ir t.t. Bus svaidomasi kaltinimais dėl pelnymosi iš nelaimės, dėl plėšikavimo ir kitokių veiksmų, kurie vienus žmones apibrėš kaip nenaudėlius, o kitus – kaip aukas arba didvyrius. Žinios apie žmogaus veiksmų sukeltus įvykius dar akivaizdžiau generuoja įsitikinimus apie jų priežastis ir padarinius – įsitikinimus, kurie atspindi ir įtvirtina tam tikrą ideologiją. Užsienio arba „teroristų" keliamos grėsmės, rinkimai, nusikaltimai, socialinės rūpybos politika, ekonominės tendencijos pasižymi ypatingu nevienareikšmiškumu, kurį žmonės sprendžia būdais, atspindinčiais jų klasinę, lytinę, nacionalinę, etninę ir kitokią tapatybę.[4]

Taigi esmingai specifinis žinių turinys dažnai nieko nelemia, jeigu kalbame apie jo įtaką politinių jėgų pusiausvyrai. Kad ir kas atsitiktų, kad ir kaip apie tai būtų pranešama žiniose, didelė visuomenės dalis įvykius interpretuos taip, kad būtų patvirtintos jos nuostatos partijų, lyderių, priešų ir socialinių problemų atžvilgiu. Kad karas įsiliepsnoja arba neįsiliepsnoja Vidurio Rytuose arba Centrinėje Amerikoje, kad kandidatas A ar partija B laimi rinkimus, kad žemės drebėjimas suniokojo Italijos provinciją, kad kainos kyla arba smunka, kad buvo nužudytas prezidentas[5] – visi šie dalykai, kaip atrodo, nedaro didelio poveikio žmonių gyvenamojo pasaulio ilgalaikėms sampratoms, nes visada esama spektaklio aspektų, kurie transformuoja pranešamas žinias į patirties pasaulį, racionalizuojantį įprastus veiksmus, baimes ir siekius. Lemiamos

[4] Žr. 4 skyrių, kur šis reiškinys analizuojamas išsamiau.

[5] Žr. Murray Edelman and Rita James Simon, „Presidential Assassinations: Their Meaning and Impact on American Society," *Ethics* 79 (April 1969): 199–221.

politinės ir psichologinės reikšmės turi būtent spektaklio dinamizmas ir jo neapibrėžtumas, o ne konkretus jo turinys. Žemės drebėjimo paliestam regionui, nužudytojo prezidento šeimai ar jo kabineto nariams šie įvykiai yra ne tik spektaklis, bet ir tiesioginės patirties dalykai. Tačiau laikraščių skaitytojams Tokijuje ar televizijos žiūrovams Niujorke tie patys įvykiai tėra reginiai, reiškiantys tai, ką jie turi reikšti pateisinant jų gyvenimo būdą. Žinių reportažai atitraukia dėmesį nuo tiesioginės patirties dalykų ir jį fokusuoja į konstruojamą realybę.

Patirties pasauliai kartais radikaliai keičiasi ir kartu keičiasi žinių interpretacijos. Radikaliai pasikeitusios materialinės arba kultūrinės sąlygos atneša naujų reiškinių: geresnių arba blogesnių ekonominių perspektyvų, naujų mokslinės ir technologinės pažangos galimybių, kaip tai įvyko XIX a. antrojoje pusėje Vakarų pasaulyje arba tokių pasaulėžiūros pasikeitimų, kurie lėmė didžiąją migraciją iš Europos į Ameriką XIX a. ir XX a. pradžioje ir masinę Amerikos juodaodžių migraciją į šiaurę šeštąjį XX a. dešimtmetį. Tokie ryškūs socialinio pasaulio apibrėžties ir žmonių savivokos pasikeitimai pabrėžia tiesioginės patirties skirtumą nuo žiniasklaidos aprašomų įvykių, su kuriais asmuo niekada nesusiduria. Kiekvienu atveju kalba atlieka specifinį tarpininkės vaidmenį.

Žinių patrauklumo konstravimas

Kai kurie žinių reportažai ilgam įstringa į sąmonę, o kiti jos beveik nepasiekia arba yra lengvai pamirštami. Žinios apie netikėtumus ir personalijas labiau pastebimos ir prisimenamos nei istoriniai ar ekonominiai aiškinimai, kurie netikėtumus ar personalijas (lyderius, priešus ar aukas) padeda suvokti kaip fundamentalesnių procesų padarinius arba agentus. Tad netikėto įvykio ar įžymybės psichologinį patrauklumą iš dalies lemia tai, kad įvykiai ir veiksmai atskiriami nuo procesų, kurie padeda juos suprasti ir taip mažina jų netikėtumą bei mįslingumą. Įvykiui be priešistorės žiūrovas turi sugalvoti jo istoriją, ir numatyti ateitį, o tai skatina konstruoti socialinį pasaulį, atspindintį žmonių baimes bei viltis ir todėl psichologiškai įtaigų, nors nebūtinai malonų. Aiškinimui būtina atskleisti praeities įvykių logiką, kuri dabarties įvykius daro suprantamesnius, tad ir mažiau netikėtus, o tai mažina naratyvo patrauklumą ir jį apibrėžia veikiau kaip mokslo, o ne žinių diskurso dalį.

Didžioji dalis rutininių politinių žinių liečia valdymo procesą, kuriame visada esama varžybų elemento; palaikant vieną ar kitą pusę žmones pagauna varžybų azartas. Rinkimai, parlamentiniai debatai, teismo bylos, viršūnių susitikimai, tarptautinės derybos ir kitokie varžybiniai įvykiai žiniasklaidai teikia peno aprašant laimėjimų ir pralaimėjimų situacijas, visada turinčias netikėtumo elementų. Tai, kad šie įvykiai kartojasi ir užima didelę žinių dalį, garantuoja, jog sistemiškai bus išstumiami aiškinamieji naratyvai ir iškreipiama įvykių raidos prasmė, nes šių institucionalizuotų varžybų poveikis žmonių gerovei paprastai yra abejotinas ir pervertinamas.

Galima kalbėti apie savotišką žinių iškilumo Greshamo dėsnį: dramatizuoti incidentai, susiję su iškiliomis asmenybėmis, nukreipia dėmesį nuo struktūrinių konfigūracijų, kurios paaiškina tuos incidentus, ir daugelį kitų dalykų. Ar politikas pasielgė neetiškai, jei leido nutekėti informacijai, liudijančiai tam tikros politikos fiasko, tampa svarbesniu klausimu, negu klausimas, ar toji informacija teisinga. Kas palaiko tam tikrą projektą ir kas jam priešinasi, kokią taktiką naudoja – tokie klausimai nukreipia dėmesį nuo jo padarinių žmonių gerovei. Patiriamo politinio pasaulio pobūdį lemia tai, į ką interesų grupės sugeba nukreipti žiniasklaidos reportažų dėmesį ir kokio pobūdžio patirtį tie reportažai išstumia. Bet kuriuo atveju, jeigu įvykis būtų svarstomas platesniame (laiko, erdvės, logikos ir empirinių ryšių) kontekste, jo prasmė pakistų, tačiau kartu pats naratyvas virstų veikiau mokslinio tyrimo, o ne žinių naratyvu ir prarastų visą savo dramatizmą.

Žmogiškosios sąmonės išradingumas konstruojant pasaulį ir jį atspindinčios kalbos galia yra subtilūs ir giliai paslėpti dalykai, tačiau jie daro fundamentalų poveikį politikai.

6 Politinė kalba ir politinė realybė

Šioje politinio spektaklio konstravimo koncepcijoje kalba atlieka itin svarbų vaidmenį. Metaforos, kiti tropai ir dviprasmybės leidžia žmonėms, esantiems nevienodose socialinėse situacijose, apibrėžti save, kitus ir savo gyvenimo sąlygas per spektaklį, kuris paprastai racionalizuoja šias sąlygas. Šiame skyriuje plačiau nagrinėjamas kalbos vaidmuo konstruojant politines realijas.

Ryškiausi XX a. kalbos tyrinėtojai, remdamiesi skirtingomis prielaidomis, prieina prie išvados, kad kalba yra esminis veiksnys kuriant socialinius žmonių pasaulius; ji nėra objektyvios realybės aprašymo priemonė. Dėl šio „lingvistinio posūkio" filosofijoje, socialinėje psichologijoje ir literatūros teorijoje buvo atkreiptas dėmesys į kalbinius žaidimus, konstruojančius alternatyvias realybes, į gramatiką, stebinius transformuojančią į nestebimas prasmes ir į kalbą kaip į veiksmo formą, kuri generuoja konotacijų grandines, griaunančias jos pačios prielaidas ir teiginius.

Teoretikai, nagrinėję bendrąsias kalbos, veiksmo ir mąstymo sąsajas, analizavo įvairias prasmes, pagal kurias kalbos vartojimas yra kūrybinis procesas;[1] nagrinėjusieji politinę kalbą pirmiausia atkreipė dėmesį į jos galią atspindėti ideologiją, mistifikuoti ir deformuoti patirtį, o tai irgi yra kūrybiškumo forma.[2] Įžvalgesni iš jų neigia, kad išteklių ir statuso nelygybės pasaulyje apskritai galima nedeformuojanti

[1] Turiu omeny pirmiausia tokius autorius kaip Ludwigas Wittgensteinas, Noamas Chomsky, Jacques'as Derrida, Michelis Foucault ir tuos Jürgeno Habermaso darbus, kur nagrinėjama „emancipacinė" komunikacija.

[2] Mistifikuojantį ir deformuojantį politinės kalbos pobūdį pabrėžia Haroldas Lasswellas, George'as Orwellas, Jürgenas Habermasas, Charlesas Osgoodas, Jacques'as Ellulis, Hansas Magnusas Enzenbergeris, Lance'as Bennetas ir Michaelas Shapiro.

kalba, nors nedeformuojančios kalbos idėja gali būti naudinga kaip tam tikras idealus standartas.

Esminis politinio manevravimo elementas yra prasmių kūrimas: įsitikinimų apie įvykius, politinių programų, lyderių, problemų ir krizių, racionalizuojančių esamą nelygybę arba metančių jai iššūkį, konstravimas. Strateginis tokio manevravimo tikslas – neutralizuoti oponentą ir kaupti paramą savo pozicijai. Nors prievarta visose politinėse sistemose padeda slopinti pasipriešinimą, pagrindinė taktika visada turi būti paieška interpretacijų, kurios legitimizuoja pasirinktą veiksmų liniją ir konstruojamų grėsmių bei raminimo priemonėmis padeda laimėti žmonių pritarimą ar bent klusnumą. Gėrybių paskirstymas irgi turi būti įprasmintas: kieno gerovei tam tikra politika kelia grėsmę ir kieno gerovę didina?

Žmonės patiria būtent kalbą apie politinius įvykius, o ne pačius įvykius; net tiesiogiai stebimi įvykiai savo prasmę įgyja iš kalbos, kuria jie aprašomi. Tad politinė kalba *yra* politinė realybė, ir nėra kitos realybės, jeigu kalbame apie įvykių prasmę politinio spektaklio veikėjams ir jo žiūrovams.

Tačiau šis teiginys veikiau tik iškelia, o ne išsprendžia problemą, nes jis reikalauja gilintis į sudėtingas kalbos ir prasmės sąsajas. Joks sakinys nėra vienareikšmis. Žodynai nenurodo, kas kalba reiškiama – reikšmes apibrėžia mąstančių ir veikiančių žmogiškųjų būtybių rūpesčiai ir socialinės situacijos. Gynybos biudžeto didinimas reiškia saugumą vieniems ir nesaugumą kitiems. Tas pat pasakytina apie šaunamųjų ginklų kontrolę, mirties bausmę ir apie daugelį kitų valdžios veiksmų. Didesnės teisės į socialinę paramą vieniems reiškia tinginiavimo ir parazitavimo skatinimą, kitiems – gyvenimo orumo palaikymą. Veiksmas paprastai turi skirtingas prasmes skirtingose situacijose. Kalba apie politiką atskleidžia kalbančiojo realybės sampratą, o klausytojo interpretacija gali atskleisti visiškai kitokią realybę. Kur nesama konfliktų dėl prasmės, ten (pagal apibrėžimą) nėra politinių problemų.

Nei politinė raida, nei ją aprašanti kalba nėra vienareikšmė, nes įvykių, lyderių ir politinių programų aspektai, turintys daugiausiai įtakos dabartinei ir būsimai žmonių gerovei, yra netikri arba nežinomi, ir jie yra priešingų aiškinimų ir konkuruojančių simbolių objektas. Net ten, kur sutariama dėl to, kas faktiškai įvyko ar kas buvo pasakyta, išlieka nesutarimų dėl įvykių priežasčių, pareigūnų ar interesų grupių

motyvų ir jų veiksmų padarinių. Todėl politinį veiksmą formuoja ne faktai, ne tai, kas gali būti stebima, o tai, kas turi būti tariama, suponuojama arba konstruojama. Ar užsienio kariuomenės pasirodymas neramumų regione neša taiką, ar gilina nesantaiką? Ar Ronaldas Reaganas yra garbingas ir stiprus lyderis, ginantis paprastų žmonių interesus ir kovojantis su liberalų bei intelektualų elitizmu, ar savanaudiškų verslo korporacijų statytinis, keliantis grėsmę neturtingiesiems?

Tokių pozicijų pagrįstumo neįmanoma įrodyti tiems, kurie turi materialinių ar moralinių paskatų laikytis priešingų pozicijų. Racionalumas susipina su racionalizacija. Toks susipynimas ir visuotinai priimtinų įrodymo formų nebuvimas yra skiriamasis politinės argumentacijos bruožas; tai nėra atsitiktinis ar apmaudžiai išimtinis bruožas. Nevienareikšmiškumas, prieštaringumas ir dviprasmybės, atspindinčios materialines žmonių gyvenimo sąlygas, persmelkia visą politinį diskursą.

Žodžiu, politinę sąmonę ir elgseną formuoja ne kokia nors stebima ir apčiuopiama „realybė", bet kalbos priemonėmis įtaigaujami įsitikinimai dėl gerovės ir skurdo priežasčių, dėl politinių veiksmų, kurie galėtų priartinti geidžiamą ateitį, ir panašių nestebimų dalykų. Žmonių socialinė situacija padaro juos jautrius tam tikroms politinėms žinioms, grėsmėms bei pažadams ir nejautrius kitiems ženklams.

Kalba yra tik vienas, tačiau esminis situacijos aspektas: pirmiausia jos priemonėmis interpretuojami visi įvykiai ir jiems randama vieta naratyve, įprasminančiame praeitį, dabartį ir ateitį pagal auditorijos išpažįstamą ideologiją. Tokie naratyvai gali būti visiškai nepagrįsti, tačiau jie vis iš naujo sėkmingai neutralizuoja skepticizmą, padeda mobilizuoti politinę paramą arba suburti opoziciją – tai daroma nepaisant padarinių, kurie galėtų sukelti abejonių jų pagrįstumu. Pavyzdžiui, karinė intervencija į trečiąjį pasaulį, kai remiama korumpuota oligarchija, slopinanti valstietijos nepasitenkinimą, nuo seno racionalizuojama kaip demokratijos gynimo pastangos, užkertančios kelią Maskvos arba Havanos inspiruojamiems valstybiniams perversmams. Nei patirtis, nei pasikartojančios nesėkmės nešant į tas šalis demokratiją ir taiką nesugriauna šių naratyvų, vienose visuomenėse susijusių su antikomunistine, o kitose – su komunistine ideologija.

Kalba, generuojanti ir įtvirtinanti įsitikinimus apie tai, kas yra sąjungininkai ir kas – priešai, yra akivaizdžiausias skirtingų prielaidų projektavimo į tuos pačius žodžius bei sakinius atvejis. Politikos kalba dаž-

nai įtaigauja įsitikinimą, kad kai kurios grupės yra priešiškos, kenkėjiškos arba žalingos, net jeigu istorijos, analizės ir mokslo kalba liudija, jog jos yra veikiau atpirkimo ožiai, o ne priešai. Žydai Trečiajame reiche, eretikai inkvizicijos laikais, liberalai šeštąjį dešimtmetį Amerikoje ir daugybė kitų diskriminacijos aukų rodo kalbos galią konkrečiose situacijose konstruoti socialinį pasaulį, kuriame pateisinamas taip įvardijamų grupių persekiojimas, net jeigu kitose situacijose žmonės tai suvoktų kaip didžiausią neteisingumą.

Dauguma politinių žinių bei debatų nedaro esminio poveikio žmonių gyvenimo kokybei, todėl telkdami į jas savo dėmesį žmonės tik silpnina savo pajėgumą patiems dorotis su problemomis. Žmonės nuolat užtvindomi reportažais apie rinkimų kampanijas, parlamentines diskusijas, aukštųjų pareigūnų pareiškimus, tačiau visos šios kalbos neturi jokios reikšmės jų kasdienybei, kol jos nėra įgyvendintos; tačiau jų įgyvendinimo, jeigu jis išvis įvyksta, formos negali būti pažintos vien iš viešųjų kalbų.

Politinė kalba konstruoja dinaminį pasaulį: nuolat kyla problemų ir krizių; siūloma skirtingų idėjų, kaip su jomis dorotis; atsiranda naujų įstatymų, naujų vykdomosios valdžios veiksmų, naujų aukščiausiojo teismo sprendimų. Visa tai patraukia žmonių dėmesį ir juos įtraukia į nesibaigiančių grasinimų bei raminimų socialinį pasaulį. Tačiau šis nesibaigiantis srautas žinių apie besikeičiantį politinį spektaklį smarkiai skiriasi nuo statinės gėrybių paskirstymo tvarkos: klasių, rasių, lyčių, tautų nelygybė disponuojamų išteklių bei statuso atžvilgiu nesikeičia kintančiame politinių veiksmų kaleidoskope. Politikos tyrinėtojui, kuris žvelgia į istorines tendencijas, o ne į kaleidoskopinį žiniose pateikiamą įvykių srautą, politinės kalbos turinys yra kur kas skurdesnis nei atrodo. Nors politinė kalba paprastai nedaro jokio aiškaus poveikio žmonių gerovei, ji atlieka esminį vaidmenį legitimizuojant režimus ir skatinant žmones susitaikyti su veiksmais, kurių inicijavimas nuo jų visiškai nepriklauso.

Kalba yra garsai arba ženklai popieriuje, įgyjantys tam tikras reikšmes ne dėl savo fizinių savybių, o dėl to, kad žmonės jiems teikia tam tikrą prasmę. Kalba įgyja prasmę ir leidžia žmonėms mąstyti simboliais, nes savo prigimtimi ji yra socialinis reiškinys. Fonemų, gramatikos ir sintaksės raizginio prasmę pradedame suvokti tada, kai į jį mėginame žvelgti kitų, mums svarbių žmonių akimis: pagal George'o Her-

berto Meado formuluotę – perimdami „reikšmingo kito" vaidmenį.[3] Pagal Levo Vygotsky formuluotę tai būtų „vidinės kalbos" vartojimas: įsivaizduojamas dialogas su kitais, konstituojantis patį „mąstymą".[4] Prasmės ir reikšmės atsiranda iš sąveikos su kitais, o ne iš izoliuoto individo sąmonės. Net jeigu pasitvirtintų Noamo Chomsky hipotezė, kad žmogiškosios būtybės turi genetiškai koduotą universalią gramatiką, gramatinių teiginių *turinys*, kaip pripažįsta pats Chomsky, struktūrizuojamas ir konstruojamas yra socialiai. Iš čia išplaukia, jog žmonių ekonominės ir socialinės sąlygos turi lemiamos įtakos apskritai kalbos ir ypač politinės kalbos interpretacijoms. Situacijų transformavimasis į kalbos reikšmes yra sudėtingas ir daugialypis procesas, aprėpiantis ne tik paprasčiausią klasinių, lytinių ar kitokių interesų raišką, bet ir rafinuotą pažemintos ar privilegijuotos padėties racionalizaciją. Tie nuskriaustieji, kurie pasyviai pripažįsta savo likimą, nes pasaulį suvokia kaip vietą, kur kiekvienas gauna ko nusipelnęs, ir tie iš jų, kurie maištauja prieš neteisingumo valdomą pasaulį, vienodai iliustruoja socialinių sąlygų ir prasmių konstravimo ryšį.

Bene svarbiausia intelektinė kliūtis, trukdanti kalbą suvokti kaip vieną iš socialinės situacijos aspektų, yra pats mūsų kalbėjimo apie kalbą būdas: ją kategorizuojame kaip atskirą esybę, kaip kažką kitą nei mūsų sąveika su kitais. Toks jos sudaiktinimas leidžia priskirti nepriklausomą galią ir nepriklausomą būtį žodžiams ir sakiniams, o tai silpnina mūsų stebėjimo, analizavimo ir interpretavimo galias.

Jeigu kalba išties yra pagrindinis įsitvirtinusių institucijų ramstis, tai ir toji kalba, kurią paprastai laikome nepolitine, taip pat atlieka šią funkciją. Tad, pavyzdžiui, rūpybos ir globos kalba laikytina politinio veiksmo forma[5], kaip ir socialinių mokslų kalba, ypač tada, kai ji vaizduojama kaip nepolitinė ir objektyvi. Sklaidydamas Amerikos politinių mokslų vadovėlius ir žurnalus skaitytojas mato, kiek daug dėmesio juose skiriama rinkimams, racionalaus pasirinkimo teorijos taikymo problemoms, lyderiavimui, dalyvavimui politikoje bei reguliavimui, t.y. įvairioms raminimo procedūroms, ir kiek mažai dėmesio juose skiriama nelygybei, socialinės priespaudos formoms ir įvairioms socialinės patolo-

[3] George Herbert Mead, *Mind, Self and Society* (Chicago: University of Chicago Press, 1934).

[4] Lev Vygotsky, *Thought and Language* (Cambridge: MIT Press, 1962).

[5] Murray Edelman, *Political Language* (New York: Academic Press, 1977), chap. 4.

gijos atmainoms, kurios paprastai yra būtent šių procedūrų taikymo rezultatas. Kalba, leidžianti iš sąmonės išstumti nerimą keliančius įsitvirtinusių institucijų padarinius, dažniausiai apibrėžiama ir pripažįstama kaip objektyvi ir mokslinė, o kalba, kuri atkreipia mūsų dėmesį į tokius padarinius, paprastai apibrėžiama kaip ideologinė ir poleminė. Tad akivaizdu, jog terminai „objektyvus", „ideologija" ar „poleminis", kaip jie vartojami akademinėje literatūroje, patys yra politiniai.

Kadangi politinės kalbos galia priklauso ne nuo to, kad ji aprašo „realųjį" pasaulį, o nuo to, kad ji rekonstruoja praeitį, apeliuoja į nestebimus dabarties veiksnius ir į ateities potencijas, ji vartojama strategiškai. Ji visada priklauso tam tikrai strategijai, arba veiksmų linijai, kuri žmonėms padeda racionalizuoti tai, ką jie daro, ir mobilizuoti paramą savo politiniams siekiams.

Šiame kontekste verta pasvarstyti, kaip reikėtų suprasti garsųjį Haroldo Lasswello aforizmą: „Politika yra procesas, į viešumą iškeliantis iracionalius visuomenės pagrindus."[6] Žinoma, žmonės geba iš alternatyvių veiksmų pasirinkti tą, kuris geidžiamą rezultatą daro labiau tikėtiną; tačiau tokio racionalumo realizavimo mastas yra labai ribotas. Kur tikslai yra palyginti neproblemiški, o išteklių ir gerovės nelygybė nėra tiesiogiai susijusi su vertybių bei asmens savivokos skirtumais, ten tikslų ir priemonių derinimo uždavinys yra lengviausias, tad ir „racionalumo" terminas ten turi daugmaž apibrėžtą prasmę. Gamtos moksluose, menuose ir pragmatinėje kasdienėje veikloje gebantieji rasti būdų realizuoti visuomenės palaikomus tikslus yra pripažįstami ir remiami, nors ir čia dažnai kyla nesutarimų dėl kai kurių pastangų rezultato vertinimo.

Padėtis politikoje iš esmės yra kitokia, tad pati racionalumo sąvoka čia gali būti netinkama, nepriklausomai nuo to, ar ji apibrėžiama loginio nuoseklumo, ar efektyvumo terminais. Tikslai ir priemonės čia yra taip glaudžiai susiję, kad niekada nėra aišku, kas yra tikslas ir kas – priemonė, tad patys šie terminai tampa politiniais ginklais. Ar mirties bausmė, abortai, branduolinis ginklavimasis, mokesčių didinimas yra priemonės, tarnaujančios geriems tikslams, ar blogybės pačios savaime? Kaip traktuoti socialinę paramą, valstybines subsidijas pramonės šakoms, verslo reguliavimą arba konstitucijos ginamą teisę kalbėti ir veikti būdais, kurie įžeidžia kai kuriuos žmones?

[6] Harold Lasswell, *Psychopathology and Politics* (Chicago: University of Chicago Press, 1930).

Be to, politikoje visada esminės reikšmės turi pastangos išlaikyti arba pašalinti esamą nelygybę, o tai teikia daugybę psichologinių paskatų strateginei kalbėsenai ir veiklai, sąmoningai naudojant netikslius ir dviprasmiškus tikslo ir priemonių, naudos ir sąnaudų, racionalumo apibrėžimus. Tam tikru mastu šios racionalaus pasirinkimo problemos iškyla visose srityse; tačiau politinio manevravimo srityje jos yra tokios ryškios ir tokios esminės, kad transformuoja pačią sąvoką, nes racionalumo vardu čia dangstomas iracionalumas ir ideologija.

Argumentai, kuriais žmonės grindžia savo politinius veiksmus bei politines preferencijas, yra racionalizacijos Freudo prasme. Žmogiškasis protas lengvai racionalizuoja bet kurią politinę poziciją taip, kad ji būtų įtikinama auditorijai, norinčiai būti įtikintai. Būtent šis racionalizavimas yra įprastas politinių diskusijų bruožas. Politinės argumentacijos įtaigumas ir patrauklumas kur kas labiau priklauso nuo to, kaip sėkmingai ji racionalizuoja savo auditorijos socialinę situaciją, negu nuo jos kalbos racionalumo, nes pats racionalumas tėra konstrukcija.

Viena įtakinga minties mokykla skelbia, jog pastangos politines preferencijas grįsti „gerais argumentais" garantuoja bent minimalų politinio pasirinkimo racionalumą.[7] Deja, istorija liudija, jog gerais argumentais buvo grindžiami visi politiniai veiksmai, kurių kada nors buvo imtasi, ir jie dažnai sulaukdavo plačiosios visuomenės paramos; tačiau vėliau jų padariniai dažnai atsiskleisdavo kaip katastrofiški ir amoralūs nepaaiškinamo kvailumo vaisiai. „Gerų argumentų" retorika, kaip visa politinė kalba, gali būti strategiškai veiksminga, tačiau ji negali garantuoti racionalaus pasirinkimo, net jeigu pats šis terminas turi kokią nors kitą nei strateginę ar racionalizacinę prasmę. Argumento gerumas priklauso nuo jo prielaidų, tačiau, kaip matėme, politikoje tos prielaidos paprastai yra ginčytinos ir neverifikuojamos.

Habermasas siūlo labiau pasvertą „gerų argumentų" idėjos variantą, kur atsižvelgiama į esminę problemą – į tai, kokius apribojimus diskursui uždeda hierarchiniai statuso, valdžios bei kitokių įtakos darymo priemonių skirtumai. Habermaso „idealioje kalbinėje situacijoje" nėra tokių skirtumų ir todėl nėra atitinkamų apribojimų.[8] Be to, jis

[7] Bryan Barry, *Political Argument* (New York: Humanities Press, 1966).

[8] Jürgen Habermas, „Toward a Theory of Communicative Competence," *Inquiry* 13 (1970): 360–375; „A Postscript to Knowledge and Human Interests," *Philosophy of the Social Sciences* 3 (1973): 157–185.

mano, jog tam tikru mastu žmonės yra pajėgūs vadovautis idealiosios kalbinės situacijos standartu, net jeigu ji neegzistuoja, nes pats kalbos vartojimas ją suponuoja. Galbūt atskiras individas išties kartais gali emancipuotis iš savo socialinės situacijos suvaržymų, tačiau istorija liudija, kad tokia emancipacija nepasiekiama grupinėse diskusijose ar valstybinės politikos formavimo procese. Galbūt galima tarti, jog Habermaso idealioji kalbinė situacija emancipuotų diskursą visuomenėje be kapitalizmo, be valstybinių, korporacinių ir karinių hierarchijų, tačiau maža vilties, kad politinė kalba mūsų gyvenamame pasaulyje taptų kuo nors daugiau nei strategijų ir racionalizacijų priemone. Antai Aukščiausiasis Teismas prevencinį vaikų kalinimą įteisino kaip terapijos priemonę,[9] o prezidentas MX raketų projektą pavadino „taikos sargybiniu", nors pats pripažino ribotą jų karinę naudą. Šie ir nesuskaičiuojama daugybė panašių argumentų visose šalyse ir visais laikais daugybei žmonių atrodo įtikinami, nes jie atspindi jų baimes arba viltis, net jeigu kai kuriems žmonėms jie atrodo nelogiški ir amoralūs. Tai, kas laikoma „gerais argumentais", nebūtinai ką nors sako apie argumentacijos logiškumą, bet visada atspindi jos auditorijos problemas, norus ir socialinę situaciją. Nors neabejotina, kad individai gali elgtis moraliai ir atitinkamai vertinti kitų elgesį, politikos kalba paprastai naudojama veiksmams, kurie prieštarauja individo ir bendruomenės moralinėms nuostatoms, racionalizuoti.

Tačiau problemos, norai ir socialinės sąlygos taip pat yra interpretacijos objektas; jie yra ir kalbos konstruktai. Tad aiškėja, jog politinė kalba, kaip ir bet kuris kitas tekstas, gali būti traktuojama kaip begalinių asociacijų bei konstrukcijų šaltinis, atveriantis plačias interpretacijos ir manipuliacijos galimybes.

Iš čia išplaukia, jog vienodose socialinėse situacijose žmonės, mėgindami dorotis su savo problemomis, naudojasi ta pačia kalba, ir šis numatomumas išties labai būdingas politinei kalbai. Daugeliu požiūrių ji yra banali būtent dėl to, kad tik patvirtina kalbėtojo ar auditorijos įsitikinimą savo teisumu. Toji kalba, kuria valstybių vadovai teisina didesnes karines išlaidas, policijos vadovai teisina įtariamųjų procesinių teisių apribojimus, žemės ūkio agentūrų valdininkai teisina žemės ūkio protekcionizmą arba liberalai teisina verslo reguliavimą vartotojų apsaugos dingstimi, paprastai yra visiškai stereotipizuota kalba,

[9] Schall v. Martin, 81 L. Ed. 2d. 207 (1984).

tad ir numatoma, nors jos vartotojai gali ją suvokti kaip kūrybinę ir racionalią argumentaciją. Nuvalkiotų frazių ir formulių, daugelį kartų naudotų panašiose situacijose praeityje, kartojimas yra klasikinis politinio spektaklio *obbligato;* kaip pastebėjo George'as Orwellas, tai turi tokį pat migdantį poveikį protinėms galioms, kaip maldos žodžių kartojimas bažnyčioje.[10] Kaip ir dėmesio koncentravimas į dramatiškus, tačiau žmonių gerovei įtakos nedarančius politinius įvykius, politinio diskurso banalumas žmonėms įtaigauja, kad jie dalyvauja lemtinguose arba svarbiuose įvykiuose.

Šiomis pastabomis nesiekiama įteigti, kad bet kuri politinė argumentacija yra vienodai pagrįsta ar nepagrįsta. Veikiau turima omenyje tai, kad socialinės situacijos ir diskursai generuoja politinius argumentus, kurie negali būti galutinai verifikuoti arba falsifikuoti. Kiekvienoje visuomenėje visada susidursime su realybių įvairove ir standartų sąlygiškumu.

Toji techninė ir specializuota kalba, kuri valdžios bei korporacijų administracinių veiksmų kontekste yra susijusi su išteklių paskirstymu, visada jautriai atspindi įsitvirtinusią socialinę nelygybę, nes ši politinių sprendimų priėmimo forma sulaukia mažiausiai visuomenės dėmesio ir atveria daugiausia derybinių galimybių interesų grupėms, gerai žinančioms viena kitos galias.[11] Priimant tokius sprendimus tiesiogiai, nors nelygiomis sąlygomis, dalyvauja tie, kurie turi kokią nors derybinę galią, o viešai skelbiamoji valdžios veikla dažniausiai apsiriboja atstovavimo ritualo kartojimu, kuris būtinas, kad užsitikrintų visuomenės nesipriešinimą įgyvendinamiems sprendimams.

Analizuojant stereotipinius viešųjų pareigūnų, interesų grupių atstovų bei politiškai aktyvių piliečių pasisakymus viešosios politikos klausimais, neįmanoma neatkreipti dėmesio į vieną iš Michelio Foucault įžvalgų, būtent, kad tam tikra prasme ne žmonės konstruoja kalbą, bet žmonių vartojama kalba konstruoja pačius žmones.[12] Kiekvienos poli-

[10] George Orwell, „Politics and the English Language," in *A Collection of Essays* (Garden City: Doubleday-Anchor, 1954), 172.

[11] Hugh Heclo, „Issue Networks and the Executive Establishment," in *The New American Political System*, ed. Anthony King (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1978), 87–124.

[12] Žr. Michel Foucault, *The Order of Things* (New York: Parthenon Books, 1971); *The Archeology of Knowledge* (New York: Harper&Row, 1976). Panašias idėjas kelia ir kai kurie kiti XX a. socialiniai teoretikai, pirmiausia Heideggeris, Lacanas, Derrida ir Ricoeuras.

tinės problemos ir ideologinės dilemos atveju susikuria tam tikra nuolat vartojamų frazių ir teiginių aibė. Pripažindamas vienokį ar kitokį jų pagrindu konstruojamą tekstą individas tampa specifiniu subjektu su specifine ideologija, savivoka ir vaidmeniu – liberalu arba konservatoriumi, valdžios auka arba valdžios bendrininku, aktyvistu arba pasyviu stebėtoju. Tačiau pasirinkimas iš alternatyvių kalbos formų nėra laisvas. Žemės ūkio departamento vadovas negali laisvai paskelbti, kad fermų darbininkų atlyginimai turi didėti nepriklausomai nuo fermų pajamų. Policijos nuovados viršininkas negali skelbti anarchijos privalumų, nes privalo palaikyti teisingumą ir tvarką. Darbdaviai, kurių įmones piketuoja nepatenkinti darbininkai, nepareikš savo pritarimo profesinių sąjungų galios stiprinimui.

Žmonėms, kuriems rūpi tam tikra problema, tenka rinktis iš gana siauro sąrašo alternatyvių tekstų, kurių anksti išmoksta kiekvienas, augdamas konkrečioje kultūroje: aborto teisė yra viena iš laisvės formų, aborto teisė yra žudymo legalizavimas ir t.t. Konkrečioje socialinėje situacijoje žmonėms kartais gali būti atvira tik viena reali galimybė. Kiekvienoje tokioje situacijoje visiems jos dalyviams bus visiškai aišku, kurios yra deramos ir kurios nederamos jos artikuliavimo formos; pasirinktoji forma ją pasirinkusius žmones apibrėžia kaip specifinę žmonių grupę.

Tuo tarpu, pavyzdžiui, meno srityje diskursų pasirinkimo galimybės yra nepalyginamai platesnės, ir jų įvairovę skatina įtakingi meno vartotojai. Marginalinės ir avangardinės diskursų formos tampa ginčų objektu, tačiau išlieka lingvistiniai ir socialiniai jų išlikimo ir kartais visuotinio pripažinimo pagrindai. Tokie marginaliniai tekstai yra „meno" sąvokos sudedamoji dalis. Tačiau politikoje būtinoji sėkmės sąlyga yra visuomenės didžiosios daugumos palaikymas arba nesipriešinimas – neavangardinės mažumos pritarimas. Palaikydamas mažumą, simbolizuojančią ekstremizmą, avangardizmą ir apskritai bet kokią originalią perspektyvą, peržengiančią vyraujančių ideologijų ribas, politikas pasirašo ne savo išradimo patentą, bet savo mirties nuosprendį. Politinis lyderis arba pretendentas į lyderius, norėdamas išlaikyti arba įgyti visuomenės palaikymą, savo tekstą turi rinktis iš labai trumpo banalių politinių tekstų sąrašo.

Kuo sėkmingiau pretendentas į lyderius randa jo poziciją išreiškiančias įtaigias frazes ar neverbalinius gestus, tuo lengviau jo stilistinės

naujovės supainiojamos su tikruoju novatoriškumu. Stilistikos sėkmių katalogas, kuriame figūruotų Williamo Jenningso Bryano, Franklino Roosevelto, Winstono Churchillio, Johno Kennedy, Adolfo Hitlerio, Ronaldo Reagano ir kitų savo iškalba garsėjusių politinių lyderių vardai, veikiausiai parodytų, koks siauras retorikos formų diapazonas patraukia dideles auditorijas. Jų garsiausieji aforizmai, perfrazuoti įprastąja kalba, tampa banalybėmis. Rooseveltas, mėgindamas įžiebti vilties kibirkštį šaliai, grimztančiai į Didžiąją depresiją, skelbė, jog „turime bijoti tik pačios baimės"; šiuo atveju jis atliko retorinį vaidmenį, kurį privalėtų atlikti bet kuris prezidentas analogiškoje situacijoje, kaip ir perfrazuodamas panglosiškąjį Herberto Hooverio frazės „Klestėjimas – čia pat už kampo" optimizmą. Abu jie, pasirodo, klydo, tačiau tai nekeičia reikalo esmės. Šalies lyderis, suvokęs akivaizdžią užsienio agresijos grėsmę, gyventojus privalo užtikrinti, kad agresijai bus ryžtingai pasipriešinta, kaip tai ir padarė Churchillis 1940 m. kalboje „Mes kausimės su jais jų pakrantėse...". Tokiais atvejais auditorijos palankumą padeda laimėti ne originalumas, bet gebėjimas pasakyti žmonėms tai, ką jie ir tikisi išgirsti tokiuose kontekstuose. Hooveris sugriovė savo skelbto optimizmo pamatus, kadangi nepripažino depresijos rimtumo ir federalinės valdžios įsikišimo į ekonomiką būtinybės. Rooseveltas, priešingai, rodydamas tokį pat optimizmą išsikovojo populiarumą, nes neigė savo pirmtako nuostatas. Politinė realybė, kurią kalba padeda sukonstruoti konkrečiame kontekste, nebūtinai turi sąsajų su realybe, konstruojama vėliau arba kituose kontekstuose. Dar mažiau sąsajų ji turi su kalbančiųjų arba jų auditorijų kūrybiškumu.

Panašiai ir politinių pažadų retorika rodo, kaip kalba konstruoja patį žmonių subjektyvumą. Politinė kalba – tai daugiausia pažadai apie ateities gėrybes, kurias atneš tam tikra politinė programa arba tam tikras kandidatas. Grėsmių taikai, gerovei, pašalinimo pažadai padeda laimėti paramą veiksmams, kurie vaizduojami kaip priemonės šiai šviesesnei ateičiai pasiekti. Šias „priemones" paprastai nusako pasiaukojimo reikalaujantys dalykai: apkarpytos socialinės programos, apribotos pilietinės laisvės, nedarbas, didesni mokesčiai, mobilizacija ir karai.

Pažadai yra tos retorikos priemonės, kurių niekada netrūksta; jos kuria subjektus, pakerėtus įprastojo „kito": lyderio žemėje arba danguje; utopijos arba distopijos vizijos; pasišventimo reikalui; prisirišimo prie tam tikros racionalumo formos. Tai, kas atlieka šį konstruo-

jamo „kito" vaidmenį, specifiškai formuoja stebinių ir žodžių prasmę. Stebiniai įgyja prasmę subjekto apsibrėžtos tapatybės pagrindu. Dabartinio prezidento šalininkams ir gerbėjams infliacijos mažėjimas yra jo išmintingos politikos rezultatas. Jo priešininkams tas pats faktas yra ekonominės politikos, padidinusios nedarbą ir sukėlusios ekonominį nuosmukį, padarinys. Tad esminės reikšmės turi ne pliki faktai ar stebiniai, bet kalba, pačius stebėtojus konstruojanti kaip specifinės rūšies subjektus jų skirtingose socialinėse situacijose.

Tam tikro reikalavimo arba teiginio prasmingumo pripažinimas atspindi ir įtvirtina tam tikrą ideologiją, subjektą, realybę. Pavyzdžiui, tie, kurie respublikonų ir demokratų rinkimų varžybas laiko svarbiausiu veiksniu paskirstant gėrybes, konstruoja pasaulį, kuriame klasinė, rasinė, lytinė ir kitokia nelygybė nevaidina esminio vaidmens ir kuriame rinkimų pažadai yra ateities projekcija, o ne dabarties nelygybės racionalizacija. Arba tie, kurie įžvelgia esminį skirtumą tarp terminų „autoritarinis" ir „totalitarinis", taikomų šiuolaikiniams režimams, konstruoja pasaulį, kuriame vienų žmogaus teisių nepripažinimas atlieka terapinę funkciją, o kitų – simbolizuoja blogį, todėl subjektai, atmetantys šį skirtumą, laikomi neišmanėliais, o jį pripažįstantys – įžvalgiais patriotais. Kalba ir subjekto tapatybė bei realybė apibrėžia viena kitą; ši performatyvinė kalbos funkcija yra juo labiau veiksminga politikoje, kai maskuojama, kai kalba vaizduojama kaip objektyvaus aprašymo įrankis. Objektyvaus aprašymo pavidalu teikiama ideologinė argumentacija yra bene dažniausias politinio kalbos vartojimo gambitas.

Politinė kalba kaip dekonstrukcija

Politinės kalbos kaip socialinės sąveikos formos vaidmuo aiškiausiai atsiskleidžia tada, kai analizuojame, kaip tokia kalba sistemiškai griauna savo pačios prielaidas. Pastaraisiais dešimtmečiais tokie poststruktūralizmo autoriai kaip Jacques Derrida ir Paulas de Manas mus išmokė naudotis literatūros kritikos bei tekstų dekonstrukcijos įžvalgomis. Politinės kalbos dekonstravimas praplečia mūsų supratimo ribas, nes prieštaravimai, dviprasmybės ir nesibaigiantis vienas kitą nurodančių ženklų horizontas yra esminė politinio veiksmo dalis, ir naivusis politinis diskursas ją paprastai geriau iliustruoja negu rafinuotesni tekstai.

Dekonstrukcinė analizė visiškai patvirtina Kennetho Burke'o tezę, jog politinė retorika padeda „užaštrinti bekampiškumą ir nugludinti kampuotumą"[13]. Politinė kalba gali padėti įgyti arba išlaikyti visuomenės paramą arba nesipriešinimą net tokiems veiksmams, kurie akivaizdžiai žeidžia žmonių moralinius jausmus, ir tai paprastai ji daro neigdama prielaidas, kuriomis tokie veiksmai remiasi, bet kartu išsaugodama tų prielaidų žymes.

Pagrindinis būdas, kuriuo politinė kalba save griauna, yra vertybių hierarchijos, implikuojamos politinių veiksmų bei jų retorikos, inversija. Karo paskelbimas yra taikos išsaugojimo priemonė. Mirties bausmė yra smurto tvardymo priemonė. Komunalinių paslaugų monopolizavimas ir monopoliams suteiktoji teisė didinti tarifus yra paslaugų valstybinis reguliavimas. Neturtingųjų, jaunimo, marginalinių grupių autonomijos slopinimas yra „parama". Socialinės paramos apkarpymas yra asmens savikliovos ir nepriklausomybės skatinimas. Ir t.t., ir pan. Liberalioji ir konservatyvioji politika bei retorika įvardijant rezultatą, kurį duoda valdžios veiksmai, teikia gausybę tokios inversijos pavyzdžių.

Viešųjų pareigūnų, pretendentų į pareigūnus bei interesų grupių pareiškimai, kuriais jie apeliuoja į visuomenę, įstatymų preambulės, teismų *obiter dicta* ir viešieji politinių problemų svarstymai yra neišsemiamas šaltinis teiginių, kurie bus ignoruojami, koreguojami arba priimami pagal nenumatomas situacijas, kuriose atsiduria žmonės. Šį bruožą žmonės lengvai įžvelgia savo politinių oponentų kalboje, tačiau jo nemato savo mėgstamų politikų kalboje, tad įvyksta dar viena inversija.

Tokia vertybių inversija nebūtinai reiškia veidmainiavimą. Veikiau ji rodo kalbos atvirumą skirtingoms situacijoms ir įvairiems kalbėtojų bei klausytojų interesams, tokį atvirumą, kurio nesaisto įprastos logikos reikalavimai. Tokia inversija gali atspindėti naujos situacijos reikalavimus, bet gali liudyti ir gyvenimo bei politikos absurdiškumą.

Šis požiūris atmeta įprastąjį įsitikinimą, jog egzistuoja tam tikras galutinis kalbos, patirties ir idėjų pagrindas: jų dieviškasis, racionalusis arba individualistinis šaltinis. Jacques'as Derrida šią poziciją vadina „logocentrizmu", ir savo darbuose mėgina atsverti jos įtaką Vakarų filosofijai.

[13] Kenneth Burke, *A Grammar of Motives* (New York: Prentice-Hall, 1945), 393.

Politinė kalba save dekonstruoja ir kitais būdais. Politiniai veiksmai, kurie, žvelgiant į juos iš šalies, tarnauja atskiriems interesams arba remiasi silpnesnių socialinių grupių išnaudojimu, visada teisinami apeliuojant į protą, objektyvumą bei nešališkumą, ir tam tikra prasme abi pusės savo poziciją visada gina „racionaliais" argumentais.

Dekonstrukcija vyksta ir vartojant prieveiksmines bei būdvardines formas, kurios teiginio prasmę pabrėžia viename lygmenyje ir neigia – kitame. Dažniausiai ją atlieka tokios būdvardinės frazės kaip „esminis", „tikrasis", kurios pridedamos prie tokių daiktavardžių kaip „laisvė", „demokratija", „teisingumas" ar net „komunizmas". Tas, kuris reikalauja „tikrosios" laisvės, visada siekia apriboti tam tikrų grupių laisvę; panašiai ir būdvardžio „tikroji" įterpimas prieš žodį „lygybė" signalizuoja, jog vyksta tam tikros nelygybės formos racionalizacija. Linčiuotojas tariasi vykdąs teisingumą. Pasirinkimą tarp dviejų centristų ir kelių neaiškių kandidatų liberalas vaizduoja kaip demokratinį atstovavimą; radikalas tą pačią procedūrą laiko atstovavimo farsu. Šiais ir į juos panašiais atvejais kalba siūlo logiką, padedančią subtiliai ginti bet kurią, kad ir prieštaringiausią poziciją.

Nuolat skelbiama, kad politinės programos, skirtos ilgalaikių socialinių problemų (skurdo, nusikalstamumo, nedarbo, infliacijos, narkomanijos ir t.t.) sprendimui, žlunga, bet lygiai taip pat skelbiama, jog jos sėkmingai vykdomos; kiekvienas toks teiginys yra būtinasis priešingo teiginio papildymas, ir keliamas todėl, kad keliamas jam priešingas teiginys. Be to, kiekviena tokia problema pateikiama kaip asmeninės ir kaip socialinės patologijos atvejis, o šios nesuderinamos prielaidos glaudžiai siejasi su priešingais teiginiais apie politikos sėkmes ir nesėkmes. Kalba apie ilgalaikes problemas, kurios slegia valdžią, gali būti suvokiama kaip analizė arba aprašymas, tačiau ji gali būti suprasta ir kaip daugybė vienas į kitą implantuojamų tekstų, kurie teikia skirtingų ir prieštaringų politinių veiksmų racionalizacijų.

Visos dekonstrukcijos formos, su kuriomis susiduriame politinės kalbos atveju, remiasi terminų asociacijų žaismu: tai leidžia kalbančiajam išsaugoti savo tapatybę ir patraukti savo pusėn žmones, kurie šiaip jau nekreiptų dėmesio į jo keliamą problemą. Ši priemonė, kuria kartais naudojamasi sąmoningai, bet dažniausiai nesąmoningai, remiasi kalbos bruožais, kuriuos Derrida vadina „žymėmis" *(trace)* ir „implantais" *(graft)*. Tariant arba girdint tam tikrą terminą patiriamas kitų terminų

rezonansas. Kalboje daugybė tokių nuolat kylančių ir išnykstančių rezonansinių sąsajų, kurios gali būti arba pripažįstamos, arba atmetamos. Ši idėja, kaip ir daugelis kitų Derrida idėjų, meta iššūkį standartinei logikai ir įprastam požiūriui, kuris mąstymą sieja su subjektu (o ne su tekstu), tačiau ji padeda suprasti mums žinomus reiškinius ir skatina atidžiau įsiklausyti į kalbą.

Politinių terminų „žymės" skirtingas problemas leidžia sieti abejotinais ir ginčytinais būdais, ir būtent toks „implantavimas" yra būdingiausias politinio diskurso bruožas. Amerikoje rasistinė ar seksistinė praktika gali būti susieta su atskirų valstijų teisių problema. Darbininkų sveikatos apsaugos priemonės gali būti apgaubiamos biurokratinio kišimosi į privačius reikalus aura. Tokių sąsajų ir terminų abejotino sukeitimo galimybės yra neišsemiamos, tad ginčai dėl vienokios ar kitokios praktikos niekada nesibaigia. Kadangi įprastoji politinių debatų analizė postuluoja kai kurių tokių probleminių sąsajų galiojimą, paprastai nepastebima, jog tam tikri kalbos, kaip specifinių socialinių situacijų raiškos būdo, bruožai konstituoja pačias problemas ir kartu lemia jų neišsprendžiamumą.

Nesugebėjimas išspręsti politines problemas yra būdingiausias bet kurio režimo bruožas, nors, žinoma, režimai visada mėgina kurti sėkmingo jų sprendimo įvaizdį, ir visada yra tokių, kurie neigia idėjas, metančias iššūkį įprastai prielaidai, esą politika remiasi racionaliais įsitikinimais, o valdžios veiksmai tam tikra prasme atspindi visuomenės valią.

Gali būti paprieštarauta, kad yra valstybių, išties išsprendusių kai kurias problemas, ir kad todėl galima tikėtis, jog jos sugebės išspręsti ir kitas. Antai Jungtinėse Valstijose buvo panaikinta vergovė ir įvesta visuotinio švietimo sistema, tad buvo išspręstos dvi svarbios problemos, dėl kurių vyko svarbiausi politiniai debatai pirmojoje XIX a. pusėje. Tačiau pavyzdžiai rodo ne tai, kad problemos buvo išspręstos, o veikiau tai, kad buvo pakeisti terminai, kuriais įvardijamos problemos. Nepriteklius, nelygybė ir moralinės dilemos, dėl kurių ir kilo šios problemos, išliko politinėje darbotvarkėje ir nematyti jokių realių jų sprendimo perspektyvų. Juodaodžių vergovės problema virto rasinių santykių ir mažumų problemomis. Masių tamsumo problema liko neišspręsta, nors dabar ji formuluojama veikiau socialiniais arba ekonominiais, o ne teisiniais terminais. Abiem šiais atvejais teisiniais veiksmais buvo

pašalinta teisinė problema, tačiau išliko su ja susijusi socialinių ir ekonominių problemų aibė. Žinoma, buvo padaryta tam tikra pažanga, tačiau ji žadina visiškai nepamatuotas viltis. Tas pat pasakytina ir apie kitas problemas: nors kalba, kuria jos yra formuluojamos, pasikeitė, dauguma nuoskaudų ir skriaudų, dėl kurių jos kilo, išlieka savo senomis arba naujomis formomis.

Pramonės revoliucija ir kapitalistinio verslo suklestėjimas Amerikoje pirmojoje XIX a. pusėje samdomąjį darbą padarė pigesnį už vergovinį (darbininkai gali būti atleidžiami, kai jų nebereikia; jiems nusenus nebūtina jų išlaikyti) ir sukūrė naują labiau apsišvietusios ir disciplinuotos darbo jėgos paklausą; todėl viešasis švietimas, kuris moko raštingumo, konformizmo ir disciplinos, tapo būtinybe, juo labiau todėl, kad buvo finansuojamas regresinio apmokestinimo būdu. Išsilaisvinimo iš vergovės ir nemokamo visuotinio švietimo retorika turėjo tam tikro pagrindo kaip demokratijos plėtros ženklas, tačiau kartu legitimizavo didėjantį stambaus kapitalo savininkų pelną.

Šie politinės kalbos dekonstrukcijos rezultatai nebūtinai liudija jos pagedimą ar beprasmiškumą. Jie veikiau rodo, kad socialinis gyvenimas ir žmogiškasis protas yra kur kas sudėtingesni dalykai, nei įtaigauja įprastas jų supratimas ar įprastoji socialinių mokslų analizė. Kiekvienas terminas ir kiekvienas objektas konkrečioje situacijoje yra ženklas, įvairiomis kryptimis skleidžiantis plintančią skirtingų prasmių gamą. Akivaizdu, jog vyraujančios prasmės racionalizuoja esamą socialinę nelygybę, bet visada tai daro būdais, kurie griauna jų pačių prielaidas bei skelbiamas vertybes.

Nors kalba, sąmonė ir socialinės sąlygos yra vidinių prieštaravimų kupini dalykai, jie sąveikauja taip, kad žmonės galėtų susitaikyti su savo būtimi, savo moralinėmis dilemomis ir savo nuolatiniu nepajėgumu išspręsti tuos prieštaravimus bei dilemas.

7 Politinis spektaklis kaip taktika ir kaip mistifikacija

Politinės žinios fokusuoja žmonių dėmesį į lyderius, priešus ir problemas – į dalykus, žadinančius viltis ir baimes, ir nukreipia dėmesį nuo aplinkybės, jog šie dalykai yra tam tikro diskurso dariniai, tam tikrų ideologijų įtvirtinimo priemonės ir tėra skirtingi vieno ir to paties proceso aspektai. Politikos kaip spektaklio analizė turi prasidėti nuo kalbos analizės, kuri atskleidžia šių terminų implikuojamas abejotinas perspektyvas ir reikalauja dėmesio jų nuslepiamoms socialinėms formacijoms.

Šie terminai padeda visuomenę politizuoti ir ją išlaikyti nerimo bei vilties būsenoje. Jie kuria dramatinį siužetą, kuris veikia privatų žmonių gyvenimą: konstruojama visiems matoma scena, kurioje sėkmingai arba nesėkmingai veikia lyderiai, mėginantys dorotis su visuomenės vidaus problemomis ir siekiantys ją apginti nuo išorės bei vidaus priešų. Dėl šio dramatizmo poveikio stumiami į nuošalę istorijos, socialinės struktūros, ekonominės nelygybės diskursai, teikiantys alternatyvius visuomenės gerovės pokyčių paaiškinimus. Be to, jis gali klaidinti ir žlugdyti individų bei grupių, siekiančių daryti įtaką viešajai politikai, strategijas.

Ir kiti įprastieji politikos terminai stiprina šį poveikį plačiosios visuomenės bei akademinių analitikų dėmesį atitraukdami nuo politinio spektaklio giluminių konstrukcijų ir pritraukdami prie regimojo spektaklio scenų, kur veikia tariamai autonominiai agentai, sąveikaujantys kaip priežastys ir padariniai, kaip šaltiniai ir taikiniai, kaip sąjungininkai ir priešai. Žiūrovą patraukia ir pakeri dramatinis veikėjų sąveikų reginys ir kartu jo dėmesį atitraukia nuo proceso, kuriame šie veikėjai įgyja savo prasmę ideologiškai konstruojamame politikos pasaulyje. Žiniasklaidos atpasakojama politinė kalba ir elgsena taip pat skatina šią užkerėto nepastabumo nuostatą.

Tai turi rimtų padarinių, nes šios konstrukcijos teikia atsakymus į pamatinius klausimus. Jos apibrėžia, kurios sąlygos laikomos grėsmingomis, kas turi būti kaltinamas dėl politikos nesėkmių ir kas giriamas už jos sėkmes. Atsakymų įtaigumą didina tai, kad teikiami alternatyvūs ir priešingi atsakymai, todėl bet kurio atsakymo pripažinimas arba atmetimas tampa apsisprendimo ir iššūkio aktu. Koncentruojant dėmesį į lyderius, problemas ir priešus konstruojamas socialinis pasaulis, įteisinantis paties stebėtojo vaidmenį, statusą bei elgseną, bet kartu atveriantis ir iššūkių jam galimybę.

Šios konstrukcijos yra aiškinimai, tiesa, gana paviršutiniški, tačiau kartu jos yra ir provokacijos, didinančios politinę įtampą, gilinančios konfliktus ir skatinančios nepaliaujamą manevravimą dėl pranašesnių pozicijų, kur sėkmė niekada negali būti ilgalaikė. Kai kuriuos žmones tenkina pasaulis, konstruojamas pagal paprastas schemas; tokio pasaulio komponentai yra logiškai suderinami tarpusavyje ir padedantys suprasti, numatyti bei valdyti įvykius postuluojamų parametrų ribose. Antai pasaulis, kuriame sukilimai bei pilietiniai karai trečiojo pasaulio šalyse tėra Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos konflikto apraiškos, generuoja aiškius įsitikinimus tuo, kas politikoje yra dora ir kas nedora, kurie lyderiai yra sąjungininkai ir kurie priešai, kurios socialinės problemos yra realios, kurios tariamos – tokios, kaip valstiečių skurdas ir priespauda – tėra propaganda, ir kokių politinių veiksmų turi būti imamasi. Alternatyvūs pasauliai gali generuoti priešingus įsitikinimus. Kiekviena alternatyva skirtingiems žmonėms gali teikti priimtinus politinių įvykių aiškinimus ir kiekviena jų tęsia bei gilina politinius konfliktus, kuriuos ir aiškina.

Kaip buvo minėta 1 skyriuje, tai nereiškia, jog kiekviena tokia konstrukcija yra vienodai gera kaip paaiškinimas ar kaip veiklos vadovas. Kai kurios iš jų gali remtis pagrįstomis prielaidomis ir patikimais argumentais, kitos – vien nepamatuotais norais ir iliuzijomis; tačiau visos jos reiškia intervenciją į politinę sceną, kurią jos tariamai tik aiškina, nes skatina įtampą gilinančius veiksmus.

Spektaklis kaip vientisas procesas

Problemos, lyderiai ir priešai yra alternatyvios perspektyvos, nusakančios vieno ir to paties proceso aspektus. Norint suprasti kurią nors vieną iš jų, tenka nagrinėti tai, kaip jos sąveikauja ir papildo viena kitą. Problemos

sukuria valdžios institucijas, kurioms pavedama jas spręsti; grėsmės, kurias jos įvardija, dažnai personifikuojamos priešų pavidalu. Lyderiai įgyja ir išlaiko savo pozicijas telkdami dėmesį į madingas arba grėsmingas problemas ir pabrėždami savo skirtumą nuo priešų, kurių buvusias ir potencialias nuodėmes jie skelbia ir perdeda. Priešai yra personifikuoti problemų aspektai ir skirtumų, konstruojančių lyderius, šaltinis.

Tad visuomenę veikia viena ir ta pati realybė, nors ji suvokiama kaip keletas skirtingų realybių. Šis reiškinys stiprina įsitikinimų ir vertinimų tvirtumą, nes atrodo, kad kiekvienas proceso komponentas juos nepriklausomai paremia, nors ši nepriklausomybė tėra regimybė. Tariamoji lyderių, problemų ir priešų autonomija politiniams aktyvistams teikia alternatyvių visuomenės dėmesio fokusavimo priemonių – skirtingų naratyvų su vienodomis implikacijomis įvairovę.

Antai telkiant dėmesį į iždo deficito problemą, liberalius socialinių programų šalininkus ir tuos, kurie iš šių programų turi naudos, galima apibrėžti kaip priešus; atitinkamai kaip lyderį galima sukonstruoti pareigūną, kuris tas programas apkarpo. Nors atrodo, kad tokia konstrukcija remiasi trimis skirtingais pagrindais, stiprinančiais jos ideologinį veiksmingumą, jie yra vienos bendros įsitikinimų sistemos dalis. Šis pavyzdys išryškina ir esminį interpretacijos vaidmenį, nes tas pats iždo deficitas gali būti panaudotas prieš konstruojant didesnių išlaidų gynybai šalininkus arba, kaip Franklino Roosevelto atveju, pats deficitas gali būti perinterpretuotas veikiau kaip sprendimas, o ne kaip problema.

ŽINIASKLAIDOS PRIEMONIŲ ĮVAIROVĖ

Žinių reportažų poveikis politinei ideologijai smarkiai padidėjo paplitus raštingumui ir atsiradus radijui bei televizijai. Kadangi dabar galima pasiekti daugiau protų, bet kuri valdžia ir įvairios interesų grupės labiau stengiasi juos pasiekti.

Skirtingos žiniasklaidos priemonės pritraukia skirtingas auditorijas, kurios skiriasi išsilavinimu, socialiniu statusu, ideologija, amžiumi, interesais ir kitokiais bruožais. Gana specifinė yra savaitraščių ir žurnalų auditorija. Radijo stotys taip pat apeliuoja į specifines auditorijas, kurias skiria bent jau muzikinis skonis, kartais ir etniniai bei politiniai interesai. Radijo ir televizijos programos kuriamos, kad pritrauktų specifinių auditorijų; tas pat pasakytina apie laikraščių vedamuosius.

Nors ši apeliavimo į skirtingas auditorijas įvairovė gali sukurti pliuralizmo regimybę, lemiamas procesas, kuris čia išryškėja, yra stebėtojų dėmesio selektyvumas, nes kiekviena interesų grupė konstruoja savąjį spektaklį. Svarbiausias padarinys yra tai, kad stiprinamos jau įsitvirtinusios ideologijos, juo labiau todėl, kad procesas vyksta kontekste, kuriame pabrėžiami skirtingi dirgikliai.

Politinis stabilumas ir valdžios pripažinimas

Politinė istorija – tai ištisa kronika nusivylimų ir tragedijų, su kuriomis žmonės dažniausiai susitaiko be jokio pasipriešinimo. Politinės programos, planai, strategijos ir revoliucijos, žadančios laimingesnį socialinį pasaulį, daugumai žmonių niekada nepagerina gyvenimo, o dažnai jį dar pablogina. Tad nuolat iškyla klasikinis klausimas: „Kodėl žmonių dauguma palaiko valdžią, net jeigu ši tik tęsia šią kroniką ir reikalauja susitaikymo su jiems žalinga tvarka?"

Dabarties pasaulyje dalį atsakymo į šį klausimą teikia politinio spektaklio konstravimas: režisuojant įvykius ir skleidžiant apie juos žinias kuriamos viltys ir neviltys, baimės ir lūkesčiai, teikiantys energijos legitimacijos simbolių paieškoms. Valdžios nepripažinimas paprastai implikuoja išlaidas, tačiau pats šis reiškinys būtų daug dažnesnis, jeigu politinės žinios žmonių nepalaikytų nuolatinio nerimo ir viltingo laukimo būsenoje. Šios žinios žmones nukelia į dramatinį netikėtumų pasaulį. Pralaimėjimai ir pergalės, nenumatytos grėsmės ir svaiginančios pergalės, baiminimasis dėl ekonominės padėties pasikeitimų, tikėjimasis, kad labiausiai slegiančios problemos galiausiai bus išspręstos – šis pasaulis kai kuriuos žmones intriguoja ir visiems jiems reiškia netikrumą dėl ateities. Pats spektaklis yra fragmentinis ir nenumatomas, todėl individai visada jaučiasi pažeidžiami ir paprastai gali imtis tik reaktyvių veiksmų, vadovaudamiesi su jais susijusiomis žiniomis ir taip susitaikydami su jų konstruojamomis realybėmis.

Interpretacija kaip aiškinimas

Šiame procese, kuriam vykstant žmonės konstruoja savo politinius spektaklius, jie susiduria su netikrumu, su skirtingomis ir prieštaringomis interpretacijomis, o ne su patikimais galutiniais apibendrinimais. Sie-

kiant suprasti politiką būtina atsižvelgti į politinių reiškinių įprasminimo galimybių įvairovę ir to įprasminimo potencialią galią darant įtaką veiksmams bei įsitikinimų kaitai. Ji negali būti suprasta tam tikrą interpretaciją pateikiant kaip faktą, tiesą ar mokslinį atradimą.

Socialinės filosofijos mokyklos, gyvybingos ir XX a. pabaigoje, teorijas, siūlančias „dengiamuosius dėsnius" bei galutinius atsakymus, laiko klaidinančiomis, bet ne mokslinėmis teorijomis: jos tik racionalizuoja vyraujančias interpretacijas ir suteikia joms moksliškumo statusą. Šios filosofinės mokyklos dėmesį telkia veikiau į socialinių situacijų patirties įvairovę, į diskurso formą, kontekstą, perspektyvą ir į visuminį procesą, kuriam priklauso patirties stebiniai. Jos mus ragina pripažinti ir neišvengiamas politinio diskurso deformacijas, kurias lemia pastangos išreikšti neišreiškiamybę, bei toji aplinkybė, kad politiniai tekstai griauna savo pačių prielaidas. Vietoje verifikacijos ir falsifikacijos arba tikrumo ir dogmatizmo, prie kurių veda galutinių atsakymų paieška, naudingesnė analizė turi mums padėti atskleisti netikrumo padarinius, tikrumo nepagrįstumą, reakcijų į skirtingas socialines sąlygas, į situacijas bei tekstus įvairovę ir nevienareikšmiškumą.

Istorikas ar socialinis teoretikas, sąmoningai ieškantis politinės raidos stabilumo, jį gali atrasti taip pat lengvai, kaip plačioji visuomenė atranda tuos siužetus ir netikėtumus, kurių *ji* tikisi. Nors priešų, grėsmių ir lyderių vardai kartkartėmis keičiasi, jų padariniai kasdieniam žmonių gyvenimui išlieka stabilūs. Turinio kaita tik išryškina formos ir jos politinių padarinių tapatumą.

Žinoma, ilgainiui įvyksta pokyčių, kuriuos lemia radikali, nors paprastai lėta aplinkos, demografinių veiksnių ir gamybos būdo kaita, kaip tai parodė Fernandas Braudelis savo puikiose istorinėse Vidužemio kraštų ir kapitalizmo studijose.[1] Politiniai ir valstybiniai veiksmai nelemia socialinės kaitos, nors jie ją atspindi, o politikai pelnosi iš įsitikinimo, kad jie ją lemia.

Veiksmo prasmė priklauso nuo to, kokios moralinės nuostatos perspektyvoje į jį žvelgiama. Kai kurios interpretacijos šioje knygoje remiasi prielaida, jog viešosios politikos padarinių nauda ir žala turėtų būti paskirstoma po lygiai; tačiau daugelis šioje knygoje aptartų daly-

[1] Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 vols. (New York: Harper & Row, 1966); *Capitalism and Material Life: 1400–1800* (New York: Harper & Row, 1967).

kų rodo, jog konstruojamas spektaklis paprastai nuslepia arba įteisina nelygybę. Vieni žmonės šį konstravimo rezultatą laiko nenormaliu, kiti – normaliu, nes pritaria tokiems rezultatams. Normatyviniai sprendiniai neatsiejamai susipina su stebiniais.

Privilegijuotieji laimi iš šio spektaklio daugiau nei kiti, kaip tai rodo ankstesniųjų skyrių pavyzdžiai ir jų analizės išvados. Spektaklis nušviečia ir išryškina tam tikrą išsiskiriantį įvykį, patraukusį auditorijos dėmesį, kuris atrodo turįs savaime akivaizdžią prasmę. Pats įvykis ir jo prasmė paprastai išreiškia ir įtvirtina vyraujančią ideologiją, įteisinančią esamą nelygybę. Jie nukreipia žiūrovų dėmesį nuo istorinio pažinimo, nuo socialinės ir ekonominės analizės, taip pat nuo politikos padarinių naudos ir žalos nelygaus paskirstymo fakto, t.y. nuo dalykų, kurių suvokimas galėtų sukelti abejonių vyraujančia ideologija. Žurnalistinis tyrimas, atskleidęs socialinių pašalpų grobstymo faktą, yra galingesnis politinis ginklas negu mokslinė skurdo priežasčių ir neturtėlių patiriamų vargų analizė.

Ar pareigūnai bei kitas elitas sąmoningai naudojasi čia aptariamais mechanizmais, kad išlaikytų savo privilegijas? Kartais jie tai daro gana sąmoningai, tačiau tokia konspiracija ir klasta, kad išlaikytų nelygybę, savo veiksmingumu toli gražu neprilygsta kitiems jų veiksmams, kurie logiškai išplaukia iš konkrečių socialinių situacijų. Elitas naudojasi jam prieinamais ištekliais savo pozicijai įtvirtinti, o jo dauguma palaiko nelygybę generuojančias institucijas, nes jų situacijose tokia nuostata atrodo racionaliausia. Žmonių intencijos paprastai yra painus ir nevienareikšmis dalykas. Pats jų apibrėžimas yra politinis aktas, išplaukiantis iš situacijos ir iš stebėtojams prieinamų kalbos formų. Adekvatesnį paaiškinimą gauname tada, kai analizuojame veiksmus, struktūrines sąlygas ir jų padarinius, o neapsiribojame tam tikrų intencijų priskyrimu tam tikriems žmonėms.

Tai liudija kasdieniai pareigūnų ir interesų grupių veiksmai, kuriais konstruojamas pats spektaklis. Tam tikra prasme valdymo procese jie išties mėgina dorotis su problemomis, grėsmėmis ir netikėtumais, tačiau kiekvienas jų veiksmas padeda konstruoti ir įsitikinimus apie jų kaip lyderių, sąjungininkų, oponentų arba priešų statusą ir apie jų veiksmų padarinius vienokiai ar kitokiai auditorijai. Spektaklio konstravimas ir kasdienė politinė veikla yra vienas ir tas pats dalykas, nors įsivaizdavimas, kad jie skiriasi, padeda legitimizuoti oficialius veiksmus.

PRIEŠNUODŽIAI

Didžiajai žmonijos daliai politinė istorija yra mistifikavimo pergalių prieš gerovės maksimizavimo strategijas kronika. Daugiausia nagrinėjome šias neefektyvias strategijas, nes būtent joms dauguma gyventojų atiduoda savo politinę energiją.

Menas, kad ir ne visiems įtikdamas, o daugumai ilgam neįtikdamas, yra vertas mūsų dėmesio kaip galimas priešnuodis politinei mistifikacijai, nes meno kūrinių įtaigumą lemia bruožai, kurie pamokomai skiriasi nuo politinės kalbos bruožų. Menas padeda pasipriešinti politikos formų banalybei, todėl gali būti emancipacine politinės raiškos forma. Jis ja tampa, kai padeda žmonėms iš šalies pažvelgti į įprastus faktus, į savo įprastas prielaidas bei įprastą kalbėseną ir leidžia suvokti jų vidinį prieštaringumą bei alternatyvių galimybių potencialą.

Politinė kalba yra dabarties kalba, fokusuojanti žmonių dėmesį į dabarties „realijas" ir į pažadus ateityje jas pakeisti išsprendus dabarties problemas; tačiau kaip parodėme,[2] visa ši tikslų ir priemonių retorika tėra būdas įprastoms prielaidoms įtvirtinti. Faktai, kuriais ji remiasi, galioja tik šių prielaidų pripažinimo atveju; faktų „verifikavimas" tik patvirtina šias prielaidas slopindamas analizės ir vaizduotės galias. Individui, įtrauktam į pranešamų žinių, politinių pažadų ir pasirinkimo laisvę siaurinančių veiksmų ciklą, reikia distancinės perspektyvos, leidžiančios analizuoti ir suprasti šį ciklą.

Turime įtaigių studijų, parodančių, kuria prasme menas atsisako pripažinti faktą kaip tiesą ir taip žmogaus protą išlaisvina nuo įprastųjų prielaidų. Esminės reikšmės turi specifinės meninio simbolizmo savybės. Nelsonas Goodmanas nurodo penkis „estetikos simptomus", iš jų: sintaksinį tankį, semantinį tankį, santykinį perteklingumą („kai simbolio bruožai turi palyginti daug reikšmių") ir daugialypę sudėtinę referenciją.[3] Kaip skiriamąjį estetiškumo bruožą jis pabrėžia asociacijų įvairovę ir prasmių tankį. Jeigu politinė kalba telkia dėmesį į konkrečią baimę arba viltį, tai meno kūrinys žadina labai įvairias skirtingų lygmenų prasmes. Panašia tyrimų kryptimi žengia Frankfurto mokyk-

[2] Žr. 6 skyrių.

[3] Nelson Goodman, *Ways of Worldmaking* (Indianapolis: Hacker Publishing Co., 1978), 67-68.

la ir tokie estetikos teoretikai, kaip Langer[4] ir Lukåcs'as.[5] Menas kuria reikšmingą formą;[6] Bertoldas Brechtas formos destrukciją siejo su banalumo įsivyravimu.

Iliustruodami šį skirtumą pasvarstykime, kaip skirtingai kasdieniame gyvenime ir mene suvokiamas nusikaltimas. Politikui, reikalaujančiam griežtesnių kovos su nusikalstamumu priemonių, kriminologui, tiriančiam nusikalstamumo priežastis, žurnalistui, aprašančiam konkretų nužudymo atvejį, žudikas yra asmuo, kurį apibrėžia jo įvykdytas nužudymo aktas – jis atlieka tam tikrą žinomą vaidmenį, aktualizuoja bendrą grėsmę ir pateisina įprastąją politiką. Tačiau *Nusikaltimo ir bausmės* skaitytojams Raskolnikovas simbolizuoja ne tik šiuos ir panašius dalykus, bet ir jų neiginius. Jo figūra, be visa kita, atspindi ir išreiškia skurdo kamuojamų žmonių agoniją, sujauktą neteisingos visuomenės aukų, ir nugalėtojų mąstyseną, nesuderinamas šeimos ir asmens atsakomybės pareigas, siaubą, patiriamą asmens, veikiančio vienoje savo būsenoje ir atgailaujančio dėl savo veiksmų būnant kitoje būsenoje. Dostojevskio pateikta giluminė Raskolnikovo pasaulio ir jo sąmonės analizė padaro šį pasaulį universalija, peržengiančia laiko ir erdvės, nacionalines ir socialines ribas.

Pesimizmas, kuris yra būdingas didžiajam menui ir toji dvasinė nuostata, kuriai turi įtakos šis pesimizmas, padeda atsispirti ir politinės kalbos kerams. Meno pesimizmas yra jo humanizuojančios galios komponentas; jis padeda išsilaisvinti nuo tų rožinių pažadų, kuriais politiniai ir komerciniai veikėjai apipila ir atakuoja visuomenę. Marcuse'as jį suvokia ir kaip priešnuodį radikalų optimizmui:

> Palyginti su įprastuoju vienmačiu propagandos optimizmu, menas visada yra persmelktas pesimizmo, dažnai susijusio su humoru ir komizmu. Jo išvaduojantis juokas primena grėsmes ir blogybes, kurios praėjo pro šalį – šįkart! Tačiau meno pesimizmas nėra kontrrevoliucinis. Jis padeda atšaldyti radikaliosios praktikos „palaimintąją sąmonę", kuriai visa, ką menas atskleidžia ir pasmerkia, gali būti įveikta klasių kovos priemonėmis.[7]

[4] Suzanne Langer, *Philosophy in a New Key* (Cambridge: Harvard University Press, 1970).

[5] Georg Lukács, *The Specific Nature of the Aesthetic*, in. *Marxism and Art*, ed. Maynard Solomon (New York: Knopf, 1973), 404–419.

[6] Suzanne Langer, *Feeling and Form* (New York: Scribner, 1953).

[7] Herbert Marcuse, *The Aesthetic Dimension* (Boston: Beacon Press, 1978), 14.

Nors meno humoras galbūt neatskleidžia visų propagandos mistifikacijų gelmių, jis yra įtaigesnis ir politinių padarinių suvokimo atžvilgiu veiksmingesnis už gryną pesimizmą. Liaudies humoras, siejamas su specifine subkultūra, vienijančia visuomenės atstumtuosius, gali būti nepaprastai įtaigus. Michailas Bachtinas savo studijoje apie Rabelais viduramžių žemesniųjų visuomenės sluoksnių domėjimąsi vien išgertuvių, lytinių santykių, gimdymų, valgymo ir defekacijos tema aiškino kaip priešinimosi socialinei nelygybei išraišką. Tai, žinoma, pasakytina ir apie kitus laikus, nes juokas žmonėms padeda atsiskirti nuo oficialiosios kultūros, kuri visada yra rimta, represinė ir autoritarinė. Pasak Bachtino:

> Juokas išvaduoja ne tik nuo išorinės cenzūros, bet, svarbiausia, ir nuo vidinio cenzoriaus; jis išvaduoja nuo tūkstantmečiais kauptų baimių: nuo šventyklų, draudimų, praeities, valdžios baimės ... Juokas žmogui atveria akis į tai, kas nauja, kas veda į ateitį ... Todėl juokas niekada negali tapti žmonių pavergimo arba jų apakinimo priemone. Jis visada jų rankose išlieka kaip neatimamas ginklas.[8]

Šios pastabos apie raiškos formas, radikaliai priešingas politinio diskurso formoms, padeda geriau suprasti pastarąsias; jos nusako ir kai kurias galimybes individui emancipuotis iš politinės mistikos. Kolektyvinio pasipriešinimo priespaudai bangos visada buvo skatinamos meno: naujų tapybos, baleto, romanų, kino filmų, teatro, kai kurių liaudies kultūros formų.

Paieška tokių perspektyvų, kurios leistų žmonėms atsiskirti nuo įprastųjų ideologijų, buvo viena šios knygos temų; gali būti, jog meno kūriniai yra pagrindinė tokio atsiskyrimo priemonė. Kolektyvinis pasipriešinimas pats savaime skatina atsiskyrusią perspektyvą. Tačiau tokiais atvejais atsiskyrimas paprastai yra trumpalaikis, nes jis tėra atskiras veiksnys iš daugelio kitų stiprių ir prieš jį veikiančių veiksnių; vis dėlto jis yra svarbus savaime ir laikytinas svarbiu politinio veiksmo komponentu.

Išsivaduoti nuo politinių tekstų ir nuo jų angažavimosi dabarčiai padeda toji nuostata, kai atsisakome kurį nors tekstą ar kurios nors formos diskursą laikyti svarbiausiu arba esminiu; tokia nuostata didi-

[8] Solomon, *Marxism and Art*, 300.

na mūsų jautrumą realybės daugialypumui bei prieštaringumui ir jos kaitos galimybėms, susijusiomis su diskursų kaita, su skirtingomis socialinėmis situacijomis ir skirtingais istoriniais kontekstais.

Tokį jautrumą nelengva įgyti ir išlaikyti, nors istorijoje būta momentų, kai daugelis žmonių jį įgydavo. Metantieji iššūkį esamai tvarkai mėgina jį įgyti per „kontradiskursus": tekstus, kurie meta iššūkį hegemonijai griaudami jos prielaidas ir siūlydami alternatyvų.[9] Ši taktika kartais ir kai kur pasirodydavo veiksminga, nors, kaip matėme anksčiau, pati kontradiskurso sėkmė kartais gali tik įtvirtinti hegemoniją sukurdama stabilų priešą arba stabilią grėsmę, įteisinančią valdžios autoritetą.[10] Emancipacinė kalba apeliuoja ne į kurią nors vieną specifinę alternatyvą, bet veikiau atskleidžia diskursų, perspektyvų ir politinių realybių įvairovę: skirtingas realybes, kurias konstruoja tiesioginis angažavimasis ir sąmoningas atsiskyrimas; sinchroninė analizė ir istorinis tyrimas; pasyvioji ir kovingoji nuostata; klasių, lyčių, rasių, etnosų skirtumai; meno, mokslo, politinių veiksmų ir fantazijos konstrukcijos. Norint suprasti įvairovę perspektyvų, kuriomis vadovaudamiesi žmonės konstruoja savo pasaulius, būtina laikytis kritinės nuostatos. Maxo Weberio darbai apie *Verstehen*[11] ir Alfredo Schutzo[12] egzistencinės fenomenologijos studijos rodo, kaip galima suprasti šią perspektyvų įvairovę ir išlaikyti paties stebėtojo neutralumą. Tokia nuostata leidžia planuoti suderinamus ir efektyvius veiksmus atsižvelgiant į visų svarbių agentų perspektyvas. Kartais tai gali reikšti perėmimą kalbos bei veiksmo formų, kurios yra strateginės tam tikru metu, tačiau būtų nerealistiškos ir neproduktyvios kitokioje socialinėje situacijoje.

Ši pozicija implikuoja, jog politinės sėkmės gali būti tik dalinės ir laikinos: ji atmeta galutinai įgyvendinto teisingumo idėją, arba utopiją, kaip tikslą ir idealą. Utopiniai tekstai gali žadinti viltį ir kartais pasitarnauti teorijai bei praktikai, ypač jeigu juose atsižvelgiama į institucionalizuotą pasipriešinimą kaitai; tačiau svajonės apie idealizuotą at-

[9] Žr., pavyzdžiui, įžvalgią XIX a. prancūzų literatūros kontradiskursų analizę kn. Richard Terdiman, *Discourse/Counterdiscourse* (Ithaca: Cornell University Press, 1985).

[10] Žr. 3 skyrių.

[11] Max Weber, *The Methodology of the Social Sciences* (New York: The Free Press, 1949).

[12] Alfred Schutz, *The Phenomenology of the Social World* (Evanston, Il: Northwestern University Press, 1967).

eitį dažniausiai tik pririša žmones prie dabarties, inversijos būdu išreikšdamos tai, kas autoriui nepatinka esamoje socialinėje tvarkoje, skatindamos istoriškai nepateisinamą optimizmą. Tokios svajonės, kaip ir pažadų retorika, esą tam tikra politinė strategija pašalins visas nepasitenkinimo priežastis, tik racionalizuoja susitaikymą su esama padėtimi.

Tiesioginis politinis veiksmas, t.y. rinkimai ar lobizmas gali atnešti kuklių ir laikinų pokyčių, tačiau vis dėlto jis yra veikiau psichologinio raminimosi priemonė, negu ilgalaikės ir esminės kaitos variklis; telkiant dėmesį į politiką siaurąja prasme paprasčiausiai priimama ir taip įtvirtinama esama institucinė sandara.

Nors šioje analizėje daug dėmesio skiriama kalbai, tačiau kalbos pokyčiai neduoda galutinio atsakymo. Nauji politiniai terminai, sąvokos bei frazės, jeigu jos pasklinda be atitinkamų materialinių sąlygų pokyčių, tik įtvirtina senas įtampas ir prielaidas. Suvokimas, jog esminių pokyčių tikimybė yra ganėtinai maža, gali prisidėti ieškant efektyvesnių strategijų, ypač jeigu jį papildo supratimas, jog menas, mokslas ir kultūra irgi konstruoja politinę mintį bei veiksmą, o ne vien su jais koegzistuoja.

Esminiai pokyčiai reikalauja viltimi grindžiamos kovos, tačiau net ir tada, kai ji sugriauna įsitvirtinusias institucijas, rutinas bei prielaidas, jos poveikis dažniausiai būna trumpalaikis. Politinio spektaklio prigimties ir jo padarinių analizė yra sudedamoji šios kovos dalis.

Rodyklė

abejingumas 14–16, 41
ambivalentiškumas 23, 66, 78, 79, 91
apatija, politinė 41
Arendt, Hannah 51
auditorija 14
autoritetas 28

Bachrach, Peter 21
Bachtin, Michail 134
bausmės 82
Bentley F. Arthur 53
biurokratija 62, 63, 91, 92
Braudel, Fernand 130
Brecht, Bertold 133
Bryan Barry 116
Bryan, William Jennings 120
Bumiller, Kristin 34
Burke, Kenneth 122
Burns, James McGregor 54, 55

Carlyle, Thomas 52, 53
Carter, Jimmy 49
Chomsky, Noam 110, 114
Chruščiovas, Nikita 70
Churchill, Winston 63, 120

De Man, Paul 121
dekonstrukcija 123, 125
„dengiamieji dėsniai" 13, 130
Derrida Jacques 17, 26, 110, 121–124
didvyriai 50
diskursas 36
Downs Anthony 36
dramaturgija 52
dviprasmybės 57, 58

egzistencinė fenomenologija 135
„estetikos simptomai" 132
emancipacinė kalba 135
erotizavimas 90, 91

faktai 18
fetišai 19
Foucault, Michel 17, 30, 31, 110, 118
Ford Gerald 49
Frankfurto mokykla 133
Freud, Sigmund 116
Fromm, Erich 47

Gandhi, Indira 69
„geri argumentai" politikoje 116, 117
Goldwater, Barry 70
Goodman Nelson 12, 132
Gusfield R. Joseph 84

Habermas, Jürgen 61, 110, 116, 117
Hitler, Adolf 56, 120
Hoover, Herbert 50, 120
humoras mene 134

„idealioji kalbinė situacija" 116, 117
idealizmas ir materializmas 14, 17

interpretacija kaip aiškinimas 102, 103, 129
išstūmimas 67, 68
išteklių paskirstymas 118
įvaizdžio formavimas 50, 68

Johnson, Lyndon 49, 51, 63, 65
Jungtinės Valstijos 49, 65–67, 70, 82, 88, 103, 124, 127

kalba, politinė 17, 18, 23, 58, 61, 80, 81
Kennedy, John 49, 65, 66, 120
Kirkpatrick, Jean 69
Kissinger, Henry 45
kognityvinis struktūrizavimas 87, 88
konstravimas:
  lyderių, opozicijos, realybės 45, 47, 48, 57
  priešų 73, 87, 94–96
  socialinių ir politinių problemų 25–27, 44, 48
„kontradiskursai" 135
krizė, apibrėžimas 38, 39
Kubos raketų krizė 39, 50

Langer, Suzanne 133
Lasswell, Harold 16, 110, 115
Lenin, V. I. 60, 70
Lincoln, Abraham 45
Lukács, Georg 133
Luther, Martin 71
lyderiai, politiniai 17, 45–60, 62, 63, 66–72, 126, 128
lyderiavimas 46–53, 66–68

Machiavelli 59
Mannheimo paradoksas 12
Mao 60
Marcuse, Herbert 61, 133
Marx, Karl 53, 59, 93
materializmas 14, 17
McCarthy, Joseph 65, 66, 84, 88
McGovern Georg 70
Mead, George Herbert 17, 104, 114
Meir, Golda 69
menas, kaip priešnuodis 132, 133
mirties bausmė 80

nelygybė 35, 116
nenuoširdumo paskatos 64, 65
„nesprendimų priėmimas" 21
nevienareikšmiškumas 23
Nixon, Richard 49, 66, 86
novatoriškumas politikoje 58, 60, 63

Orwell, George 110, 118
Osgood Charles 110

pasaulėkūra 12
pažadai, politiniai 120
personifikavimas 76
perspektyva 82
pesimizmas 133, 134
politinės koalicijos 75–77, 80, 81, 87
politiniai priešai 93
politinė kalba 36, 95, 110–115, 117, 120–123, 125, 129, 132
politinės žinios 12, 37, 40, 42, 43, 126, 129
politiniai gestai 60, 61
politinis abejingumas 41
politinis simbolizmas 16
politinis spektaklis 9, 14, 21, 26, 43–45, 47, 53, 73, 97, 103, 104, 110, 113, 118, 126, 127, 131
politinis stabilumas 129
politizavimas 41
poststruktūralizmas 121
pozityvizmas 13
priešnuodžiai 132
propaganda ir menas 132

racionalaus pasirinkimo teorija 12
racionalizacija [racionalizavimas] 90, 116

racionalumas 82, 85, 115, 116
raganų medžioklė 82
Reagan, Ronald 30, 32, 37, 49, 50, 66, 77, 80, 112, 120
reliatyvizmas 12, 13
rinkimai 136
Roosevelt, Franklin 50, 55, 56, 63–65, 71, 120, 128

„sąmonės industrija" 15
Schutz, Alfred 135
simboliai, politiniai 16, 17
Simon, Herbert 28, 29
socialinė filosofija 130
socialinės problemos 20, 21, 23, 25, 26, 29, 37, 39, 43, 98, 105, 123
Sovietų Sąjunga 70, 127
Stalinas 70
šovinizmas 68, 69

tekstai, politiniai 119
Thatcher, Margaret 69, 71
tironija 55, 56
Tolstojus, Levas 55
Trockis, Leonas 70

utopiniai tekstai 135

Verstehen 135
vertybių hierarchija, jos inversija 122
viešieji reikalai 42, 43
viešoji nuomonė 42, 78, 80, 83
viešoji politika 72, 104, 118, 126, 130
Vietnamas 49, 51, 65, 73, 82, 83, 86, 103
Vygotsky Lev 17, 114

Weber, Max 59, 135
Wilson, Woodrow 60

žiniasklaida 36, 37, 41–43, 54, 64, 97–99, 101, 109, 128
žinios, politinės 12, 37, 40, 42, 43, 53, 97, 98, 100, 104, 109, 126, 129
žinių reportažai 37, 41, 42, 97, 99, 101–106, 106–108

Edelman Murray
Ed-15 Politinio spektaklio konstravimas / Murray Edelman. – Vilnius : Eugrimas, 2002. – 139 p.

Dalyk. r-klė: p. 137–139.
ISBN 9955-501-12-X

Visuotinio raštingumo, televizijos bei radijo dėka daugumai pramoninio pasaulio gyventojų tapo prieinamos naujausios politinės žinios, ir tai smarkiai skiriasi nuo padėties, vyravusios maždaug iki Antrojo pasaulinio karo. Kokius padarinius ideologijai, politiniam veiksmui ir neveiklumui turi šis padidintas domėjimasis politikos žinių spektakliu? Kaip šis spektaklis generuoja interpretacijas? Kokių implikacijų jis turi demokratijos teorijai? Būtent tokie klausimai mums rūpės šioje knygoje.

UDK 32:070+316.3

Murray Edelman
POLITINIO SPEKTAKLIO
KONSTRAVIMAS

Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

SL 2138. 2002 02 01. Tiražas 1200 egz. Užsakymo Nr. 123
Išleido leidykla „Eugrimas", Šilutės g. 42a-1, LT-2042 Vilnius
Puslapis internete: www.eugrimas.lt
Spaudė AB „Vilspa" spaustuvė, Viršuliškių skg. 80, LT-2056 Vilnius

Neigdamas pozityvistinį įsitikinimą, kad politika sprendžia objektyvias socialines problemas, *Murray Edelmanas* kelia klausimą, kaip konstruojamos pačios politinės problemos. Knygoje analizuojama, kaip politinė darbotvarkė yra veikiama idėjų bei interpretacijų, kad išsaugotų *status quo* ir išlaikytų galingųjų padėtį.

Remdamasis Nelsono Goodmano, Michelio Foucault ir Jacques'o Derrida idėjomis autorius mums suteikia galimybę pažvelgti į politiką ir jos dalyvius nauju, netradiciniu aspektu.

Murray Edelmanas yra Viskonsino universiteto Politinių mokslų profesorius emeritas, knygų *Simbolinis politikos panaudojimas* (1964), *Politika kaip simbolinė veikla* (1971) ir *Politinė kalba* (1977) autorius.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su dvidešimtojo amžiaus humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

CEU

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-501-12-X

Rekomenduojama kaina 18 Lt